

Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki oświatowej

**Dobra
Szkoła**

**Materiały szkoleniowe
dla nauczycieli konsultantów
i doradców metodycznych**

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki oświatowej

**Materiały szkoleniowe
dla nauczycieli konsultantów
i doradców metodycznych**

Autorzy:

Marek Konopczyński, Joanna Borowik, Piotr Chlebowski, Marcin Kolemba, Katarzyna Szorc,
Jolanta Szada-Borzyszkowska, Magdalena Wieczorek

Redakcja merytoryczna:

Dorota Macander, Maria Talar

Redakcja językowa i korekta:

Elżbieta Gorazińska, Karolina Strugińska

Projekt okładki, redakcja techniczna i skład:

Barbara Jechalska

© Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2017

ISBN 978-83-65450-84-5

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

tel. 22 345 37 00

fax 22 345 37 70

www.ore.edu.pl

Spis treści

1. Wstęp	5
2. Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki oświatowej – najważniejsze zmiany (Dz.U. z 2017 r., poz. 59) – opracowanie Wydział Wychowania i Profilaktyki ORE	7
3. Wartości w programie wychowawczym szkoły służące integralnemu rozwojowi i wychowaniu ucznia (fragment) – <i>Krystyna Chałas</i>	10
4. Zadania wychowawczo-profilaktyczne szkoły i placówki oświatowej – <i>Marek Konopczyński, Joanna Borowik, Piotr Chlebowski, Marcin Kolemba, Katarzyna Szorc, Jolanta Szada-Borzyszkowska</i>	21
5. Metody i sposoby przeprowadzania diagnozy w szkole i placówce oświatowej – <i>Dorota Macander</i>	41
6. Załączniki	47
• Czynniki ryzyka i czynniki chroniące związane z ryzykownymi i problemowymi zachowaniami młodzieży: kilka wskazówek – <i>Agnieszka Pisarska</i>	47
• Opis diagnozy potrzeb według analizy czynników chroniących oraz czynników ryzyka występujących w szkole i placówce oświatowej (skrócony schemat) – <i>Magdalena Wieczorek</i>	53
• Badanie klimatu społecznego – Ankieta dla uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz rodziców uczniów – <i>Magdalena Woynarowska-Sołdan</i>	54
7. Aneks	71
• Wyciąg z Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r., poz. 59)	71
• Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii (Dz.U. z dnia 28 sierpnia 2015 r., poz. 1249)	77
• Treści dotyczące obszarów wychowania i profilaktyki zawarte w podstawach programowych przedmiotów kształcenia ogólnego w wybranych typach szkół – <i>Marek Konopczyński, Joanna Borowik, Piotr Chlebowski, Marcin Kolemba, Katarzyna Szorc, Jolanta Szada-Borzyszkowska</i>	82

Wstęp

Reforma systemu edukacji nakłada na szkoły obowiązek wyrównania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży oraz kładzie nacisk na rozbudzenie ambicji uczniów do dalszego kształcenia. W podstawie programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego określono cele kształcenia i treści nauczania – opisujące w formie ogólnych i szczegółowych wymagań zasób wiedzy i umiejętności, które powinien posiadać uczeń po zakończeniu danego etapu edukacyjnego, a także wyszczególniono zadania wychowawczo-profilaktyczne szkoły.

Materiały szkoleniowe omawiają zagadnienia przedstawione podczas szkoleń dla pracowników placówek doskonalenia nauczycieli (z 16 województw) poprowadzonych w Ośrodku Rozwoju Edukacji, które dotyczyły przygotowania szkół i placówek do wdrożenia od nowego roku szkolnego 2017/2018 zmian wynikających z przepisów *Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe* (Dz.U. z 2016 r., poz. 56).

Materiały te mogą być inspiracją do tworzenia programów wychowawczo-profilaktycznych, w tym przygotowania szkół i placówek oświatowych do przeprowadzenia diagnozy potrzeb i problemów występujących w danej społeczności szkolnej, skierowanej do uczniów, nauczycieli i rodziców. Mogą również zostać wykorzystane do prowadzenia szkoleń z zakresu tej tematyki w szkołach i innych placówkach.

Składamy serdeczne podziękowania wszystkim autorom, którzy umożliwili powstanie niniejszej publikacji, w szczególności prof. zw. dr. hab. Markowi Konopczyńskiemu, dr Joannie Borowik, dr Katarzynie Szorc, dr Jolancie Szadzie-Borzyszkowskiej, dr. Marcinowi Kolembie, mgr. Piotrowi Chlebowskiemu, Magdalenie Wieczorek.

Wydział Wychowania i Profilaktyki ORE

Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły i placówki oświatowej – najważniejsze zmiany

Kierunki zmian w polskiej edukacji zainicjowane reformą to m.in. wzmocnienie wychowawczej i profilaktycznej funkcji szkoły poprzez szersze uwzględnienie w podstawie programowej zadań wychowawczo-profilaktycznych, poszerzenie problematyki edukacji dla bezpieczeństwa oraz ustalenie zakresu treści nauczania i liczby godzin przeznaczonych na zajęcia poszczególnych przedmiotów – umożliwiającym nauczycielom rozwijanie umiejętności pracy zespołowej uczniów, rozwiązywanie problemów i realizację projektów edukacyjnych.

Reforma edukacji zakłada m. in. zmiany w obszarze działań wychowawczo-profilaktycznych szkoły/placówki. Zostały one określone w Ustawie z dnia 14 grudnia 2016 r. *Prawo oświatowe* (Dz.U. z 2017 r., poz. 59) oraz *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* (Dz.U. z 2017 r., poz. 356).

Od roku szkolnego 2017/2018 działalność edukacyjna szkoły określona będzie przez:

- szkolny zestaw programów nauczania,
- program wychowawczo-profilaktyczny szkoły.

Szkolny zestaw programów nauczania oraz program wychowawczo-profilaktyczny szkoły mają tworzyć spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej.

- Ich przygotowanie i realizacja są zadaniami zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela.
- Oprócz realizacji zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele mają obowiązek podejmowania działań opiekuńczych odpowiednio do istniejących potrzeb.

Od 1 września 2017 roku nastąpi zatem połączenie szkolnego programu wychowawczego i programu profilaktyki – dotychczas stanowiących odrębne dokumenty – w jeden dokument szkolny. Program wychowawczo-profilaktyczny szkoły lub placówki powinien być tworzony przez wszystkich nauczycieli i konsultowany oraz aprobowany przez rodziców. Jego cel stanowi wspieranie ucznia we wszechstronnym rozwoju, ukierunkowanym na osiągnięcie pełni dojrzałości fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, które powinno być wzmocniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki dzieci i młodzieży. Należy pamiętać, że program ten zawiera działania, które w systemowy sposób będą angażować wszystkich uczniów i ich rodziców oraz całe środowisko szkolne (kadrę pedagogiczną, pracowników administracji i obsługę szkoły).

Zmiany w obszarze wychowania i profilaktyki w szkole (wybór)

Wzmocnienie wychowawczej roli szkoły

1. Wprowadzono definicję wychowania: „wspieranie dziecka w rozwoju ku pełnej dojrzałości fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, które powinno być wzmocniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki dzieci i młodzieży” (art. 1 pkt 3 *Ustawy Prawo oświatowe*).
2. Z dniem 1 września 2017 r., na mocy przepisów *Ustawy Prawo oświatowe*, wprowadzono warunki umożliwiające wzmocnienie wychowawczej funkcji szkoły.
3. Zalecono, aby w realizowanym procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoła podejmowała działania związane z poznawaniem przez uczniów miejsc ważnych dla pamięci narodowej, z wykorzystaniem różnych form upamiętniania postaci i wydarzeń z przeszłości, a także obchodami najważniejszych świąt narodowych i kultywowaniem symboli państwowych.
4. Połączono (stosownie do zapisów *Ustawy Prawo oświatowe* art. 26) dotychczas odrębnie funkcjonujące program wychowawczy i program profilaktyki szkoły/placówki w jeden dokument – program wychowawczo-profilaktyczny – obejmujący:
 - treści i działania wychowawcze skierowane do uczniów,
 - treści i działania profilaktyczne dostosowane do potrzeb rozwojowych uczniów, przygotowane w oparciu o diagnozę potrzeb i problemów występujących w danej społeczności szkolnej, skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców.Takie połączenie obu programów uwzględnia całościowe oddziaływanie wychowawcze wraz z uzupełniającymi działaniami profilaktycznymi – zarówno wspieraniem dzieci i młodzieży w prawidłowym rozwoju, jak zapobieganiem zachowaniom problemowym.
5. Podkreślono rolę rodziców – w opracowaniu i realizacji przez szkołę programu wychowawczo-profilaktycznego ważna jest stała bezpośrednia współpraca z rodzicami oraz innymi podmiotami zaangażowanymi w edukacyjną, wychowawczą i opiekuńczą działalność szkoły. Podjęcie działalności w szkole/placówce przez stowarzyszenie lub inną organizację możliwe jest po uzyskaniu pozytywnej opinii rady szkoły lub placówki i rady rodziców (art. 86. pkt 1 *Ustawy Prawo oświatowe*).
6. Wprowadzono zapis, że uchwalanie programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły lub placówki należy do rady rodziców, która powinna działać w porozumieniu z radą pedagogiczną. Jeżeli rada rodziców w terminie 30 dni od dnia rozpoczęcia roku szkolnego (do 30 września każdego roku szkolnego) nie osiągnie porozumienia z radą pedagogiczną w sprawie programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły lub placówki, program ten ustala dyrektor szkoły lub placówki w uzgodnieniu z organem sprawującym nadzór pedagogiczny (art. 84 ust. 1–3 *Ustawy Prawo oświatowe*).
7. W podstawie programowej kształcenia ogólnego określono zadania wychowawczo-profilaktyczne szkoły, w tym zagadnienia omawiane na zajęciach z wychowawcą oraz zadania wychowawcze realizowane na zajęciach przedmiotowych na każdym etapie edukacyjnym w poszczególnych typach szkół (art. 4 pkt 24 *Ustawy Prawo oświatowe*).
8. Wzmocniono potrzebę kształtowania u uczniów postaw prospołecznych, w tym poprzez możliwość udziału w działaniach z zakresu wolontariatu, sprzyjających aktywnemu uczestnictwu uczniów w życiu społecznym (art. 1, pkt 12 *Ustawy Prawo oświatowe*).
9. Podkreślono wagę relacji nauczyciela z uczniami – „Nauczyciel w swoich działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych ma obowiązek kierowania się dobrem uczniów,

troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską, z poszanowaniem godności osobistej ucznia” (art. 5 *Ustawy Prawo oświatowe*).

10. Przypomniano, że szkoły i placówki powinny podejmować niezbędne działania w celu tworzenia optymalnych warunków realizacji działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej oraz innej działalności statutowej (art. 44 pkt 1–3 *Ustawy Prawo oświatowe*).
11. Wprowadzono zapis, iż w szkołach i placówkach publicznych prowadzonych przez osoby prawne inne niż jednostki samorządu terytorialnego lub osoby fizyczne oraz w szkołach i placówkach niepublicznych program wychowawczo-profilaktyczny ustala organ wskazany w statucie szkoły lub placówki (art. 84 pkt 5 *Ustawy Prawo oświatowe*).

Edukacja zdrowotna

1. Przypomniano, że zadaniem szkoły jest kształtowanie postaw prozdrowotnych uczniów, w tym wyrabianie nawyków higienicznych, uczenie zachowań bezpiecznych dla zdrowia własnego i innych osób, ponadto ugruntowanie wiedzy z zakresu prawidłowego odżywiania się oraz uświadomienie korzyści płynących z aktywności fizycznej i wdrażania profilaktyki.

Wzmocnienie bezpieczeństwa uczniów

1. Wprowadzono uregulowanie prawne służące wspieraniu bezpieczeństwa systemu oświaty, w tym bezpieczeństwa uczniów i wszystkich pracowników szkół i placówek (art. 1 i 3 *Ustawy Prawo oświatowe*) poprzez:
 - utrzymywanie bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach i placówkach;
 - upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń i sytuacji nadzwyczajnych – w tym związanych z korzystaniem z technologii informacyjno-komunikacyjnych;
 - współpracę organów administracji publicznej, w tym organów prowadzących szkoły i placówki m.in. z Państwową Strażą Pożarną oraz jednostkami innych służb w ramach działań podnoszących bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – w tym ochrony przeciwpożarowej – a także w celu zapewnienia właściwych warunków realizacji zadań, w szczególności prowadzenia zajęć edukacyjnych.
2. Zobowiązano podmioty prowadzące działalność oświatową będącą działalnością gospodarczą do:
 - poinformowania osoby korzystającej z tej działalności, a w przypadku osoby niepełnoletniej – jej rodziców, że działalność ta nie jest równoważna z prowadzeniem szkoły, placówki, zespołu lub innej formy wychowania przedszkolnego (art. 170 pkt 3 *Ustawy Prawo oświatowe*);
 - zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki osobom korzystającym z tej działalności, a w szczególności opieki nad osobami niepełnoletnimi (art. 171 *Ustawy Prawo oświatowe*).

Przepisy oświatowe dotychczas nie regulowały działalności oświatowej będącej działalnością gospodarczą w zakresie odpowiedzialności za bezpieczeństwo uczniów i innych osób przebywających w szkole lub placówce.

Ustawa wskazuje, że:

3. Za działalność szkoły lub placówki odpowiada organ prowadzący, do którego należy m.in.:
 - zapewnienie warunków działania szkoły lub placówki, w tym bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki;
 - wyposażenie szkoły lub placówki w pomoce dydaktyczne i sprzęt niezbędny do pełnej realizacji programów nauczania, programów wychowawczo-profilaktycznych, przeprowadzania egzaminów oraz wykonywania innych zadań statutowych.

Wprowadzane począwszy od roku szkolnego 2017/2018 treści wychowawcze i profilaktyczne skierowane do uczniów – dostosowane do ich potrzeb rozwojowych – można odnaleźć w podstawach programowych przedmiotów kształcenia ogólnego, specjalnego i zawodowego. Działania wychowawczo-profilaktyczne powinny być kierowane do uczniów równoległe z ich kształceniem – przekazywaniem wiedzy, m. in. podczas zajęć z wychowawcą klasy oraz realizacji treści wielu przedmiotów, takich jak np.:

- edukacja wczesnoszkolna;
- przyroda;
- biologia;
- wychowanie fizyczne;
- edukacja dla bezpieczeństwa;
- technika;
- informatyka;
- wiedza o społeczeństwie;
- etyka;
- wychowanie do życia w rodzinie;
- podstawy przedsiębiorczości.

W *Aneksie* znajdują Państwo wypis treści dotyczących obszarów wychowania i profilaktyki zawartych w podstawach programowych przedmiotów kształcenia ogólnego w wybranych typach szkół, autorstwa prof. dr. hab. Marka Konopczyńskiego, dr Joanny Borowik, mgr. Piotra Chlebowskiego, dr. Marcina Kolemby, dr Katarzyny Szorc, dr Jolanty Szady-Borzyszkowskiej.

Wartości w programie wychowawczym szkoły służące integralnemu rozwojowi i wychowaniu ucznia (fragment)

Krystyna Chałas

Wprowadzenie

Celem przedstawionego opracowania jest ukazanie koncepcji budowania programu wychowawczego szkoły w aspekcie integralnego rozwoju i wychowania ucznia oraz stworzenie każdemu nauczycielowi szansy stosowania autorskich rozwiązań dla złożonych problemów wychowania.

Wyniki badań sondażowych prowadzonych przeze mnie (opartych na rozmowach, swobodnych wypowiedziach pisemnych i ustnych nauczycieli uczestniczących od dziesięciu lat w studiach

podyplomowych, konferencjach, seminariach organizowanych przez Katedrę Dydaktyki i Edukacji Szkolnej w Instytucie Pedagogiki KUL) wskazują, że procedura tworzenia programu wychowawczego szkoły często sprowadza się do:

- powołania komisji przygotowującej ofertę programu;
- konsultacji z Radą Pedagogiczną, Radą Szkoły i Samorządem Uczniowskim;
- przyjęcia programu przez Radę Pedagogiczną.

Nawet jeśli podczas trwania procedury odbywa się dyskusja nad programem oraz jego ewentualne ubogacenie lub redukcja, to jednak dotyczy ona oferty programowej opracowanej jedynie przez wąskie grono nauczycieli (członków komisji). W ten oto sposób wielu nauczycieli zostaje wykluczonych z pracy koncepcyjnej. Zatwierdzony dokument trafia na stronę internetową szkoły i pozostaje w dokumentacji przechowywanej przez dyrektora szkoły. Najczęściej jest powtórnie analizowany przy okazji wizytacji i na posiedzeniach Rady Pedagogicznej podsumowujących pierwszy semestr czy cały rok szkolny.

W kontaktach z szerokim gremium nauczycielskim podjęłam próbę zdobycia wiedzy na temat realizacji programu wychowawczego. Wyniki są zaskakująco negatywne. Po pierwsze, nauczyciele mają wrażenie wykluczenia ich z procesu tworzenia programu, toteż nie czują się w pełni odpowiedzialni za jego opracowanie. Ich aktywność sprowadza się co najwyżej do konsultacji i głosowania. Po drugie, w odpowiedzi na pytanie, jakie wartości stanowią podstawę aksjologiczną programu wychowawczego, zapada cisza – odpowiedzi podawane są po długim namyśle. Niewielu nauczycieli potrafi przedstawić szczegółową egemplifikację realizacji programu w obrębie zajęć dydaktycznych z nauczanego przedmiotu lub w procesie wychowawczym swojej klasy. Trudno zaprzeczyć, że budowany w ten sposób program jest nośnikiem działań pozornych, które sprawiają wrażenie efektywnych i pożytecznych, ale w rezultacie nie wnoszą znaczącego wkładu w rozwój uczniów, nauczycieli i szkoły¹.

Powstaje więc konieczność poszukiwania takich procedur, które pozwolą sproblematyzować intencje i działania towarzyszące opracowywaniu programu wychowawczego szkoły i w ten sposób przyczynią się do demistyfikacji pozoru. Jest to trudne zadanie, uwarunkowane wieloma czynnikami natury osobowościowej, społeczno-kulturowej i organizacyjnej.

Stoimy na stanowisku, że rozwiązanie zarysowanego powyżej problemu powinno polegać na:

- tworzeniu dynamicznej struktury programu wychowawczego, otwartego w trakcie jego realizacji na ubogacającą zmianę, która stanie się przestrzenią spotkania podmiotów wychowania i dialogu (nauczycieli, uczniów, rodziców);
- budowaniu tożsamości szkoły – jako organizacji twórczej, zorientowanej na identyfikowanie szans integralnego rozwoju osoby wychowanka, poprzez kreowanie i realizację programu wychowawczego szkoły;
- stworzeniu dla każdego nauczyciela przedmiotu nauczania, wychowawcy klasowego i opiekuna organizacji szkolnych szansy wdrażania autorskich rozwiązań w zakresie wychowania poprzez opracowanie własnego mikrosystemu wychowawczego, sprzyjającego integralnemu rozwojowi osoby ucznia. Taki mikrosystem nauczania wychowującego

¹ Zob. Dudzikowa M., (2013), *Użyteczność pojęcia działań pozornych jako kategorii analitycznej. Egemplifikacje z obszaru edukacji (i nie tylko)*, [w:] red. Dudzikowa M., Knasiecka-Falbierska K., *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 27–30.

i wychowania w klasie szkolnej oraz organizacjach młodzieżowych powinien stanowić istotne ogniwo programu wychowawczego szkoły.

Przedstawiona tu koncepcja, będąca efektem wieloletnich poszukiwań sposobów integralnego wychowania ucznia, wdrażana jest w wielu szkołach współpracujących z Katedrą Dydaktyki i Edukacji Szkolnej w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

[...]

Przyjęte założenia:

- Wychowanka należy traktować jako integralną całość. Stąd wynika praktyczny wniosek: oddziaływania wychowawcze powinny mieć charakter integralny, docierać do wszystkich stron osobowych, by rozwijać w wychowankach zdolność do integracji myśli, czynów, słów, dawać pełną wizję świata i osoby ludzkiej.
- Nie ma wychowania bez wartości. W wychowaniu ku wartościom ważnym punktem odniesienia jest koncepcja wartości.

[...]

Program wychowawczy szkoły stanowi całościowy opis celów, zadań, sposobów działań oraz osiągnięć wychowawczych, które zamierza zrealizować szkoła. W momencie jego kreowania powstają dwa zasadnicze pytania:

- Jakie wartości powinny stanowić podstawę aksjologiczną programu wychowawczego szkoły?
- W jaki sposób zbudować program wychowawczy, by:
 - proces wychowania szkolnego miał holistyczny charakter;
 - obejmował on wszystkie warstwy życia i funkcjonowania człowieka oraz wszystkie płaszczyzny życia szkoły, w których „rozgrywa się” treść i jakość wychowania;
 - stwarzał szansę twórczego włączania się nauczycieli, uczniów i rodziców w jego opracowywanie i realizację?

Podstawa aksjologiczna programu wychowawczego szkoły

Jedno z postawionych pytań natury aksjologicznej brzmi: ku jakim wartościom wychowywać młodzież? W kontekście przyjętej koncepcji osoby oraz istoty integralnego rozwoju można wyróżnić trzy podstawowe struktury aksjologiczne.

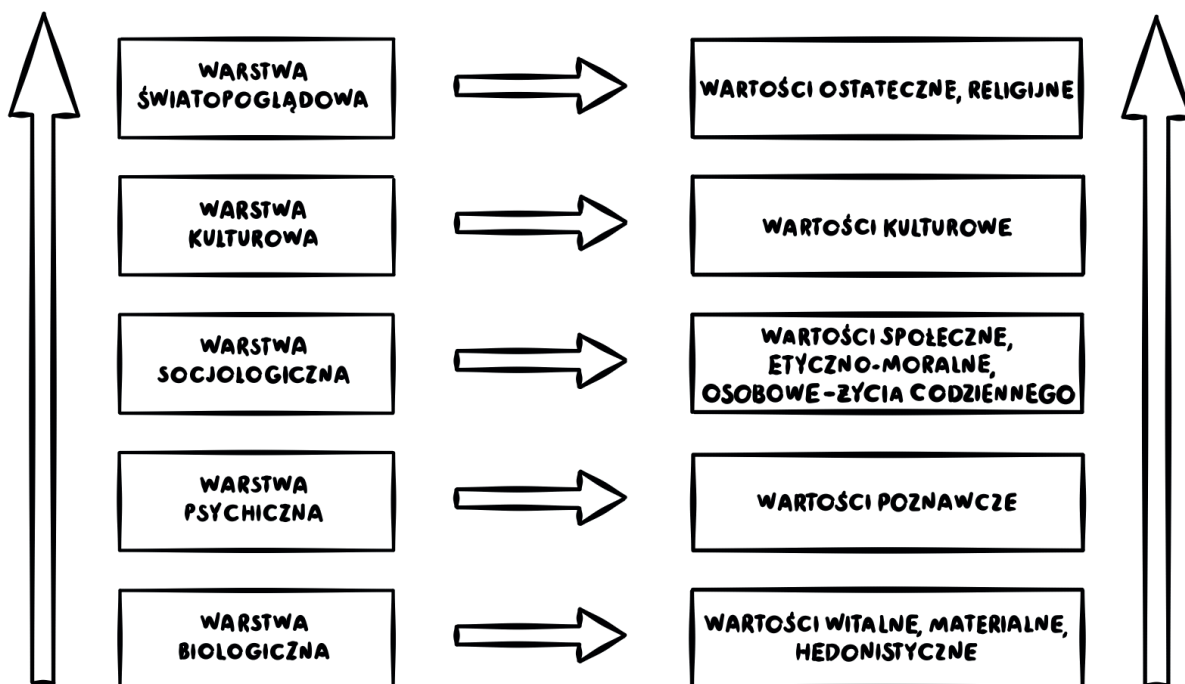
Pierwszą strukturę tworzy zespół wartości opisujący osobę. Są nimi: godność, rozumność – mądrość, wolność, odpowiedzialność, zdolność do miłości i zdolność do transcendencji. Istotnym zadaniem edukacyjnym jest wspomaganie młodych ludzi w poznaniu tych wartości oraz w ich urzeczywistnianiu.

Drugą strukturę aksjologiczną tworzą wartości związane z poszczególnymi „warstwami rozwojowymi” człowieka². Analizując znaczenie warstw rozwojowych, należy podkreślić, że z każdą warstwą w naturalny sposób łączą się zintegrowane z nią określone wartości. Jednym z istotnych czynników dynamizowania rozwoju poszczególnych warstw i ich integracji ze sobą jest

² Zob. Kunowski S., (1996), *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.

urzeczywistnianie tych wartości. Związek warstw rozwojowych ze strukturami wartości przedstawia poniższy schemat.

Schemat nr 1

Z warstwą biologiczną związane są wartości witalne: zdrowie, pokarm, powietrze, ruch, wypoczynek, wartości geograficzno-klimatyczne; wartości materialne: wszystkie dobra materialne ułatwiające życie, zapewniające egzystencję, pieniądze, mieszkanie, środki lokomocji, sprzęt techniczny oraz wartości hedonistyczne: wolność, seks, zabawa.

Z warstwą psychologiczną integralnie związane są wartości poznawcze: wiedza, nauka, mądrość, odkrywczość, twórczość³. Przyjęcie przez młodego człowieka wartości nauki, pozytywny stosunek do procesu kształcenia i samokształcenia, zaangażowanie w zdobywanie wiedzy i umiejętności, które stanowią czynniki rozwoju myślenia, wyobraźni, pamięci, uwagi – a więc elementów stanowiących podstawę rozwoju warstwy psychologicznej.

Warstwa socjologiczna wyraża się w spontanicznym szukaniu przez młodego człowieka kontaktów z rówieśnikami, zainteresowaniu inną płcią, budowaniu związków przyjacielskich i uczuciowych, poszukiwaniu uznania jako członek grupy i wspólnoty, podejmowaniu zadań i obowiązków społecznych w rodzinie i klasie szkolnej czy organizacjach młodzieżowych, a w dalszej perspektywie w podejmowaniu działań na rzecz coraz szerszych grup społecznych: parafii, Kościoła, grupy zawodowej, samorządu lokalnego, narodu, państwa.

Podstawę rozwoju warstwy socjologicznej stanowi urzeczywistnianie wartości moralnych, wartości osobowych – życia codziennego i wartości społecznych – podstawowych. One warunkują komunikację i integrację społeczną, porozumienie, współpracę i współdziałanie dla dobra

³ Zob. Denek K., (2000), *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 37–39.

wspólnego. Grupę wartości moralnych stanowią: prawość, wierność, poczucie odpowiedzialności, poszanowanie prawdy, dobroć⁴.

Do wartości społecznych jako wartości podstawowych należą: Ojczyzna, naród, Kościół, patriotyzm, niepodległość, praworządność, tradycja narodowa, prawa człowieka, godność człowieka, wolność, pokój, tolerancja, sprawiedliwość, równość społeczna, zabezpieczenie społeczne, demokracja, solidarność. Stanowią one fundament porozumienia i działania społecznego. Ich urzeczywistnianie sprawia, że grupa społeczna może razem żyć i komunikować się⁵.

Spektrum wartości osobowych – życia codziennego stanowią zdrowie, rodzina, szczęście rodzinne, dom, wspólnota, sumienność, uczciwość, honor, odpowiedzialność, posłuszeństwo, opanowanie, cierpliwość, odwaga, koleżeństwo, czystość, samodzielność, umiejętność bycia sobą, lojalność, wytrwałość, prawdomówność, praca, pracowitość, łagodność, ufność, uprzejmość, udzielanie pomocy innym ludziom, punktualność, systematyczność, dyskrecja, szczerść, stałość przekonań, szacunek, poszanowanie życia, pokora, przebaczenie, wyrzeczenie, jałmużna, dobre obyczaje, sława. Są to wartości zorientowane na funkcjonowanie jednostki w życiu codziennym⁶. Urzeczywistnianie wartości związanych z warstwą socjologiczną stanowi jedno z ważnych źródeł solidarności między narodami. Ta z kolei staje się zasadą moralną.

Warstwa kulturowa (kulturotwórcza) wyraża się w urzeczywistnianiu wartości zawartych w wytworach kultury wyższej – sztuce, poezji, muzyce, plastyce, a także wartości określających kulturę narodu, zawierających się w tradycjach narodowych, pamięci historycznej oraz kulturze ludowej. Wartości kulturowe dynamizują myślenie i wyobraźnię twórczą, stymulują rozwój talentów oraz wpływają na podjęcie procesu twórczego na rzecz rozwoju kultury. Urzeczywistnianie wartości kulturowych sytuuje młodego człowieka na określonej pozycji społecznej, wyznacza miejsce w grupie rówieśniczej, społeczności szkolnej, lokalnej, a nawet szerszej – makrospołecznej. Jak podkreśla Stefan Kunowski: „dojrzałość kulturalna jednostki włącza ją do określonej tradycji historycznej i kulturalnej własnego narodu, do jakiegoś typu myślenia i cywilizacji oraz do kultury ogólnoludzkiej tak przyszłej, jak i współczesnej”⁷.

Wartości kulturowe stwarzają niezbędne środowisko życia i rozwoju oraz ukierunkowują rozwój jednostek, społeczeństw i narodów. Tworzą również centrum kultury danego narodu. Stanowią o jego życiu, kształtują jego tożsamość, wyrażają to, co pozostaje indywidualne, ale jednocześnie zwrócone ku drugiemu człowiekowi, prowadzące do wspólnego rozwoju.

Warstwa kulturowa staje się podstawą budowania warstwy światopoglądowej, która kształtuje się jako ostatnia. Czynnikiem jej rozwoju są wartości osobowe – ostateczne. Decydują one o orientacji życiowej jednostki i wyznaczają, w jakim duchu i w jakim kierunku będą rozwiązywane poszczególne problemy życiowe. Mają one moc regulacyjną. Kierują myślami, wyobrażeniami, decyzjami, projektami i działaniami osoby. Do wartości ostatecznych należą: szczęście, wiara, zbawienie, nadanie życiu sensu, życie rodzinne, szczęście osobiste, szczęśliwa miłość,

⁴ Zob. Hildebrand D. von, Kłoczowski J.A., Paściak J., Tischner J., (1984), *Wobec wartości*, Poznań: Wydawnictwo „W drodze”, s. 14–52.

⁵ Zob. W. Piwowarski W. (red.), (1993), *Słownik Katolickiej Nauki Społecznej*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax – Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów Palabra, s. 188.

⁶ Zob. Tamże.

⁷ Zob. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, dz. cyt., s. 200.

miłość bliźniego, likwidacja nędzy i głodu na świecie, braterstwo między narodami, praca dla społeczeństwa, dobrobyt.

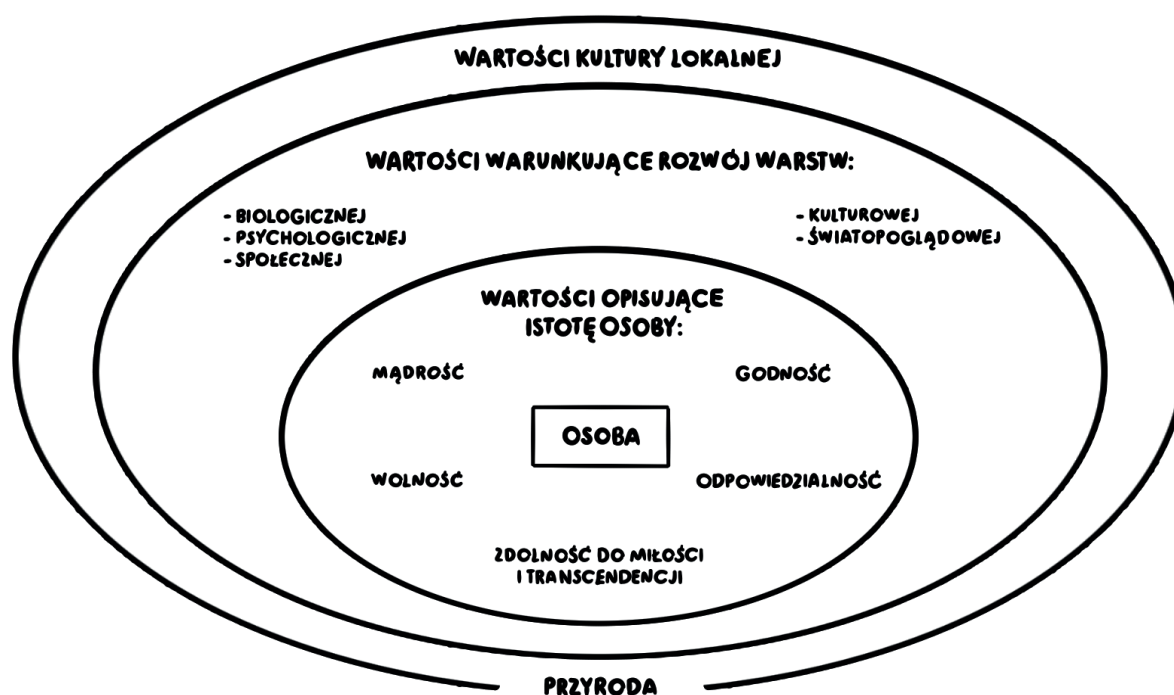
[...]

Gdy przyjmie się powyżej przedstawioną koncepcję podstawy aksjologicznej, pytanie dotyczące rodzaju wartości, które należy wybrać do programu wychowawczego danej szkoły, traci na znaczeniu, gdyż wyłaniają się one z istoty osoby ucznia, jego integralnego rozwoju, specyfiki kultury, w której funkcjonuje szkoła.

Natomiast kluczowe pytanie brzmi: w jaki sposób wspomagać młodych ludzi w budowaniu własnej, lecz właściwej, hierarchii wartości – opartej na obiektywnej hierarchii, w której najwyżej znajduje się Byt Absolutny, a następnie wartości religijne, uniwersalne, moralne, instrumentalne⁸ – przez której urzeczywistnianie wychowanek będzie zdązał ku pełni człowieczeństwa.

Podstawę aksjologiczną można ująć w poniższym schemacie.

Schemat nr 2

Budowanie programu wychowawczego szkoły

W kontekście odpowiedzi na pytania: „ku jakim wartościom wychowywać młodzież?” oraz „w jaki sposób wspomagać młodych ludzi w budowaniu własnej – lecz właściwej – hierarchii wartości?” powstaje kwestia: w jaki sposób kształtować program wychowawczy, by w jego tworzeniu brał udział każdy nauczyciel; by realizacja programu stawiała się dla nauczycieli okazją do podejmowania twórczej pracy wychowawczej, płaszczyzną wychowania ku wartościom,

⁸ Zob. Matulka Z., (1997), *Wychowanie do wolności jako podstawowy problem pedagogiczny*, [w:] red. Kukołowicz T., Nowak M., *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 246.

rozumianego jako wspomaganie wychowanków w urzeczywistnianiu własnej, lecz właściwej, hierarchii wartości gwarantującej wartościowe życie, osiągnięcie pełni człowieczeństwa.
[...]

Podstawowymi elementami, które powinny znaleźć się w poszczególnych podsystemach, są: wartości, sytuacje wychowawcze, zadania wychowawcze, strategie, metody i środki wychowania, podmioty realizujące i odpowiedzialne za organizację konkretnych działań, przewidywane i uzyskane efekty, metody ewaluacji.
[...]

Kolejnym filarem programu wychowawczego są programy wychowawcze poszczególnych przedmiotów. Nauczanie i wychowanie są nieodłączne. Treści nauczania poszczególnych przedmiotów i sposoby ich realizacji, poziom wymagań, sposób kontrolowania i oceniania, mają duży potencjał wychowawczy. Powstaje zatem pytanie:

- Do urzeczywistniania jakich wartości wdrażają młodzież nauczyciele języka polskiego, historii, matematyki, fizyki, biologii, itd.?
 - W jaki sposób to czynią (mogą czynić)?
- [...]

Podstawową „komórką” życia szkolnego jest klasa szkolna. Pojawia się zadanie zorganizowania jej w taki sposób, by trud wychowawczy przyniósł wymierne efekty w postaci: umysłowego rozwoju ucznia, nabywania przez niego praktycznych umiejętności i wartości, które staną się fundamentem jego człowieczeństwa oraz postaw godnych naśladowania. Klasa szkolna powinna stać się przestrzenią osobowościowego i społecznego wzrastania wychowanków – nie tylko ze względu na zdobywanie przez nich wiedzy w klasowym środowisku, lecz także poprzez ich żywe relacje i wzajemne ubogacanie się wartościami.

Program wychowawczy klasy szkolnej tworzyć powinny następujące podsystemy:

- ważne wydarzenia w życiu klasy;
- tematyka godzin do dyspozycji wychowawcy;
- programy wychowawcze poszczególnych przedmiotów;
- program o wąskim spektrum aksjologicznym – decydujący o tożsamości klasy, np. wychowanie do prawdy, odpowiedzialności, poszanowania godności, etc.

O „życiu wewnętrznym” klasy decydują wydarzenia ważne pod względem wychowawczym – święta, uroczystości, znaczące działania podjęte na rzecz innych osób i ich spraw, wycieczki oraz pozostałe formy wypoczynku. Rzecz w tym, by u podstaw tych inicjatyw znajdował się szeroki zakres wartości, a nadrzędnym celem było ich urzeczywistnianie i promocja. Często ważne wydarzenia klasowe stanowią konkretyzację wydarzeń szkolnych, ich pogłębienie w wymiarze aksjologicznym. Niektóre działania mogą jednakże nie mieć odzwierciedlenia w programie szkolnym – stanowią wówczas o tożsamości konkretnej klasy. Mogą też być źródłem wydarzeń szkolnych, czynnikiem integrującym społeczność szkolną do różnorodnych działań urzeczywistniających i promujących określone wartości.

Godziny do dyspozycji wychowawcy klasowego (zajęcia z wychowawcą) tworzą szansę podjęcia edukacji aksjologicznej i wychowania ku wartościom, szczególnie tym, które stanowią

przedmiot zainteresowań uczniów, ale także tych, które warunkują rozwiązywanie złożonych problemów w wymiarze lokalnym, krajowym, międzynarodowym, globalnym. Na zajęciach z wychowawcą istnieje też możliwość podjęcia działań afirmujących wartości ogólnoludzkie, animujących społeczności szkolne i pozaszkolne do zgłębiania fenomenu tych wartości i ich urzeczywistniania.

Oto propozycje tematów zajęć z wychowawcą obejmujących zagadnienia dotyczące fenomenu osoby:

- Istota godności człowieka – jej podstawy, rodzaje, zagrożenia godności;
- Poszanowanie godności własnej i drugiego człowieka jako priorytetowe zadanie;
- Mądrość dana i zadana człowiekowi;
- Mądre wybory, decyzje drogą do wolności;
- Wszystko wolno, ale nie wszystko przynosi korzyść;
- Odpowiedzialność – służba prawdzie i zdolność do ponoszenia konsekwencji;
- Odpowiedzialność i wartości z nią zintegrowane;
- Miłość powołaniem każdego człowieka;
- Miłość i odpowiedzialność – postawy młodego człowieka;
- Miłość płaszczyzną transcendencji, przekraczanie siebie – sztuka codzienności.

[...]

Realizacja procesu wychowawczego szkoły – wybrane aspekty

Wychowanie ku wartościom nie może mieć charakteru doraźnych, incydentalnych działań, lecz charakter procesu, permanentnie wzbogacanego i doskonalonego. Każdy proces składa się z określonych ogniw, etapów, które zintegrowane ze sobą stanowią jego podstawę, decydują o jego treściowym zakresie.

Proces wychowania ku wartościom obejmuje po stronie nauczyciela następujące etapy:

- a) poznanie przez wychowawcę spektrum wartości preferowanych i urzeczywistnianych przez wychowanków;
- b) wspomaganie wychowanków w poznawaniu wartości i kształtowaniu umiejętności wnikania w istotę wartości, ich znaczenia w życiu człowieka oraz w wartościowaniu rzeczy i zjawisk w aspekcie aksjologicznym;
- c) wspomaganie wychowanków w akceptacji świata wartości;
- d) motywowanie wychowanków do wolnego wyboru właściwych wartości;
- e) wspomaganie wychowanków w urzeczywistnianiu wartości i budowaniu właściwych struktur hierarchicznych;
- f) wspomaganie wychowanków w dokonywaniu samooceny w aspekcie urzeczywistnianych wartości;
- g) inspirowanie wychowanków do działań animacyjnych w środowisku społecznym w celu budowania świata wartości w coraz szerszych kręgach społecznych;
- h) wspomaganie wychowanków w działaniach animacyjnych i ich wartościowaniu.

Powyżej wskazane etapy wychowania ku wartościom mają swoją egzemplifikację w osiągnięciach wychowawczych.

Po stronie ucznia etapy procesu wychowania przedstawiają się następująco:

- a) uświadomienie sobie spektrum wartości preferowanych i urzeczywistnianych w swoim życiu;
- b) poznanie istoty wartości, ich kategorii oraz znaczenia w życiu człowieka – wzrost wiedzy o fenomenie wartości – oraz nabywanie umiejętności wartościowania rzeczy i zjawisk w aspekcie aksjologicznym;
- c) akceptacja świata wartości;
- d) rozwijanie w sobie potrzeby wyboru wartości i umiejętności kształtowania właściwej hierarchii;
- e) urzeczywistnianie we własnym postępowaniu właściwych struktur hierarchicznych;
- f) trafne wartościowanie siebie w aspekcie urzeczywistniania wartości;
- g) potrzeba działań animacyjnych w środowisku społecznym na rzecz urzeczywistniania wartości; przekonanie o słuszności tych działań, gotowość do ich podjęcia;
- h) zaangażowanie w podejmowanie działań animacyjnych oraz wartościowanie ich efektów⁹.

Aby każdy proces oddziaływania na wychowanka – zarówno w sferze dydaktycznej, jak i wychowawczej – przynosił zamierzone efekty, musi mieć swój początek w poznawaniu ucznia. Stanowi to podstawowy warunek i kryterium doboru treści, metod, środków, budowania płaszczyzny spotkania i kontaktów interpersonalnych. Stąd też poznanie przez wychowawcę preferowanego i urzeczywistnianego systemu wartości staje się pierwszym ogniwem procesu wychowania ku wartościom.

[...]

Nic nie może być wybrane i z zaangażowaniem realizowane, jeśli przedtem nie zostanie poznane, zrozumiane, przetworzone, zorganizowane w obrębie nowej struktury poznawczej. Stąd też i wartości muszą być poznane przez wychowanków, rozumiana ich istota i rola w życiu jednostkowym i społecznym. Poznanie stanowi podstawowy warunek akceptacji wartości, interioryzacji i wolnego wyboru, do którego uczniów ma zmotywować wychowawca. Jest to zadanie trudne, wymagające wielkiego kunsztu wychowawczego – by nie zmuszać, nie indoktrynować, lecz wyzwolić w wychowanku wewnętrzną potrzebę akceptacji i wyboru wartości.

[...]

W procesie wychowania ku wartościom istotnego znaczenia nabiera klaryfikacja wartości. „System klaryfikacji wartości (...) stanowi swoistą propozycję zaplanowanej refleksji nad wyborami codziennego życia, okazję do głębszego uświadomienia sobie i wyjaśnienia własnych wartości”¹⁰ – podkreśla Piotr Oleś. Według autora „celem klaryfikacji wartości jest udzielenie jednostce pomocy w samodzielnym odnalezieniu tego, co jest w jej życiu ważne, stworzenie sprzyjających warunków dla rozwoju zdolności świadomego wybierania i decydowania (bez presji i nacisków z zewnątrz) oraz danie okazji do zweryfikowania własnych zachowań (jake wartości one wyrażają)”¹¹.

⁹ Chałas K., (2006), *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. I, Lublin – Kielce: Wydawnictwo Jedność, s 50–56.

¹⁰ Oleś P., (1983), *System klaryfikacji wartości: założenia, zastosowanie, przegląd niektórych technik*, „Roczniki Filozoficzne” T. XXXI, Z. 4, 1983, s. 81.

¹¹ Tamże, s. 90.

U podstaw klaryfikacji wartości znajdują się cztery zasady:

- skoncentrowanie się na własnym życiu – zwrócenie uwagi na różne aspekty swego życia, refleksja nad własnymi zachowaniami, postawami, celami, zainteresowaniami, uczuciami, aspiracjami, wierzeniami, zmartwieniami; odpowiedź na pytania: co chcę realizować? co uważam za ważne? co planuję? jakie jest moje postępowanie?; dokonanie oceny własnego systemu wartości;
- akceptacja własnych i cudzych wartości;
- dalsza refleksja – poszukiwanie i wykorzystywanie nowych informacji dotyczących wyborów; głębsze wniknięcie w to, co wiąże się dla osoby z przeżyciami pozytywnymi, co sama określa jako nadzieję, radość, zadowolenie; zastanowienie się, jakim zachowaniom towarzyszą te stany i emocje;
- pozytywne wzmocnienie osobowych wzorców postępowania – towarzyszące zintegrowanym wyborom i działaniom pozytywne odczucia stanowią czynnik motywujący do kontynuowania określonego stylu życia w perspektywie jego doskonalenia i rozwoju¹².

[...]

Ważną funkcję w podmiotowym sposobie wychowania pełnią strategie wychowawcze. Marian Nowak wyróżnia tu: strategię dysonansu, strategię świadectwa i strategię stymulacji¹³.

Strategia dysonansu polega na stworzeniu sytuacji służącej temu, by uczeń uświadomił sobie istnienie w jego własnym systemie wartości wewnętrznej niezgodności, z której dotąd nie zdawał sobie sprawy. Należy umożliwić wychowankowi konfrontację ze sposobem myślenia i wartościowania (jednostki lub grupy osób) pozostającym w sprzeczności z jego własnym. Następstwem tego procesu może być zmiana postawy wychowanka spowodowana dążeniem do redukcji rozdzwisku w systemie wartości¹⁴.

U podstaw strategii świadectwa znajduje się identyfikacja z wartościami osoby znaczącej, która jest ich nośnikiem. Dzięki tej strategii wychowawca jako osoba znacząca pomaga wychowankowi w rozwoju aksjologicznym przez ukazywanie życia zgodnego z deklarowanymi wartościami.

Strategia stymulacji sprowadza się do zindywidualizowania i ukonkretnienia wartości, na które wychowanek jest już wrażliwy. Zadaniem wychowawcy jest wspomaganie wychowanka w urzeczywistnianiu własnej, lecz właściwej, hierarchii wartości przez ukazywanie kierunków postępowania, towarzyszeniu mu w tym „aksjologicznym trudzie”, animowanie do podejmowania wzmózonego wysiłku.

Istotną funkcję w wychowaniu ku wartościom pełnią metody, formy i sytuacje wychowawcze. Do podstawowych metod należą: dyskusja, praca z tekstem, którego treścią są wartości i świadectwo ich realizowania przez młodych ludzi, analiza biografii osób godnych naśladowania; nadto – kontemplacja, konkursy poetyckie, literackie, plastyczne, sesje popularnonaukowe o tematyce aksjologicznej, projekty aksjologiczne; a także gazety szkolne i publikacje książkowe opracowane przez uczniów przy udziale nauczycieli, rodziców oraz innych przedstawicieli środowiska.

¹² Tamże, s. 88–89.

¹³ Zob. Nowak M., (1999), *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, s. 423–425.

¹⁴ Tamże.

Podsumowanie

W budowaniu programu wychowawczego szkoły, a następnie w jego realizacji, musi być obecny nadrzędny cel wychowania: integralny rozwój i osiągnięcie przez wychowanka pełni człowieczeństwa. Zadaniem twórców i realizatorów nie powinno być poszukiwanie wartości, które znajdą swe miejsce w programie wychowawczym, gdyż są one uwarunkowane indywidualnością osoby wychowanka, warstwicową teorią rozwoju i specyfiką kultury kraju i środowiska, w którym funkcjonuje wychowanek. Podstawowym zadaniem jest natomiast poszukiwanie sposobów wspomagania dzieci i młodzieży w poszanowaniu tych wartości, akceptowaniu, przeżywaniu, urzeczywistnianiu, ocenie realizowania przez nich wartości i animowania innych do ich urzeczywistniania. Nade wszystko zadanie wychowawców polega na wspomaganiu w konstrukcji własnych, lecz właściwych, struktur hierarchicznych – to jest budowanych na obiektywnej hierarchii wartości, które nie będą tylko preferowane, ale przede wszystkim urzeczywistniane.

Całość artykułu jest dostępna na stronie Ośrodka Rozwoju Edukacji: <https://www.ore.edu.pl/wydzialy/wydzial-ww>

Bibliografia:

Chałas K., (2006), *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. I, Lublin – Kielce: Wydawnictwo Jedność.

Denek K., (2000), *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Dudzikowa M., (2013), *Użyteczność pojęcia działań pozornych jako kategorii analitycznej. Egzemplifikacje z obszaru edukacji (i nie tylko)*, [w:] red. Dudzikowa M., Knasiecka-Falbierska K., *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Hildebrand D. von, Kłoczowski J.A., Paściak J., Tischner J., (1984), *Wobec wartości*, Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.

Kunowski S., (1996), *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.

Matulka Z., (1997), *Wychowanie do wolności jako podstawowy problem pedagogiczny*, [w:] red. Kukołowicz T., Nowak M., *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

Nowak M., (1999), *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

Oleś P., (1983), *System klaryfikacji wartości: założenia, zastosowanie, przegląd niektórych technik*, „Roczniki Filozoficzne” T. XXXI, Z. 4, 1983.

Piwowarski W. (red.), (1993), *Słownik Katolickiej Nauki Społecznej*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax – Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów Palabra.

Zadania wychowawczo-profilaktyczne szkoły i placówki oświatowej

Marek Konopczyński, Joanna Borowik, Piotr Chlebowski, Marcin Kolemba, Katarzyna Szorc, Jolanta Szada-Borzyszkowska

Treści wychowawczo-profilaktyczne do realizacji na poszczególnych przedmiotach oraz godzinach do dyspozycji wychowawcy

Zmiany, które w ostatnich latach zachodzą w Polsce, sprawiły, że otaczający nas świat uległ radykalnej przemianie, a to przyczyniło się do wzmożonego poczucia braku perspektyw życiowych wśród dzieci i młodzieży. Należy bowiem zauważyć, że: *coraz częściej mamy do czynienia z problemem odnalezienia własnej podmiotowości przez młodych ludzi*¹⁵. Sprzyjają temu towarzyszące współczesnemu młodemu człowiekowi na co dzień tymczasowość, nieprzewidywalność, niepewność jutra, nadmiar informacji oraz ciągła dezaktualizacja wiedzy. *W świecie zgiełku, hałasu, braku smaku, tandety, bezguścia i łatwizny młodzież coraz częściej doświadcza uczucia braku sensu życia oraz narastającej bezradności. Nasila się ona jeszcze bardziej w momencie, kiedy pojawiają się trudności z odnalezieniem fundamentalnych wartości, które są nieobecne nawet w miejscach, w których się ich spodziewamy*¹⁶.

Dzieje się tak, gdyż w świecie: „płynnej nowoczesności” szybkość zachodzących zmian zadała śmiertelny cios: (...) „długotrwałe” staje się synonimem (...) czegoś, „co się przeżyło”, (...) i powinno wkrótce wylądować na wysypisku śmieci”¹⁷. Jak zauważa T. Szlendak: *nie ma już w ogóle czegokolwiek, co moglibyśmy bez cienia wątpliwości nazwać strukturą trwałą*¹⁸. Życie współczesnego człowieka polega na ciągłym dostosowywaniu się do zachodzących zmian, reguł oraz zasad, które wciąż na nowo wyznaczają kierunek jego działania.

Funkcjonowanie w opisywanym świecie wiąże się w przypadku dzieci i młodzieży z koniecznością szukania sposobów radzenia sobie z zagrożeniami związanymi zarówno z poszukiwaniem własnej tożsamości, jak i wzorców do naśladowania, które często młode pokolenie znajduje w wyimaginowanej rzeczywistości kreowanej głównie przez wszechobecne mass media.

Wydaje się, że w tak skonstruowanym świecie rola szkoły jako głównego, formalnego źródła dostarczania wiedzy młodemu pokoleniu powoli się kończy. Taka rola była możliwa w czasach, gdy nie było innych powszechnych źródeł globalnej informacji (np. internetu) oraz gdy nie istniała powszechność wykształcenia formalnego, postrzeganego jako wartość życiowa, społeczna i zawodowa, umożliwiająca zajęcie wysokiej hierarchii społecznej. Dlatego też obecnie nauczyciel nie może być jedynie przekazicielem wiedzy, a musi stać się osobą kreującą i wspierającą rozwój indywidualny i społeczny wychowanka.

¹⁵ Borowik J., (2006), *Młodzież a oferta współczesnego życia – zagrożenie, anomia, zagubienie, nadzieja*, [w:] Bykowska B., Szulc M. (red.), *Zagrożenie współczesnej młodzieży polskiej – w poszukiwaniu tożsamości*, Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, s. 80.

¹⁶ Tamże, s. 80.

¹⁷ Bauman Z., (2007), *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, przekład Łaszcz J., Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 69.

¹⁸ Szlendak T., (2006), *Nefemerydy w morzu sieciowym*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1–2, s. 116.

W związku z powyższym w procesie oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych należy wykorzystywać założenia Modelu Podnoszenia Kompetencji¹⁹ (R. Weissberga, M. Caplana i wsp.). Przywoływana koncepcja koncentruje się przede wszystkim na rozwijaniu potencjału dzieci i młodzieży, ze szczególnym uwzględnieniem ich pozytywnych i mocnych stron. Celem oddziaływań wychowawczych jest wzmacnianie jednostki oraz budowanie jej odporności w celu ułatwienia jej radzenia sobie z wyzwaniami codziennego życia. Owa odporność kształtowana jest poprzez rozwijanie kompetencji i najważniejszych umiejętności życiowych młodego pokolenia. Koncentrowanie się w opisywanym modelu na prawidłowym postrzeganiu dziecka sytuuje go w obszarze dociekań pedagogiki pozytywnej, której przedstawiciele odwołują się do pozytywnych stylów życia, wyznaczających kierunek procesu wychowania.

Dlatego też we współczesnej szkole wychowawca powinien kłaść nacisk na **kształtowanie jednostek twórczych, kreatywnych i zdolnych do sterowania własnym kształceniem zarówno w rzeczywistości szkolnej, jak i poza nią**. W procesie tym ważne staje się rozwijanie osobowych cech wychowanka – w związku z tym wychowawca musi pomóc dzieciom i młodzieży rozwinąć zdolności umożliwiające **rozumienie przez nich otaczającego ich świata na drodze samorefleksji dotyczącej zasadności własnych zachowań oraz rozwinięcia umiejętności komunikacyjnych**, które umożliwią dialog z innymi i z samym sobą. **Nauczyciel, budując relacje oparte na zaufaniu, prowadzi z wychowankami rozmowę, poprzez którą uczy nawiązywania serdecznego kontaktu, sympatii, szacunku i tolerancji.**

Warto pamiętać, że dialog w edukacji jest możliwy tylko we współdziałaniu, współpracy, w atmosferze ufności, poczucia bezpieczeństwa i aprobaty dla indywidualności każdego wychowanka, jego niepowtarzalności. Uczeń musi wierzyć, że w każdej sytuacji może liczyć na pomoc i zrozumienie ze strony nauczyciela, a wtedy na pewno ulegnie zwiększeniu jego wiara we własne siły i możliwości, przy jednoczesnym poczuciu odpowiedzialności za zadania powierzone mu przez jego wychowawcę²⁰.

Nauczyciel, który potrafi świetnie komunikować się z uczniami, to **nauczyciel empatyczny** i, jak pisze J. Rembowski: *potrafi on wczuć się w rolę dziecka, pozwala uczniowi być sobą, a także pozytywnie przyjmuje jego postawę zaciekawienia światem oraz potrafi zarażać swoją ciekawością i pomysłami²¹*. Nauczyciel empatyczny jest w stanie podjąć się realizacji jednego z ważniejszych wyzwań współczesnej edukacji, którym jest pomoc: *w odkrywaniu samego siebie²²*. *Uczeń, który dzięki nauczycielowi posiada tę umiejętność, będzie nie tylko potrafił nazywać swoje uczucia oraz wykorzystywać te umiejętności do podejmowania właściwych decyzji w sytuacjach problemowych w szkole i życiu, ale umożliwi mu to poznawanie siebie, jak również innych²³.*

W związku z powyższym, zdaniem J. Delorsa: *aby dać dziecku i młodzieńcowi właściwy obraz świata, każdy rodzaj edukacji – rodzinnej, środowiskowej, szkolnej – powinien pomóc im w odkrywaniu samego siebie. Tylko wtedy będą mogli wczuć się w sytuację innych i zrozumieć ich*

¹⁹ Barry M., Jenkins R., (2006), *Implementing mental health promotion*, Oxford: Elsevier.

²⁰ Borowik J., (2007), *Nauczyciel jako twórca nowego ładu edukacyjnego*, [w:], Laska E.I. (red.), *Nauczyciel między tradycją a współczesnością. Teoria i praktyka*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 93.

²¹ Rembowski J., (1989), *Empatia – studium psychologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

²² Delors J., (1998), *Edukacja jest w niej ukryty skarb*, Warszawa: Wydawnictwo UNESCO.

²³ Borowik J., *Nauczyciel ...op. cit.*

reakcje. Rozwijanie tej postawy empatii w szkole owocuje prospołecznym zachowaniem przez całe życie. Ucząc na przykład patrzenia na sprawy innych z perspektywy innych grup etnicznych lub religijnych, można uniknąć niezrozumienia, które rodzi nienawiść i przemoc wśród dorosłych²⁴.

Kształtowanie kompetencji międzykulturowych jest szczególnie istotne w świecie, w którym kontakt z odmiennymi kulturami stał się codziennością. Swobodne przemieszczanie się, migracje, współpraca międzynarodowa przyczyniły się do rozwijania nie tylko umiejętności porozumiewania się w języku obcym, ale również kształtowania postawy otwartości i akceptacji, woli porozumienia oraz ciekawości dotyczącej poznawania różnic.

Kolejne ważne zadanie nauczyciela, które ma związek z przygotowaniem uczniów do funkcjonowania w zmieniającej się rzeczywistości, wiąże się z umiejętnością tworzenia właściwego klimatu w klasie i **wyzwolenia w uczących się potrzeby zadawania pytań oraz podejmowania działań wynikających z ich własnych zainteresowań**. W związku z powyższym wychowawca powinien uczyć dzieci **samodzielności, twórczego myślenia i działania, skutecznego komunikowania się, współdziałania w zespole, a także motywacji do poszukiwania nowych rozwiązań, dyskusowania na interesujące ich tematy, wymieniania się własnymi doświadczeniami z innymi, wyszukiwania potrzebnych im informacji, porządkowania ich oraz rozwiązywania problemów**. Kształtowanie rozwoju osobowego i społecznego dzieci i młodzieży, zdrowia fizycznego i psychicznego staje się jednym z czynników umożliwiających **rozwój wytrwałości w realizacji stawianych sobie celów**.

Duże znaczenie dla postrzegania roli wychowawcy zajmuje jego działalność innowacyjna, dzięki której potrafi **zachęcać uczniów do uznania uczenia się za czynność nagradzającą, umożliwiającą samorealizację, dostarczającą osobistej satysfakcji i wzbogacającą ich życie**. To dzięki wychowawcy uczniowie mają sposobność kształtowania umiejętności współdziałania społecznego, realizacji własnych potrzeb i kierowania swym rozwojem w procesie trwającym przez całe życie. Warto podkreślić, że bardzo istotne staje się kształtowanie kompetencji społecznych i obywatelskich poprzez propagowanie idei **wolontariatu**, dzięki któremu dzieci i młodzież rozwijają swoją wrażliwość na los potrzebujących, biorą na siebie odpowiedzialność za własne życie i życie społeczne.

Na podstawie powyższych ogólnych założeń, dotyczących oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych w szkole, poniżej prezentujemy treści przewidziane do realizacji zarówno na poszczególnych przedmiotach, jak i godzinach do dyspozycji wychowawcy. Wskazują one wartości, pozytywne postawy, kompetencje oraz umiejętności niezbędne dla prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży w **czterech sferach: fizycznej (rozwój biologiczny), psychicznej (rozwój poznawczy i emocjonalny), społecznej i aksjologicznej (rozwój moralny)**.

Uwzględnienie tych sfer wynika z partycypacji poszczególnych środowisk wychowawczych w procesie wychowania, jak również z działania czynników psychospołecznych i socjokulturowych, kształtujących rozwój dzieci i młodzieży.

²⁴ Delors J., *Edukacja...*, op. cit., s. 94.

Osiągnięcie dojrzałości w czterech sferach możliwe jest dzięki rozwojowi kompetencji osobistych i społecznych uczniów, ukierunkowanych na:

- samoświadomość – budowanie akceptacji siebie, osiąganie spójności myślenia i działania łączonych z kształtowaniem poczucia autonomii, tworzenie pozytywnego obrazu tożsamości w wymiarze osobistym, społecznym i kulturowym oraz poczucia własnej godności;
- sprawczość – wyznaczanie realnych celów i ich osiąganie dzięki własnej aktywności, pozytywne nastawienie do życia, motywacja do działania, kształtowanie umiejętności planowania i podejmowania decyzji oraz konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, planowanie własnego rozwoju, rozwijanie poczucia celowości działania;
- relacyjność – budowanie i podtrzymywanie pozytywnych relacji z ludźmi, rozumienie uczuć innych, sposobów myślenia i działań umożliwiających osiągnięcie pożądanych społecznie celów, promowanie prospołecznych wartości, aktywne uczestnictwo w życiu społecznym, w tym jego formach instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych, włączanie się do działania na rzecz społeczności, promowanie pozytywnych wzorców osobowych, budowanie prospołecznych relacji rówieśniczych;
- otwartość – zdolność do sprawiedliwej, etycznej oceny i reagowania, umiejętność otwartego i jednoznacznego wyrażania swoich potrzeb, uczuć i opinii z zachowaniem szacunku do siebie oraz innych osób, kształtowanie postaw asertywnych, rozwijanie poczucia empatii, wrażliwości, szacunku dla odmienności;
- kreatywność – kształtowanie twórczego podejścia do rozwiązywania problemów dzięki umiejętnościom: wyjścia poza schematyczność myślenia i działania, znajdowania nowych sposobów rozwiązywania problemów, odkrywania indywidualnych zdolności umożliwiających sprostanie wyzwaniom, także poprzez podejmowanie działań na rzecz twórczego rozwoju w formie współpracy z instytucjami kultury, rozwój aktywności fizycznej, rozwój sfery psychicznej, w tym duchowej, społecznej, aksjologicznej.

Podsumowując, warto jeszcze raz podkreślić, że działania szkoły należy ukierunkować na wspieranie czynników chroniących – zarówno poprzez rozwijanie zasobów wewnętrznych, jak zewnętrznych, co wzmocni odporność uczniów na działanie czynników ryzyka. Takie działania stanowią kluczowy element pedagogiki i profilaktyki pozytywnej.

I etap edukacyjny: klasy I–III

Edukacja wczesnoszkolna

Edukacja wczesnoszkolna obejmuje pierwsze trzy lata nauki dziecka w szkole i ma za zadanie stopniowo przygotować dziecko do uczestnictwa w życiu społeczności szkolnej i środowiska lokalnego, a w dalszej perspektywie – do pełnoprawnego uczestnictwa w życiu społecznym. Cele wychowania i sposób ich realizacji w niższych klasach szkoły podstawowej powinny być dostosowane do indywidualnych możliwości intelektualnych, emocjonalnych, społecznych i zdrowotnych dziecka będącego w młodszym wieku szkolnym.

Zakres wiadomości i umiejętności, jakimi ma dysponować uczeń kończący klasę III szkoły podstawowej oraz postaw, które ma przejawiać, ustalono tak, aby nauczyciel mógł organizować

odpowiednie sytuacje dydaktyczno-wychowawcze w przeciętnych warunkach edukacyjnych. Jest to ważne założenie, gdyż wiadomości, umiejętności i postawy ukształtowane w klasach I–III szkoły podstawowej stanowią bazę i punkt wyjścia do prowadzenia procesu wychowawczo-profilaktycznego na dalszych etapach kształcenia. Realizacja celów wychowania i profilaktyki na I etapie kształcenia powinna być tak zorganizowana, aby wszyscy uczniowie, niezależnie od poziomu ich rozwoju psychofizycznego, mieli możliwość zrozumienia podstawowych procesów społecznych zachodzących w najbliższym i dalszym otoczeniu oraz przejawiania adekwatnego do danej sytuacji zachowania.

Tabela nr 1. Treści wychowawczo-profilaktyczne do realizacji w klasach I–III

OBSZAR	ZADANIA – KLASY I–III
Zdrowie – edukacja zdrowotna	• zapoznanie z podstawowymi zasadami dbałości o zdrowie własne i innych, kształtowanie umiejętności kreowania środowiska sprzyjającego zdrowemu stylowi życia; • zapoznanie z zasadami zdrowego, racjonalnego odżywiania się, higieny osobistej i aktywności fizycznej; • przygotowanie do podejmowania działań mających na celu zdrowy styl życia w aspekcie fizycznym i psychicznym; • kształtowanie postawy odpowiedzialności za własne zdrowie; • rozwijanie umiejętności podejmowania działań na rzecz ochrony przyrody w swoim środowisku; • kształtowanie umiejętności analizy zjawisk przyrodniczych, rozumowania przyczynowo-skutkowego; • uświadomienie wpływu przyrody nieożywionej na życie ludzi, zwierząt i roślin; • kształtowanie wytrwałości w działaniu i dążeniu do celu, umiejętności adekwatnego zachowania się w sytuacjach zwycięstwa i porażki.
Relacje – kształtowanie postaw społecznych	• kształtowanie podstawowych umiejętności komunikacyjnych; • rozwijanie umiejętności formułowania prostych wniosków na podstawie obserwacji i własnych doświadczeń; • kształtowanie umiejętności przestrzegania obowiązujących reguł; • kształtowanie umiejętności nawiązywania i podtrzymywania relacji z rówieśnikami, rozpoznawania ich potrzeb, zgodnej współpracy z innymi, z zachowaniem obowiązujących norm i reguł kultury osobistej; • przygotowanie do sprawiedliwego i uczciwego oceniania zachowania własnego i innych ludzi; • zapoznanie z podstawowymi prawami i obowiązkami wynikającymi z roli ucznia oraz członka szkolnej społeczności, rodziny i kraju; • rozwijanie empatii, umiejętności podejmowania działań mających na celu pomoc słabszym i potrzebującym, umiejętności rozwiązywania konfliktów i sporów.
Kultura – wartości, normy, wzory zachowań	• kształtowanie umiejętności właściwego komunikowania się w różnych sytuacjach społecznych, dbałość o język i kulturę wypowiedzania się; • kształtowanie umiejętności analizy prostych sytuacji wychowawczych, odróżniania dobra od zła;

OBSZAR	ZADANIA – KLASY I–III
Kultura – wartości, normy, wzory zachowań cd.	- kształtowanie gotowości do uczestnictwa w kulturze, poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także poszanowania innych kultur i tradycji, określanie swojej przynależności kulturowej poprzez kontakt z wybranymi dziełami sztuki, zabytkami i tradycją w środowisku rodzinnym, szkolnym i lokalnym, uczestniczenie w życiu kulturalnym środowiska rodzinnego, szkolnego, lokalnego oraz wydarzeniach organizowanych przez najbliższą społeczność; - kształtowanie wrażliwości estetycznej poprzez kontakt z dziełami literackimi i wytworami kultury, zapoznanie z wybranymi dziełami architektury i sztuk plastycznych należących do polskiego i europejskiego dziedzictwa kultury, wyzwalanie potrzeby kontaktu z literaturą i sztuką dla dzieci; - kształtowanie postaw wyrażających szacunek dla ludzi, niezależnie od religii, statusu materialnego, wieku, wyglądu, poziomu rozwoju intelektualnego i fizycznego oraz respektowanie ich praw, podejmowanie działań w celu zapobiegania dyskryminacji; - inspirowanie do podejmowania aktywności i inicjatyw oraz pracy zespołowej, wspomaganie działań służących kształtowaniu własnego wizerunku i otoczenia; - przygotowanie do radzenia sobie w sytuacjach codziennych wymagających umiejętności praktycznych, budzenie szacunku dla pracy ludzi różnych zawodów; - przygotowanie do podejmowania działań mających na celu identyfikowanie i rozwijanie własnych zainteresowań; - wstępne kształtowanie postaw wyrażających szacunek do symboli i tradycji narodowych oraz tradycji związanych z rodziną, szkołą i społecznością lokalną; - kształtowanie umiejętności wyrażania własnych emocji w różnych formach ekspresji; - kształtowanie poczucia własnej wartości dziecka, podtrzymywanie ciekawości poznawczej, rozwijanie kreatywności i przedsiębiorczości oraz brania odpowiedzialności za swoje decyzje i działania; - kształtowanie świadomości odmienności osób niepełnosprawnych, innej narodowości, wyznania, tradycji kulturowej oraz ich praw.
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych)	- zapoznanie z podstawowymi zasadami bezpieczeństwa w różnych sytuacjach życiowych, kształtowanie właściwego zachowania się w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia oraz sytuacjach nadzwyczajnych; - kształtowanie umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych, kształtowanie świadomości negatywnego wpływu pracy przy komputerze na zdrowie i kontakty społeczne oraz niebezpieczeństw wynikających z anonimowości kontaktów, respektowanie ograniczeń dotyczących korzystania z komputera, internetu i multimediów;

OBSZAR	ZADANIA – KLASY I–III
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych) cd.	- przygotowanie do bezpiecznego i rozsądnego korzystania z narzędzi i urządzeń technicznych, bezpiecznego organizowania zajęć ruchowych i poruszania się po drogach; - przygotowanie do bezpiecznego korzystania ze środków komunikacji, zapobiegania i przeciwdziałania sytuacjom problemowym; - kształtowanie umiejętności utrzymywania ładu i porządku wokół siebie, w miejscu nauki i zabawy.

Opracowano na podstawie *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnościami intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej* – www.dziennikustaw.gov.pl (dostęp dn. 14.03.2017r.).

W dalszej części niniejszego opracowania prezentujemy treści wychowawczo-profilaktyczne do realizacji podczas godzin będących w dyspozycji wychowawcy, z podziałem na etapy edukacyjne, klasy i typy szkół. Materiał uwzględnia prawidłowości rozwoju oraz specyfikę zmian zachodzących w danym okresie życia. Uwzględnienie zadań rozwojowych może pomóc nauczycielom nie tylko w dokonywaniu autorefleksji, ale przede wszystkim w rozumieniu wychowanków. Realizując prezentowane poniżej treści wychowawczo-profilaktyczne, nauczyciele powinni wspierać rozwój dzieci i młodzieży m.in. przez poznawanie ich zasobów, a także wzmocnienie potencjału rozwojowego. W kreowanym przez nas obrazie oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych wychowawca staje się kreatorem uczniowskiej rzeczywistości – z jednej strony jest uosobieniem przedstawianych wartości i cnót, a z drugiej potrafi delikatnie zwrócić uwagę na podejmowane wybory i wskazać, w którym kierunku iść. Warto przytoczyć słowa H.J.M. Nouvena, który pisał o swoim Mistrzu: *dał mi możliwość snucia rozważań na temat wolnego wyboru i podejmowania decyzji, ale stwierdził, że niektóre decyzje i wybory są lepsze niż inne, pozwolił mi znaleźć własną drogę, ale nie ukrył mapy, która ukazywała właściwy kierunek*²⁵.

²⁵ Nouwen H.J.M., (1993), *Genesee: dziennik z klasztoru Trapistów*, Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, s. 11.

Tabela nr 2. Treści wychowawczo-profilaktyczne do realizacji podczas godzin do dyspozycji wychowawcy w klasach IV–VIII

OBSZARY	ZADANIA			
	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII
Zdrowie – edukacja zdrowotna	Nabywanie podstawowej wiedzy na temat stresu. Inspirowanie młodzieży do myślenia o własnej motywacji do działania.	Zachęcanie uczniów do pracy nad własną motywacją oraz analizą czynników, które ich demotywią. Kształtowanie umiejętności podejmowania i realizacji zachowań prozdrowotnych.	Kształtowanie umiejętności rozpoznawania własnych cech osobowości. Kształtowanie konstruktywnego obrazu własnej osoby, np. świadomości mocnych i słabych stron. Rozwijanie właściwej postawy wobec zdrowia i życia jako najważniejszych wartości. Doskonalenie i wzmacnianie zdrowia fizycznego.	Kształtowanie postawy proaktywnej, w której uczeń przejmuje inicjatywę, ale też odpowiedzialności za swoje działania, decyzje.
	Nabywanie umiejętności gromadzenia i porządkowania wiedzy o sobie. Kształtowanie postaw otwartych na poszukiwanie pomocy oraz porady, kiedy zaczynają się trudności i kiedy wybór jest ważny i trudny. Kształtowanie postaw prozdrowotnych poprzez promowanie aktywnego i zdrowego stylu życia.	Prezentowanie sposobów pokonywania własnych słabości oraz akceptowania ograniczeń i niedoskonałości.	Kształtowanie umiejętności świadomości własnego ciała z uwzględnieniem zmian fizycznych i psychicznych w okresie dojrzewania.	Kształtowanie postawy uczniów nastawionej na rozwiązywanie problemów – charakteryzującej się samowiarą, odpowiedzialnością, wyobraźnią, kreatywnością. Kształtowanie umiejętności wyznaczania sobie celów krótko- i długoterminowych. Rozwijanie umiejętności ustalania priorytetów, uwzględniając kryteria ważności i pilności. Rozwijanie umiejętności oceny własnych możliwości. Kształtowanie świadomości dotyczącej wykonywania ruchu w życiu człowieka jako skutecznego sposobu dbania o zdrowie psychiczne.

OBSZARY	ZADANIA				
	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII	Klasa VIII
Relacje – kształtowanie postaw społecznych	Kształtowanie umiejętności właściwej komunikacji, stanowiącej podstawę współdziałania.	Rozwijanie umiejętności rozumienia innych, która sprzyja efektywnej współpracy.	Kształtowanie umiejętności współpracy w dążeniu do osiągnięcia celu.	Kształtowanie umiejętności wchodzenia w interakcje z ludźmi w sposób zapewniający zadowolenie obydwu stron.	Rozwijanie umiejętności poszukiwania takich rozwiązań, które stwarzają korzyści dla obydwu stron.
	Kształtowanie umiejętności asertywnego wyrażania własnych potrzeb.	Wyzwalanie chęci do działania na rzecz innych osób w celu poprawy ich sytuacji (wolontariat).	Uwrażliwianie na różne obszary ludzkich problemów i potrzeb poprzez krzewienie potrzeby udzielania pomocy (wolontariat).	Kształtowanie umiejętności szukania inspiracji, rozwijanie własnej kreatywności.	Rozwijanie umiejętności dostrzegania pozytywnych aspektów działania zespołowego poprzez docenienie różnic zdań i wiedzy, doświadczeń, specjalizacji, kompetencji.
	Rozwijanie wrażliwości na potrzeby i trudności innych ludzi.	Rozwijanie poczucia przynależności do grupy (samorząd uczniowski, klub, drużyna, wspólnota).	Rozwijanie umiejętności komunikacyjnych: wyrażanie własnych opinii, przekonań i poglądów.	Rozwijanie odpowiedzialności za siebie i innych (wolontariat).	Rozwijanie potrzeby ciągłego doskonalenia siebie jako jednostki, członka rodziny i społeczeństwa.
	Kształtowanie postawy szacunku i zrozumienia wobec innych osób.	Kształtowanie otwartości na doświadczenia innych ludzi, ich sposobów rozwiązywania problemów, na nową wiedzę.	Rozwijanie świadomości roli i wartości rodziny w życiu człowieka.	Rozwijanie samorządności.	
Kultura – wartości, normy i wzory zachowań	Budowanie atmosfery wzajemnego szacunku w społeczności szkolnej.	Rozwijanie świadomości dotyczącej roli osób znaczących i autorytetów.	Rozwój zainteresowań, poszerzenie autonomii i samodzielności	Popularyzowanie alternatywnych form spędzania czasu wolnego.	Popularyzowanie wiedzy o różnicach kulturowych oraz rozwijanie umiejętności korzystania z niej w kontakcie z przedstawicielami innych narodowości.
	Zapoznanie z rolą zainteresowań w życiu człowieka.	Rozwijanie zainteresowań i pasji uczniów.			

OBSZARY	ZADANIA				
	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII	Klasa VIII
Kultura – wartości, normy i wzory zachowań cd.	Uwrażliwianie na kwestie moralne, np. mówienia prawdy, sprawiedliwego traktowania.	Budowanie samoświadomości dotyczącej praw, wartości, wpływów oraz postaw.	Rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia w kontekście analizy wpływów rówieśników i mediów na zachowanie.	Rozwijanie pozytywnego stosunku do procesu kształcenia i samokształcenia, zaangażowania w zdobywanie wiedzy i umiejętności.	Popularyzowanie wiedzy i rozwijanie świadomości na temat zasad humanitaryzmu.
	Kształtowanie pozytywnego stosunku do procesu kształcenia.	Rozwijanie umiejętności wyrażania własnych emocji.	Dokonywanie analizy postaw, wartości, norm społecznych, przekonań i czynników które na nie wpływają.	Rozwijanie takich cech jak: pracowitość, odpowiedzialność, rzetelność i wytrwałość.	Rozwijanie poczucia odpowiedzialności społecznej poprzez podejmowanie działań na rzecz lokalnej społeczności.
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych)	Kształtowanie potrzeby uczestnictwa w kulturze.	Rozwijanie umiejętności właściwego zachowania się z uwzględnieniem sytuacji i miejsca.	Rozwijanie szacunku dla kultury i dorobku narodowego.	Umacnianie więzi ze społecznością lokalną.	
	Redukowanie agresywnych zachowań poprzez uczenie sposobów rozwiązywania problemów.	Rozwijanie umiejętności prowadzenia rozmowy w sytuacji konfliktu – podstawy negocjacji i mediacji.	Dostarczanie wiedzy na temat osób i instytucji świadczących pomoc w trudnych sytuacjach.	Rozwijanie postaw opartych na odpowiedzialności za dokonywane wybory i postępowanie.	Propagowanie wiedzy na temat prawnych i moralnych skutków posiadania, zażywania i rozprowadzania środków psychoaktywnych.
	Budowanie atmosfery otwartości i przyzwolenia na dyskusję.	Rozwijanie umiejętności identyfikowania przyczyn własnego postępowania.	Budowanie atmosfery wsparcia i zrozumienia w sytuacji problemowej oraz promowanie rzetelnej wiedzy mającej na celu zredukowanie lęku.	Dostarczenie wiedzy z zakresu prawa dotyczącego postępowania w sprawach nieletnich.	Rozwijanie umiejętności wykorzystywania elementów negocjacji i mediacji w sytuacji rozwiązywania konfliktów.
	Uświadamianie zagrożeń wynikających z korzystania z nowoczesnych technologii informacyjnych.	Dokonywanie analizy wpływu nastawienia do siebie i innych na motywację do podejmowania różnorodnych zachowań.		Przeciwdziałanie ryzykownym zachowaniom seksualnym.	

OBSZARY	ZADANIA				
	Klasa IV	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII	Klasa VIII
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemo- wych) cd.	Zwiększanie wiedzy na temat środków uzależniających i zagrożeń z nimi związanych.	Rozwijanie poczucia osobistej odpowiedzialności, zachęcanie do angażowania się w prawidłowe i zdrowe zachowania.	Rozwijanie umiejętności radzenia sobie z własnymi negatywnymi emocjami oraz z zachowaniami agresywnymi.	Rozwijanie umiejętności reagowania w sytuacjach kryzysowych, niesienia pomocy dotkniętym nimi osobom oraz minimalizowania ich negatywnych skutków.	Rozwijanie umiejętności podejmowania działań zgodnych ze zweryfikowanymi źródłami wiedzy.
	Rozwijanie umiejętności troski o własne bezpieczeństwo w relacjach z innymi.	Doskonalenie umiejętności rozpoznawania symptomów uzależnienia od komputera i internetu.	Kształtowanie przekonań dotyczących znaczenia posiadanych informacji, których wykorzystanie pomaga w redukowaniu lęku w sytuacjach kryzysowych.	Rozwijanie umiejętności lepszego rozumienia siebie poprzez poszukiwanie i udzielanie odpowiedzi na pytania: Kim jestem? Jakie są moje cele i zadania życiowe?	Utrwalanie umiejętności oceny konsekwencji podejmowanych działań dla siebie i dla innych – określanie alternatywnych rozwiązań problemu. Rozwijanie umiejętności prowadzenia rozmowy w sytuacji konfliktu – podstawy negocjacji i mediacji.

Tabela nr 3. Treści wychowawczo-profilaktyczne do realizacji podczas godzin do dyspozycji wychowawcy w liceum

OBSZAR	ZADANIA			
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV
Zdrowie – edukacja zdrowotna	Nabycie umiejętności dostrzegania indywidualnych różnic związanych ze sposobem reagowania na stres. Dokształcanie umiejętności wyrażania własnych uczuć: dawania i przyjmowania informacji zwrotnej (bez obwiniania innych). Rozwijanie umiejętności dokonywania oceny własnych umiejętności życiowych i planowania ich rozwoju.	Rozwijanie umiejętności stosowania w praktyce strategii radzenia sobie ze stresem. Rozwijanie umiejętności radzenia sobie ze stratą i traumatycznym doświadczeniem poprzez wykorzystywanie sposobów mających na celu odzyskanie poczucia sprawstwa i wpływu na własne życie. Dokształcanie umiejętności asertywnego radzenia sobie w relacjach z innymi.	Rozwijanie zdolności do szukania powiązań między indywidualnym potencjałem a planowaną w przyszłości pracą. Kształtowanie świadomości własnych ograniczeń i potrzeby ciągłego rozwoju.	Dokształcanie umiejętności wykorzystywania wiedzy na temat wczesnej identyfikacji zmian chorobowych we własnym ciele (np. wczesna identyfikacja zmian na skórze, potrzeba samobadania piersi u kobiet itp.) w celu ochrony zdrowia.
	Dokształcanie umiejętności planowania, organizowania oraz oceniania własnego uczenia się, planowania przyszłości oraz wyznaczania celów i ich realizacji. Utrwalanie umiejętności rozpoznawania symptomów zagrożeń zdrowia fizycznego. Kładzenie nacisku na dbałość o zdrowie poprzez aktywność fizyczną. Rozwijanie postawy proaktywnej, w której uczeń przejmuje inicjatywę, ale też odpowiedzialność za swoje działania i decyzje.	Dokształcanie umiejętności rozpoznawania i radzenia sobie z objawami depresji u siebie i osób ze swego otoczenia. Dokształcanie umiejętności organizowania zajęć oraz prawidłowego zarządzania czasem. Dokształcanie umiejętności w zakresie przygotowania do całkowitej aktywności fizycznej oraz ochrony i dokształcania zdrowia własnego oraz innych. Rozwijanie zdolności do samorealizacji, samokontroli i panowania nad emocjami.	Rozwijanie empatii, wrażliwości na potrzeby innych oraz umiejętności udzielania wsparcia emocjonalnego. Dokształcanie umiejętności obniżania napięcia spowodowanego stresem. Wykorzystywanie w praktyce wiedzy z zakresu zagrożeń psychofizycznych w okresie adolescencji: zaburzenia odżywiania (anoreksja, bulimia), zagrożenia związane z nadużywaniem ogólnodostępnych leków. Dążenie do zmiany zachowań zdrowotnych poprzez utrwalanie zachowań sprzyjających zdrowiu lub zmianę zachowań ryzykownych na prozdrowotne.	Rozwijanie postaw prozdrowotnych poprzez podejmowanie i urzeczywistnianie działań na rzecz zdrowia. Zastosowanie w praktyce umiejętności świadomego wyznaczania sobie konkretnych celów. Podnoszenie poczucia własnej wartości poprzez określanie osobistego potencjału. Zastosowanie w praktyce umiejętności ustalania priorytetów, uwzględniając kryteria ważności i pilności.

ZADANIA				
OBSZAR	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV
Relacje – kształtowanie postaw społecznych	Kształtowanie umiejętności wyrażania emocji oraz ich rozumienia. Rozwój zaangażowania w różne formy aktywności (koła zainteresowań, wolontariat itp.). Kształtowanie prospołecznych postaw uczniów i rozwijanie pozytywnego systemu wartości w klasie. Budowanie w klasie bezpiecznego środowiska, umożliwiającego koncentrację na nauce poprzez działania integracyjne. Rozwijanie kompetencji w zakresie wykorzystania różnych form grupowej pracy nad rozwiązaniem problemów (burza mózgów, dyskusja grupowa).	Doskonalenie umiejętności tworzenia relacji opartych na wzajemnym szacunku i zaangażowaniu obydwu stron. Kształtowanie pozytywnego poczucia własnej wartości, m.in. poprzez rozwój kompetencji uczniów z zakresu wyrażania i przyjmowania pochwał. Zwiększanie umiejętności budowania podmiotowych relacji z innymi, opartych na szacunku, akceptacji i zrozumieniu. Rozwijanie umiejętności stosowania różnych form komunikacji werbalnej i niewerbalnej w celu autoprezentacji oraz prezentacji własnego stanowiska.	Doskonalenie umiejętności zmiany postaw i zachowań poprzez stosowanie oraz przyjmowanie asertywnej krytyki. Rozwijanie kompetencji z zakresu rozwiązywania konfliktów, z zastosowaniem negocjacji i mediacji. Doskonalenie umiejętności szukania inspiracji w innych – w celu rozwijania własnej kreatywności. Kształtowanie umiejętności spostrzegania stereotypów i uprzedzeń. Rozwijanie kompetencji komunikacyjnych, uważności i empatii.	Podjmowanie działań na rzecz innych osób w celu poprawy ich sytuacji (wolontariat). Stosowanie w praktyce umiejętności poszukiwania takich rozwiązań, które stwarzają korzyści dla obydwu stron. Wykorzystywanie wiedzy na temat stereotypów do budowania pozytywnych relacji społecznych. Przygotowanie uczniów do funkcjonowania w dorosłym życiu i akceptowania stanów psychofizycznych związanych z tym okresem.
	Wdrażanie do podejmowania odpowiedzialności za realizację określonych zadań lub dziedzin życia szkoły (samorząd uczniowski, klub sportowy itp.). Rozwijanie umiejętności realizacji własnych celów w oparciu o rzetelną pracę i uczciwość.	Rozwijanie postaw prospołecznych i obywatelskich w duchu poszanowania wartości uniwersalnych, narodowych, państwowych i lokalnych. Rozwijanie umiejętności wyrażania własnych emocji oraz odczytywania innych oraz umiejętności reagowania.	Dokonywanie analizy postaw, wartości, norm społecznych, przekonania i czynników, które wpływają na zachowanie. Rozwijanie szacunku dla kultury i dorobku narodowego. Rozwijanie umiejętności właściwego zachowania się, z uwzględnieniem sytuacji i miejsca.	Poszerzanie wiedzy na temat innych kultur oraz rozwijanie umiejętności korzystania z niej w kontakcie z przedstawicielami innych narodowości. Doskonalenie umiejętności wykorzystywania wiedzy na temat praw i obowiązków obywateli. Wyrażanie własnego zdania na temat różnych problemów oraz uzasadniania go.
Kultura – wartości, normy, wzory zachowań				

ZADANIA				
OBSZAR	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV
Kultura – wartości, normy, wzory zachowań cd.	Rozwój zainteresowań, poszerzenie autonomii i samodzielności. Rozwijanie wiedzy na temat różnych kultur i ich wkładu w rozwój cywilizacji. Rozwijanie świadomości istnienia potrzeby wspólnego działania na rzecz innych osób.	Rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia w kontekście analizy wpływów rówieśników i mediów na zachowanie. Rozwijanie samoświadomości dotyczącej praw, wartości oraz postaw. Rozwijanie wytrwałości w dążeniu do celu, wyzwalanie potrzeby bycia ambitnym. Rozwijanie kreatywności oraz umiejętności zespołowego działania i logicznego myślenia u uczniów.	Doskonalenie umiejętności podejmowania racjonalnych decyzji w oparciu o posiadane informacje i ocenę skutków własnych działań. Zwiększenie umiejętności zaspokajania potrzeb psychoemocjonalnych w sposób zgodny z przyjętymi normami, regułami i zasadami. Dostarczanie wiedzy oraz kształcenie umiejętności niezbędnych w rozwiązywaniu problemów, które wynikają z wielokulturowości.	Zastosowanie w praktyce wiedzy dotyczącej selekcjonowania i krytycznej analizy informacji. Poszerzanie wiedzy na temat różnych form poszukiwania pracy. Doskonalenie kompetencji z zakresu uczestnictwa w rozmowach kwalifikacyjnych i wystąpień publicznych.
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych)	Rozwijanie postaw aprobujących abstynencję i unikanie substancji psychoaktywnych w wymiarach: emocjonalnym (pozytywny stosunek do abstynencji), poznawczym (dysponowanie wiedzą na temat zagrożeń związanych z używaniem substancji psychoaktywnych) i behawioralnym (nieużywanie substancji psychoaktywnych). Dostrzeganie wyzwań i zagrożeń związanych z pełnieniem nowych ról społecznych.	Rozwijanie aktywnej postawy w obliczu trudnych, życiowych problemów. Doskonalenie umiejętności rozpoznawania zagrożeń cywilizacyjnych (uzależnienia, sekty, subkultury, choroby) i manipulacji polityczno-gospodarczych (rasizm, nietolerancja, terroryzm, rozpad więzi rodzinnych, brak ideałów, nachalna reklama itp.).	Doskonalenie umiejętności organizowania swoich zachowań w określonym czasie i przewidywania ich konsekwencji. Doskonalenie umiejętności dostrzegania konsekwencji zachowań wobec innych. Stosowanie w praktyce sposobów rekompensowania wyrządzonych krzywd.	Doskonalenie umiejętności podejmowania racjonalnych decyzji w oparciu o posiadane informacje i ocenę skutków własnych działań. Wykorzystanie w praktyce wiedzy dotyczącej bezpiecznego posługiwania się komputerem i jego oprogramowaniem oraz zasad bezpieczeństwa w sieci.

OBSZAR	ZADANIA			
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych) cd.	Kształtowanie postaw zapobiegających wczesnym kontaktom seksualnym i związanych z nimi problemów. Utrwalanie informacji o bezpiecznych zachowaniach podczas korzystania z portali społecznościowych oraz metodach przeciwdziałania cyberprzemocy.	Rozwijanie umiejętności psychospołecznych, takich jak radzenie sobie ze stresem, poszukiwanie pomocy, rozwiązywanie konfliktów i przewidywanie konsekwencji własnych działań. Zastosowanie w praktyce umiejętności bezpiecznego korzystania z zasobów internetu i mediów społecznościowych.	Rozwijanie umiejętności dokonywania zmian w myśleniu, postrzeganiu i rozumieniu świata.	Wzmacnianie norm ograniczających zachowania ryzykowne oraz korygowanie błędnych przekonań na ich temat.

Tabela nr 4. Treści wychowawczo-profilaktyczne do realizacji podczas godzin do dyspozycji wychowawcy w technikum i szkołach branżowych

OBSZAR	ZADANIA				
	TECHNIKUM				
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V
	SZKOŁA BRANŻOWA I STOPNIA			SZKOŁA BRANŻOWA II STOPNIA	
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa I	Klasa II
Zdrowie – edukacja zdrowotna	Nabycie umiejętności dostrzegania indywidualnych różnic związanych ze sposobem reagowania na stres.	Rozwijanie umiejętności stosowania w praktyce strategii radzenia sobie ze stresem.	Rozwijanie zdolności do szukania powiązań między indywidualnym potencjałem a planowaną w przyszłości pracą.	Doskonalenie umiejętności wykorzystywania wiedzy na temat wczesnej identyfikacji zmian chorobowych we własnym ciele (np. wczesna identyfikacja zmian na skórze, potrzeba samobadania piersi u kobiet itp.) w celu ochrony zdrowia.	Rozwijanie postaw prozdrowotnych poprzez podejmowanie i urzeczystwianie działań na rzecz zdrowia.
	Doskonalenie umiejętności wyrażania własnych uczuć: dawania i przyjmowania informacji zwrotnej (bez obwiniania innych).	Rozwijanie umiejętności radzenia sobie ze stratą i traumatycznym doświadczeniem poprzez wykorzystywanie sposobów mających na celu odzyskanie poczucia sprawstwa i wpływu na własne życie.	Kształtowanie świadomości własnych ograniczeń i potrzeby ciągłego rozwoju.	Zastosowanie w praktyce umiejętności świadomego wyznaczania sobie konkretnych celów.	Zastosowanie w praktyce umiejętności obniżania napięcia spowodowanego stresem.
	Rozwijanie umiejętności dokonywania oceny własnych umiejętności życiowych i planowania ich rozwoju.	Doskonalenie umiejętności asertywnego radzenia sobie w relacjach z innymi.	Rozwijanie empatii, wzajemności na potrzeby innych oraz umiejętności udzielania wsparcia emocjonalnego.	Podnoszenie poczucia własnej wartości poprzez określanie osobistego potencjału.	Doskonalenie umiejętności wyznaczania sobie celów krótko- i długoterminowych.
	Doskonalenie umiejętności planowania, organizowania oraz oceniania własnego uczenia się, planowania przyszłości oraz wyznaczania celów i ich realizacji.	Kształtowanie umiejętności rozpoznawania i radzenia sobie z objawami depresji u siebie i u osób w swoim otoczeniu.	Doskonalenie umiejętności obniżania napięcia spowodowanego stresem.	Zastosowanie w praktyce umiejętności ustalania priorytetów, uwzględniając kryteria ważności i pilności.	Propagowanie zachowań zdrowotnych poprzez utrwalanie zachowań sprzyjających zdrowiu w kontekście całego dalszego życia.
		Doskonalenie umiejętności organizowania zajęć oraz prawidłowego zarządzania czasem.	Wykorzystywanie w praktyce wiedzy z zakresu zagrożeń psychofizycznych w okresie adolescencji: zaburzenia odżywiania (anoreksja, bulimia); zagrożenia związane z nadużywaniem ogólnodostępnych leków.		

OBSZAR	ZADANIA				
	TECHNIKUM				
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V
	SZKOŁA BRANŻOWA I STOPNIA			SZKOŁA BRANŻOWA II STOPNIA	
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa I	Klasa II
Zdrowie – edukacja zdrowotna cd.	Utrwalanie umiejętności rozpoznawania symptomów zagrożeń zdrowia fizycznego. Intensywna dbałość o zdrowie poprzez aktywność fizyczną. Rozwijanie postawy proaktywnej, w której uczeń przejmuje inicjatywę, ale też odpowiedzialność za swoje działania i decyzje.	Doskonalenie umiejętności w zakresie przygotowania do całonocnej aktywności fizycznej oraz ochrony i doskonalenia zdrowia własnego oraz innych. Rozwijanie zdolności do samorealizacji, samokontroli i panowania nad emocjami.	Dążenie do zmiany zachowań zdrowotnych poprzez utrwalanie zachowań sprzyjających zdrowiu lub zmianę zachowań ryzykownych na prozdrowotne.		
Relacje – kształtowanie postaw społecznych	Kształtowanie umiejętności wyrażania emocji oraz ich rozumienia. Rozwój zaangażowania w różne formy aktywności (koła zainteresowań, wolontariat itp.). Kształtowanie prospołecznych postaw uczniów i rozwijanie pozytywnego systemu wartości w klasie.	Doskonalenie umiejętności tworzenia relacji opartych na wzajemnym szacunku i zaangażowaniu obydwu stron. Kształtowanie pozytywnego poczucia własnej wartości, m.in. poprzez rozwój kompetencji uczniów z zakresu wyrażania i przyjmowania pochwał.	Doskonalenie umiejętności zmiany postaw i zachowań poprzez stosowanie oraz przyjmowanie asertywnej krytyki. Rozwijanie kompetencji z zakresu rozwiązywania konfliktów z zastosowaniem negocjacji i mediacji.	Podjęmowanie działań na rzecz innych osób w celu poprawy ich sytuacji (wolontariat). Stosowanie w praktyce umiejętności poszukiwania takich rozwiązań, które stwarzają korzyści dla obydwu stron.	Zastosowanie w praktyce umiejętności tworzenia relacji opartych na wzajemnym szacunku i zaangażowaniu obydwu stron. Podjęmowanie działań nastawionych na różne obszary ludzkich problemów w kontekście udzielania pomocy (wolontariat).

OBSZAR	ZADANIA				
	TECHNIKUM				
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V
	SZKOŁA BRANŻOWA I STOPNIA			SZKOŁA BRANŻOWA II STOPNIA	
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa I	Klasa II
Relacje – kształtowanie postaw społecznych cd.	Budowanie w klasie bezpiecznego środowiska umożliwiającego koncentrację na nauce poprzez działania integracyjne. Rozwijanie kompetencji w zakresie wykorzystania różnych form grupowej pracy nad rozwiązaniami problemów (burza mózgów, dyskusja grupowa).	Zwiększanie umiejętności budowania podmiotowych relacji z innymi, opartych na szacunku, akceptacji i zrozumieniu. Rozwijanie umiejętności stosowania różnych form komunikacji werbalnej i niewerbalnej w celu auto-prezentacji oraz prezentacji własnego stanowiska.	Doskonalenie umiejętności szukania inspiracji w innych – w celu rozwijania własnej kreatywności. Kształtowanie umiejętności spostrzegania stereotypów i uprzedzeń. Rozwijanie kompetencji komunikacyjnych, uważności i empatii.	Wykorzystywanie wiedzy na temat stereotypów do budowania pozytywnych relacji społecznych. Przygotowanie uczniów do funkcjonowania w dorosłym życiu i akceptowania stanów psychofizycznych związanych z tym okresem.	Doskonalenie umiejętności nawiązywania relacji interpersonalnych zarówno w życiu prywatnym, jak i zawodowym.
Kultura – wartości, normy, wzory zachowań	Wdrażanie do podejmowania odpowiedzialności za realizację określonych zadań lub dziedzin życia szkoły. Rozwijanie umiejętności realizacji własnych celów w oparciu o rzetelną pracę i uczciwość. Rozwój zainteresowań, poszerzenie autonomii i samodzielności.	Rozwijanie postaw prospołecznych i obywatelskich w duchu poszanowania wartości uniwersalnych, narodowych, państwowych i lokalnych. Rozwijanie umiejętności wyrażania własnych emocji oraz odczytywania uczuć i emocji towarzyszących innym oraz umiejętnego reagowania. Rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia w kontekście analizy wpływów rówieśników i mediów na zachowanie.	Dokonywanie analizy postaw, wartości, norm społecznych, przekonań i czynników, które wpływają na zachowanie. Rozwijanie szacunku dla kultury i dorobku narodowego. Rozwijanie umiejętności właściwego zachowania się, z uwzględnieniem sytuacji i miejsca. Doskonalenie umiejętności podejmowania racjonalnych decyzji w oparciu o posiadane informacje i ocenę skutków własnych działań.	Poszerzanie wiedzy na temat innych kultur oraz rozwijanie umiejętności korzystania z niej w kontakcie z przedstawicielami innych narodowości. Doskonalenie umiejętności wykorzystywania wiedzy na temat praw i obowiązków obywateli. Wyrażanie własnego zdania na temat różnych problemów oraz uzasadniania go.	Utrwalanie umiejętności wyrażania własnych emocji oraz odczytywania uczuć i emocji innych. Utrwalanie umiejętności krytycznego myślenia w kontekście analizy wpływów rówieśników i mediów na zachowanie. Wykorzystywanie w praktyce wiedzy o różnicach kulturowych oraz doskonalenie umiejętności korzystania z niej w kontakcie z przedstawicielami innych narodowości.

OBSZAR	ZADANIA				
	TECHNIKUM				
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V
	SZKOŁA BRANŻOWA I STOPNIA			SZKOŁA BRANŻOWA II STOPNIA	
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa I	Klasa II
Kultura – wartości, normy, wzory zachowań cd.	Rozwijanie wiedzy na temat różnych kultur i ich wkładu w rozwój cywilizacji. Rozwijanie świadomości istnienia potrzeby wspólnego działania na rzecz innych osób.	Rozwijanie samoświadomości dotyczącej praw, wartości oraz postaw. Rozwijanie wytrwałości w dążeniu do celu, wyzwalanie potrzeby bycia ambitnym. Rozwijanie kreatywności oraz umiejętności zespołowego działania i logicznego myślenia u uczniów.	Zwiększenie umiejętności zaspokajania potrzeb psychoemocjonalnych w sposób zgodny z przyjętymi normami, regułami i zasadami. Dostarczanie wiedzy oraz kształcenie umiejętności niezbędnych w rozwiązywaniu problemów, które wynikają z wielokulturowości.	Zastosowanie w praktyce wiedzy dotyczącej selekcjonowania i krytycznej analizy informacji. Poszerzanie wiedzy na temat różnych form poszukiwania pracy. Doskonalenie kompetencji z zakresu uczestnictwa w rozmowach kwalifikacyjnych i wystąpień publicznych.	Utrwalanie umiejętności analizy norm społecznych. Budowanie konstruktynego obrazu własnej osoby, np. świadomości mocnych i słabych stron, zaufania do siebie.
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych)	Rozwijanie postaw aprobujących abstynencję i unikanie substancji psychoaktywnych w wymiarach: emocjonalnym (pozytywny stosunek do abstynencji), poznawczym (dysponowanie wiedzą na temat zagrożeń związanych z używaniem substancji psychoaktywnych) i behawioralnym (nieużywanie substancji psychoaktywnych).	Rozwijanie aktywnej postawy w obliczu trudnych życiowych problemów. Doskonalenie umiejętności rozpoznawania zagrożeń cywilizacyjnych (uzależnienia, sekty, subkultury, choroby) i manipulacji polityczno-gospodarczych (rasizm, nietolerancja, terroryzm, rozpad więzi rodzinnych, brak ideałów, nachalna reklama itp.).	Doskonalenie umiejętności organizowania swoich zachowań w określonym czasie i przewidywania ich konsekwencji. Doskonalenie umiejętności dostrzegania konsekwencji zachowań wobec innych. Stosowanie w praktyce sposobów rekompensowania wyrządzonych krzywd.	Doskonalenie umiejętności podejmowania racjonalnych decyzji w oparciu o posiadane informacje i ocenę skutków własnych działań. Wykorzystanie w praktyce wiedzy dotyczącej bezpiecznego posługiwania się komputerem i jego oprogramowaniem oraz zasad bezpieczeństwa w sieci.	Doskonalenie umiejętności rozwiązywania konfliktów w sposób satysfakcjonujący dla obydwu stron. Wykorzystanie w praktyce umiejętności rozpoznawania i radzenia sobie z niepożądanymi wpływami środowiska równieśniczego, środków masowego przekazu, reklamy.

OBSZAR	ZADANIA				
	TECHNIKUM				
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa IV	Klasa V
	SZKOŁA BRANŻOWA I STOPNIA			SZKOŁA BRANŻOWA II STOPNIA	
	Klasa I	Klasa II	Klasa III	Klasa I	Klasa II
Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzy- kownych (proble- mowych) cd.	Dostrzeganie wyzwań i zagrożeń związanych z pełnieniem nowych ról społecznych. Kształtowanie postaw zapobiegających wcześ- nym kontaktom seksual- nym i związanych z nimi problemów. Utrwalanie informacji o bezpiecznych zachowa- niach podczas korzystania z portali społeczności- wych oraz metodach przeciwdziałania cyber- przemocy.	Rozwijanie umiejętności psychospołecznych, takich jak radzenie sobie ze stre- sem, poszukiwanie pomocy, rozwiązywanie konfliktów i przewidywanie konse- kwencji własnych działań. Zastosowanie w praktyce umiejętności bezpiecznego korzystania z zasobów in- ternetu i mediów społecz- nościowych.	Rozwijanie umiejęt- ności dokonywania zmian w myśleniu, postrzeganiu i rozumieniu świata.	Wzmacnianie norm ogra- niczających zachowania ry- zykowne oraz korygowanie błędnych przekonań na ich temat.	Wzmacnianie norm redu- kujących ryzyko ekspery- mentowania z substancja- mi psychoaktywnymi.

Metody i sposoby przeprowadzania diagnozy w szkole i placówce oświatowej

Dorota Macander

Pracownicy szkół i placówek oświatowych realizują wiele działań wspierających rozwój uczniów, tworząc warunki sprzyjające ich wychowaniu do wartości, poczuciu bezpieczeństwa, kształtowaniu postaw patriotycznych i kompetencji społecznych. Wszechstronnemu dojrzewaniu dzieci i młodzieży służy także pozytywny klimat społeczny szkoły, klasy czy grupy. O wszystkie działania z zakresu wychowania, bezpieczeństwa i edukacji zdrowotnej – jako ważne aspekty pracy szkoły lub placówki oświatowej – warto zadbać poprzez ich ustrukturyzowanie i zaplanowanie w programie wychowawczo-profilaktycznym szkoły/placówki.

Tym, którzy zastanawiają się nad strukturą programu wychowawczo-profilaktycznego, proponujemy schemat, który zawiera:

1. Założenia teoretyczne wraz z podstawą prawną.
2. Diagnozę potrzeb, w tym analizę zasobów szkoły/placówki oraz występujących zagrożeń, np. zachowań problemowych uczniów.
3. Cele, w tym określenie mierzalnego celu ogólnego, uwzględniającego przyjęte wcześniej założenia teoretyczne i wyniki diagnozy, a także cele szczegółowe, pomocne w uściśleniu celu ogólnego.
4. Zadania jako jednoznacznie sformułowane stwierdzenia, wyjaśniające sposób osiągnięcia celów.

Zadania wychowawczo-profilaktyczne i przypisane im działania powinny być konkretne i zrozumiałe dla wszystkich realizatorów i odbiorców. Często w tej części programu zamieszczane są programy profilaktyczne (ogólnopolskie lub lokalne), działania alternatywne, różne projekty edukacyjne czy profilaktyczne (warto skorzystać z odpowiedzi zawartych w Banku programów profilaktycznych²⁶). Dyrektorzy szkół mogą uatrakcyjnić ofertę działań profilaktycznych we własnym środowisku, włączając rekomendowane programy długofalowe i zapraszając realizatorów z zewnątrz lub szkoląc własnych nauczycieli.

5. Harmonogram, czyli strukturę i sposób realizacji zadań uwzględniających wartości w wychowaniu, priorytety polityki oświatowej państwa, lokalne potrzeby i strategie profilaktyczne oraz informacje o konkretnych działaniach (dla kogo, kiedy, gdzie, kto realizuje, w jakiej formie, jak długo).
6. Strategię ewaluacji programu jako zaplanowane działanie, z określeniem jej rodzaju, np. wewnętrzna, zewnętrzna, mieszana (kiedy wewnętrzni ewaluatorzy kierowani są przez specjalistów z zewnątrz); metody ewaluacji oraz wyszczególnienie ocenianych elementów programu, np. uzyskanych wyników bezpośrednich lub odroczonych, przebiegu procesu czy zastosowanych strategii. Warto przemyśleć formę prezentacji otrzymanych danych ewaluacyjnych i przedstawić je społeczności szkolnej.

²⁶ Opis rekomendowanych programów znajduje się na stronie ORE: <https://www.ore.edu.pl/programy-profilaktyczne/bank-programow-profilaktycznych/bank-programow-profilaktycznych-22811> oraz pod adresem: <http://programyrekomendowane.pl/>

Diagnoza potrzeb

Analizę potrzeb szkoły lub placówki oświatowej można przeprowadzić, tworząc np. listę zasobów szkoły/placówki – jest to tzw. bilans otwarcia.

Ludzkie zasoby szkoły to:

- dyrektor (kompetencje kadry kierowniczej) – sprawnie zarządzający pracą szkoły, dbający o bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny szkoły/placówki, sprzyjający działaniom profilaktycznym;
- nauczyciele (kompetencje zawodowe, rozwijane poprzez dodatkowe doskonalenie się) – prowadzący analizę mocnych i słabych stron szkoły/placówki;
- specjaliści szkolni – pedagodzy i psycholodzy szkolni, psychoterapeuci, pielęgniarki szkolne;
- szkolni realizatorzy programów profilaktycznych;
- specjaliści spoza szkoły – współpracujący ze szkołą, zapewniający dostęp do poradni psychologiczno-pedagogicznej i innych placówek pomocowych;
- rodzice – partnerzy w działaniach wychowawczych i profilaktycznych, zainteresowani sytuacją szkolną swoich dzieci;
- wolontariusze – uczniowie, dorośli.

Materialne zasoby szkoły to:

- warunki lokalowe umożliwiające organizowanie zajęć wychowawczo-profilaktycznych;
- środki finansowe na realizację np. profilaktyki w szkole, w tym szkolenie realizatorów programów profilaktycznych, pozyskiwanie pomocy dydaktycznych;
- materiały dydaktyczne, np. wyposażenie biblioteki szkolnej, w tym literatura fachowa, poradniki, czasopisma.

Analizę potrzeb szkoły/placówki można przeprowadzić, posługując się modelem SWOT:

- badanie otoczenia i wnętrza organizacji

Strengths – siły

Weaknesses – słabości

Opportunities – sposobności

Threats – zagrożenia

Tabela: Mocne i słabe strony, szanse i zagrożenia

Mocne strony	Słabe strony
S	W
Szanse	Zagrożenia
O	T

Znając zasoby placówki, należy ocenić sytuację wychowawczą i zidentyfikować niepokojące objawy. Aby dostrzec dysfunkcyjny lub problemowy charakter zachowania uczniów, warto znać prawidłowości rozwoju i potrzeby danej grupy wiekowej. Niezbędna jest bowiem tzw.

norma – punkt odniesienia, porównanie niepokojących zachowań z konwencjonalnymi. Jeśli już znamy objawy (konkretne zachowania), możemy określić problem, czyli stwierdzić, co się dzieje. Jednak do pełnego zrozumienia trudności i zaplanowania diagnozy potrzebna jest jeszcze znajomość teoretycznych koncepcji psychologicznych – teorii czynników ryzyka i czynników chroniących – wyjaśniających naturę, przyczyny, możliwości przeciwdziałania obserwowanym trudnościom.

Diagnoza zagrożeń

Oszacowanie problemu należy zacząć od ustalenia, kogo objąć badaniami i jak liczna powinna być to grupa. Diagnoza często dotyczy funkcjonowania całego środowiska szkolnego – uczniów, nauczycieli, rodziców.

Do oceny zagrożeń nauczyciele mogą wykorzystać różnorodne narzędzia diagnostyczne (techniki i metody).

Powszechnie stosowane są:

- obserwacja;
- wywiad (ustrukturyzowany kwestionariusz lub grupa fokusowa);
- rozmowa;
- analiza wytworów uczniów;
- ankieta;
- socjometria;
- analiza dokumentacji szkolnej;
- technika *Narysuj i napisz* (dzieci młodsze).

Wybór metody badawczej zależy między innymi od możliwości badacza (np. czasu, skali i istoty zjawiska) oraz wartości psychometrycznych narzędzi diagnostycznych. Szkolni diagności mogą korzystać z pomocy specjalistów z poradni psychologiczno-pedagogicznych przy konstruowaniu na przykład kwestionariusza wywiadu lub ankiety bądź samodzielnie opracować narzędzie, w oparciu o literaturę dotyczącą metodologii z tego zakresu.

W celu urealnienia sytuacji wychowawczej, a w efekcie profilaktycznej, można korzystać także z wyników lokalnej diagnozy problemów. Należy pamiętać, aby **badanie diagnostyczne prowadziła osoba ciesząca się zaufaniem badanych, kompetentna i wiarygodna dla danego środowiska szkolnego**.

Diagnoza daje obraz tzw. stanu wyjściowego, który można potem porównać z wynikami końcowymi (np. po zakończeniu zaplanowanego oddziaływania profilaktycznego).

Warto również znać wyniki diagnoz ogólnopolskich – badań ankietowych realizowanych przez wyspecjalizowane placówki badawcze, jak Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) czy Instytut Psychiatrii i Neurologii, prowadzący np. „Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach na temat Używania Alkoholu i Innych Substancji Psychoaktywnych” (ang. *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs – ESPAD*), lub też Instytut Matki i Dziecka, zajmujący się międzynarodowymi badaniami nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży

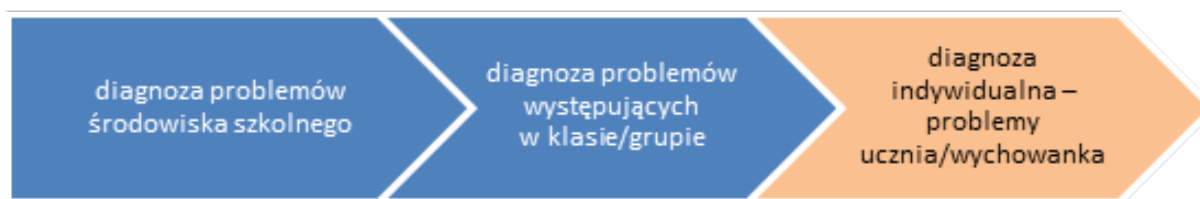
szkolnej (*Health Behaviour in School-Aged Children – HBSC*). Badania te mają cykliczny charakter i ukazują najważniejsze trendy związane z używaniem substancji psychoaktywnych wśród młodzieży.

Sygnaty ostrzegawcze

Stanowią kolejne źródło informacji o realnym zagrożeniu. Mogą występować pojedynczo (we wczesnej fazie zagrożenia) lub równolegle jako kilka oznak. Są to wszelkie zmiany (specyficzne lub niespecyficzne) bądź zjawiska dotyczące najczęściej konkretnych uczniów. W przypadku zagrożenia wynikającego z zażywania substancji psychoaktywnych mało specyficzne oznaki i fazy zagrożenia zachowaniem problemowym mogą świadczyć również o ogólnych problemach nastolatków.

Diagnoza uwzględniająca sygnały ostrzegawcze jest prowadzona na poziomie klasy czy grupy wychowawczej i odwołuje się do wiedzy o prawidłowości w rozwoju ucznia, także jego sytuacji rodzinnej, zdrowotnej itp.

Wykres: Etapy diagnozy problemów

Wnioski

Jedną z najistotniejszych kwestii wynikających z opracowanej w szkole czy placówce oświatowej diagnozy lub ewaluacji jest **wyciąganie wniosków** – dlatego przed przeprowadzeniem badania diagnostycznego zawsze należy zastanowić się:

- co chcemy zdiagnozować: problem, jego przyczyny i skutki, uwarunkowania, efekty oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych, inne;
- co nam pomoże przeprowadzić diagnozę: konkretne narzędzie diagnostyczne, technika badawcza (opis narzędzi, ich zalety i wady można znaleźć w literaturze przedmiotu);
- jakie warunki badania powinny być zawsze spełnione: narzędzie dostosowane do wieku respondenta, zrozumiała instrukcja, bezpieczne warunki badania itd.²⁷.

²⁷ Obszerny opis warunków badania i narzędzi badawczych można znaleźć w publikacji: Gaś Z.B. (red.), (2004), *Badanie zapotrzebowania na profilaktykę w szkole. Poradnik dla szkolnych liderów profilaktyki*, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu.

Propozycja przedstawienia uzyskanych danych

Program
został opracowany na podstawie diagnozy sytuacji dydaktyczno-wychowawczej w szkole
....., z użyciem narzędzi:

- ankieta
.....
- rozmowy indywidualne, wywiady
.....
- obserwacja.....
.....
- analiza osiągnięć szkolnych.....
.....
- analiza dokumentacji z uczestnictwa w realizowanych dotychczas programach profilaktycznych w szkole i poza nią.....
.....
- analiza dokumentacji szkolnej dotyczącej interwencji wychowawczej.....
.....
- inna dokumentacja.....
.....

Analiza wyników badań

1. Identyfikacja niepokojących objawów w dwóch obszarach /załącznik 1/:
 - wskaźniki naruszania dyscypliny szkolnej.....
 - wskaźniki zagrożeń w środowisku uczniowskim.....
2. Określenie problemów występujących w szkole:
.....
3. Wykorzystanie teorii wyjaśniającej przyczynę problemu:
 - teoria społecznego uczenia się;
 - koncepcja substancji „torujących drogę”;
 - koncepcja poprawy reputacji (A. Carroll);
 - koncepcja wzmocnienia odporności (A. Fuller);
 - teoria zachowań problemowych (Jessor & Jessor);
 - teoria uzasadnionego działania (Ajzen i Fishbien).

4. Zalecenia dla programu wychowawczo-profilaktycznego – w tym dotyczące organizowania działań informacyjnych dla:

Nauczycieli (w zakresie dotyczącym):

- realizacji zadań w ramach programu
- opracowanych procedur szkolnych (różnych).....
- procedur reagowania w sytuacjach trudnych i kryzysowych.....
- współpracy z instytucjami uprawnionymi do pomocy w szkole w realizowaniu szkolnej profilaktyki.....
- innych.....

Rodziców (w zakresie dotyczącym):

- stanu wychowawczego szkoły (mocnych stron, zagrożeń).....
- celów i zadań szkolnej profilaktyki.....
- zasad interwencji kryzysowej.....
- zasad uczestnictwa w programach profilaktycznych realizowanych w szkole
- zawierania kontraktów
- organizacji spotkań wychowawczych z rodzicami (problemowych, tematycznych)
- współpracy z instytucjami uprawnionymi do świadczenia pomocy w szkole,
- w realizowaniu szkolnej profilaktyki
- innych.....

Uczniów (w zakresie dotyczącym):

- stanu wychowawczego szkoły.....
- zagrożeń.....
- organizacji zajęć pozalekcyjnych.....
- zasad uczestnictwa w realizowanych programach profilaktycznych
- osobistego zaangażowania i odpowiedzialności w realizacji programu.....
- zawierania kontraktów.....
- zasad interwencji w sytuacjach kryzysowych.....
- innych.....

5. Procedury oceny skuteczności programu:

- opracowanie narzędzi monitorowania i ewaluacji.....
- przeprowadzenie ewaluacji programu.....
- opracowanie procedury informowania o wynikach ewaluacji programu.....
- wprowadzenie zmian.....

Załączniki

Czynniki ryzyka i czynniki chroniące związane z ryzykownymi i problemowymi zachowaniami młodzieży – kilka wskazówek

Agnieszka Pisarska

Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M” Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

1. Wprowadzenie

Wiedza na temat czynników sprzyjających zachowaniom, które stanowią zagrożenie dla zdrowia i prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży, jest jednym z filarów współczesnej profilaktyki. Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Johna Coie i współautorów **czynniki ryzyka** to właściwości indywidualne lub cechy środowiska społecznego: *które wiążą się z wysokim prawdopodobieństwem wystąpienia, większym nasileniem i dłuższym czasem trwania istotnych problemów dotyczących zdrowia psychicznego* (Coie i wsp., 1996, s. 16).

Liczne badania zaowocowały powstaniem obszernej listy czynników sprzyjających zachowaniom ryzykownym i problemowym młodzieży²⁸, takim jak np. używanie substancji psychoaktywnych. Wraz z postępem badań nad czynnikami ryzyka zaczęto jednak dostrzegać, że wiedza ograniczona do znajomości czynników ryzyka oraz mechanizmów ich oddziaływania nie wyjaśnia odmienności w przebiegu zaburzeń zdrowia psychicznego u różnych osób (Ostaszewski, 2010). Doprowadziło to do dynamicznego rozwoju badań na czynnikami sprzyjającymi pozytywnemu rozwojowi dzieci i młodzieży.

Czynniki chroniące definiowane są jako: *właściwości indywidualne, relacje z bliskimi osobami, cechy środowiska rodzinnego i pozarodzinnego, które mogą neutralizować lub kompensować negatywne działanie czynników ryzyka, zwiększając ogólną odporność jednostki, wyzwalając energię i procesy odwrotne do tych, które prowadzą do choroby, zaburzenia lub nieprzystosowania* (Ostaszewski, 2010, s. 82).

Obecnie wyróżnia się dwie grupy tych czynników, tj. **czynniki chroniące**, które kompensują redukują ryzyko wśród dzieci narażonych na przeciwności losu, oraz **czynniki dobrostanu**. Czynniki dobrostanu pełnią funkcje ochronne w przypadku działania czynników ryzyka, ale zarazem służą wspieraniu zdrowego rozwoju i dobrego przystosowania dzieci i młodzieży nieobarczonych szczególnym ryzykiem rozwoju problemów w przyszłości (Ostaszewski, 2006).

Przedstawiona tu charakterystyka czynników ryzyka oraz czynników chroniących opracowana została głównie na podstawie dwóch publikacji autorstwa Krzysztofa Ostaszewskiego (Ostaszewski, 2006, 2010). Wykorzystano również wyniki badań przeprowadzonych wśród uczniów szkół warszawskich²⁹ (Ostaszewski, 2011; Pisarska i Ostaszewski, 2011, 2012).

²⁸ W ujęciu R. Jessora zachowania problemowe to zachowania odbiegające od powszechnie obowiązujących norm, społecznie nieakceptowane i w związku z tym wywołujące reakcję społecznej kontroli. Zachowania ryzykowne to zachowania, które stanowią zagrożenie dla dobrostanu, zdrowia, a nawet życia młodych ludzi (Jessor, 1998).

²⁹ Rola czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju zachowań problemowych u młodzieży szkolnej. Badania warszawskich gimnazjalistów.

2. Indywidualne, rodzinne, rówieśnicze i środowiskowe czynniki ryzyka

Indywidualnym czynnikiem ryzyka, który można obserwować już w okresie niemowlęcym i wczesnym dzieciństwie, jest tzw. trudny temperament. Przejawia się on wysokim poziomem aktywności i pobudzenia, impulsywnością, skłonnością do demonstrowania agresji i złości oraz płaczliwością. Dzieci o trudnym temperamencie spotykają się z negatywnymi reakcjami osób dorosłych, co w konsekwencji może prowadzić do nasilenia niepożądanych zachowań. W okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym takie przejawy trudnego temperamentu, jak np. skłonność do zachowań agresywnych, mogą stać się przyczyną odrzucenia przez rówieśników, co z kolei zwiększa ryzyko włączania się w przyszłości do grup młodzieży nieprzystosowanej społecznie.

W badaniach dotyczących indywidualnych uwarunkowań zachowań ryzykownych i problemowych młodzieży podkreśla się szczególnie znaczenie jednego z aspektów temperamentu, jakim jest zapotrzebowanie na stymulację. Potrzeba silnych wrażeń może popychać młodych ludzi do zachowań ryzykownych. Przykładem mogą tu być badania przeprowadzone wśród warszawskich gimnazjalistów, na podstawie których stwierdzono, że skłonność do narażania własnego bezpieczeństwa dla ekscytujących przeżyć jest czynnikiem ryzyka dla takich zachowań, jak używanie substancji psychoaktywnych, przemoc czy wykroczenia wobec prawa (Ostaszewski i wsp., 2011).

Do czynników indywidualnych należą deficyty poznawcze, takie jak trudności ze skupieniem uwagi czy niski poziom inteligencji, które są jedną z przyczyn niepowodzeń w nauce. Dzieci, które mają ograniczone szanse odniesienia sukcesów w szkole, są bardziej narażone na rozwój zachowań problemowych w przyszłości. Do czynników indywidualnych zaliczane są także wczesne zachowania problemowe. Badania wskazują, że np. wczesna inicjacja w sięganiu po substancje psychoaktywne sprzyja problemowemu używaniu tych substancji w przyszłości (Ostaszewski, 2003).

Wśród **rodzinnych czynników ryzyka** wyróżniane są dwie grupy:

- czynniki związane z charakterystyką i problemami występującymi w rodzinie,
- czynniki związane z realizacją ról rodzicielskich.

Wymieniane w literaturze przedmiotu trudności i problemy rodzin to niski status socjoekonomiczny spowodowany ubóstwem, bezrobociem oraz niskim poziomem wykształcenia rodziców. Znaczącym czynnikiem ryzyka, szczególnie w odniesieniu do używania przez młodzież substancji psychoaktywnych, są uzależnienia rodziców oraz sięganie po substancje psychoaktywne przez rodzeństwo. Kolejnym, bardzo istotnym czynnikiem, jest włączanie dziecka w konflikty rodziców oraz wyrządzanie mu krzywdy poprzez stosowanie przemocy fizycznej lub psychicznej. Zakłócenia w wypełnianiu ról rodzicielskich mogą mieć miejsce już w fazie prenatalnej rozwoju dziecka. Wiadomo bowiem, że brak dbałości o zdrowie przez matkę podczas ciąży – szczególnie używanie substancji psychoaktywnych – może prowadzić do bardzo poważnych zaburzeń rozwoju dziecka. Nieprawidłowe praktyki rodzicielskie, które wiążą się z zachowaniami ryzykownymi dzieci i młodzieży to: zaniedbywanie dziecka, trudności w porozumiewaniu czy wręcz wrogość bądź odrzucenie dziecka prowadzące do zaburzeń w budowaniu więzi pomiędzy rodzicami a dzieckiem. Istotne znaczenie ma również brak spójności i konsekwencji w postępowaniu rodziców, brak jasnych norm i zasad odnośnie do zachowania dziecka oraz brak

nadzoru, gdzie i z kim młody człowiek spędza czas. Niedostatki w tym zakresie mają bowiem negatywny wpływ na poczucie bezpieczeństwa dorastających oraz sprzyjają zachowaniom ryzykownym i problemowym.

Czynniki ryzyka powiązane z funkcjonowaniem dziecka w szkole to:

- niepowodzenia szkolne, których podłożem mogą być deficyty poznawcze;
- zaniedbania ze strony rodziców;
- brak wsparcia ze strony nauczycieli.

Niepowodzenia w nauce oraz inne problemy doświadczane przez uczniów często prowadzą do wytworzenia negatywnego stosunku do szkoły. Ponadto czynnikami ryzyka dla późniejszych niepożądanych zachowań nastolatków, np. zachowań aspołecznych, są problemy z zachowaniem w szkole, takie jak agresja wobec rówieśników, obrażanie nauczycieli czy niszczenie szkolnych sprzętów.

Wpływy rówieśnicze nabierają szczególnego znaczenia w okresie dorastania. Liczne prace badawcze wskazują, że w tym okresie bardzo silnym czynnikiem ryzyka jest przebywanie w towarzystwie młodzieży, która sięga po substancje psychoaktywne, popełnia wykroczenia i przestępstwa. Z tym czynnikiem ryzyka wiąże się inny istotny czynnik, mianowicie przekonanie o znacznie większym niż w rzeczywistości rozpowszechnieniu zachowań problemowych, czego przykładem jest twierdzenie, że większość nastolatków próbowała narkotyków, a także obserwowanie aprobaty dla tych zachowań wyrażanej przez znaczących rówieśników. Czynnikiem ryzyka zachowań problemowych jest również odrzucenie przez rówieśników. Młodzi ludzie, którzy nie są akceptowani w grupie, mogą stać się obiektem przemocy rówieśniczej bądź sami zostają agresorami oraz doświadczają osamotnienia i frustracji, które prowadzą do rozwoju problemów zdrowia psychicznego i zachowań ryzykownych.

Środowisko lokalne, w jakim przebywają młodzi ludzie stanowią przede wszystkim **szkoła i miejsce zamieszkania**. W tym ujęciu na szkolne czynniki ryzyka składają się: niekorzystny klimat społeczny, niski poziom nauczania oraz brak należytej opieki i wsparcia ze strony nauczycieli. Czynniki ryzyka w środowisku zamieszkania to dostępność substancji psychoaktywnych w środowisku oraz obecność dorosłych sięgających po te substancje, wysoki poziom zagrożenia przestępczością, a także ubóstwo, bezrobocie oraz dezorganizacja życia społecznego, którego przejawem jest brak reakcji dorosłych na łamanie norm i zasad przez mieszkańców. Badania prowadzone wśród warszawskich gimnazjalistów wskazują, że niekorzystne środowisko sąsiedzkie wiąże się z występowaniem wśród młodzieży zachowań problemowych (Ostaszewski i wsp., 2011).

Należy też wspomnieć o **czynnikach ryzyka obecnych w szerszym otoczeniu społecznym**, czyli ekspozycji na negatywne przekazy płynące z popkultury i mediów.

3. Indywidualne, rodzinne, rówieśnicze i środowiskowe czynniki chroniące

Cechy indywidualne, wymieniane w literaturze jako czynniki sprzyjające pozytywnej adaptacji dzieci i młodzieży, odnoszą się do własności procesów poznawczych, takich jak: wysoki poziom inteligencji, umiejętność koncentracji uwagi oraz rozmaite zdolności.

Do **indywidualnych czynników chroniących** należą także posiadanie umiejętności społecznych, pozytywny obraz siebie i motywacja do osiągnięć, czyli aspiracje, posiadanie celów życiowych i planów na przyszłość. Wśród cech związanych w temperamentem wymienia się towarzyskie usposobienie, zdolności adaptacyjne oraz mechanizmy samokontroli, które umożliwiają radzenie sobie z negatywnymi emocjami oraz kontrolę własnych impulsów.

Na **rodzinne czynniki chroniące** składają się przede wszystkim podstawowa więź rodzica z dzieckiem oraz okazywanie mu wsparcia, zainteresowania, dobre porozumiewanie się z dzieckiem oraz zaangażowanie w jego sprawy, w tym w naukę. Drugim ważnym aspektem jest czuwanie nad zachowaniem i bezpieczeństwem dziecka, czemu sprzyjają ustalenie jasnych zasad i oczekiwań wobec dziecka, a także monitorowanie jego czasu wolnego.

Z badań przeprowadzonych wśród warszawskich gimnazjalistów wynika także, że większość młodzieży cieszy się wsparciem zarówno ze strony matek, jak i ojców (Pisarska i Ostaszewski, 2012). Wyniki badań dowodzą ponadto, że jeśli rodzice oczekują, iż dziecko uprzedzi ich, dokąd idzie i kiedy wróci, oraz jeśli sprawdzają oni, z kim spędza swój wolny czas, to postępowanie takie stanowi bardzo ważny czynnik chroniący przed podejmowaniem zachowań problemowych (Ostaszewski i wsp., 2011).

Istotne znaczenie ochronne mają wpływy wywierane przez **środowisko pozarodzinne**, czyli **ważnych rówieśników i osoby dorosłe**. Czynnikiem chroniącym młodzież jest nawiązywanie przyjaźni z konstruktywnymi rówieśnikami, czyli młodymi ludźmi, którzy swoim zachowaniem dają wyraz akceptacji dla norm społecznych, posiadają aspiracje edukacyjne oraz wykazują postawy prospołeczne, np. angażują się w działania na rzecz innych. Bardzo ważną rolę dla pozytywnego rozwoju – szczególnie dzieci i młodzieży, których rodzice nie radzą sobie z wypełnianiem swoich ról rodzicielskich – pełnią nieformalni mentorzy. Są nimi osoby dorosłe spoza rodziny, np. trenerzy, nauczyciele, księża, służące nastolatkom wsparciem, poradą, czuwające nad ich prawidłowym rozwojem.

Szkoła jako instytucja służąca edukacji i socjalizacji pełni niezmiennie istotną funkcję jako czynnik chroniący młodzież przed niepożądanymi zachowaniami. W literaturze przedmiotu podkreślane jest znaczenie klimatu szkoły oraz wsparcia ze strony nauczycieli. W badaniach na ten temat brane są pod uwagę takie jego aspekty, jak: dobre relacje w grupach rówieśniczych oraz pomiędzy uczniami a ich nauczycielami, a także uczestnictwo rodziców w życiu szkoły. Ważnym elementem pozytywnego klimatu szkoły jest umożliwienie uczniom wspólnego z dorosłymi podejmowania istotnych dla nich decyzji. Klimat szkoły tworzą również sprzyjające bezpieczeństwu zasady i normy szkolne oraz konsekwentne ich przestrzeganie. Wsparcie ze strony nauczycieli odnosi się do procesu edukacji oraz zapewnienia uczniom bezpieczeństwa. W zakresie edukacji polega to na tworzeniu warunków sprzyjających osiąganiu sukcesów w nauce oraz nagradzaniu tych osiągnięć, a także docenianiu samodzielnego myślenia i zaangażowania uczniów. Zapewnieniu bezpieczeństwa, poza wspomnianymi normami i zasadami, służą także zapobieganie agresji rówieśniczej, dyskryminacji i nietolerancji, budowanie wzajemnego zaufania oraz zaangażowanie nauczycieli w rozwiązywanie konfliktów pomiędzy uczniami (Borucka i wsp., 2013).

Czynniki chroniące w środowisku zamieszkania to przyjazne i bezpieczne sąsiedztwo oraz dostęp do miejsc umożliwiających zaangażowanie w konstruktywną działalność, np. w klubach, wspólnotach, wolontariatach. Bezpieczeństwu w środowisku lokalnym sprzyja nieformalna kontrola sąsiedzka, polegająca na reagowaniu w sytuacji łamania norm społecznych, czyli wtedy, gdy młodzi ludzie używają substancji psychoaktywnych, wdają się w bójkę itp. W przytaczanych tu kilkakrotnie badaniach, przeprowadzonych w grupie warszawskich gimnazjalistów, stwierdzono, że uczniowie przekonani – iż sąsiedzi poinformowaliby ich rodziców, gdyby zobaczyli, że nastolatek robi coś złego – rzadziej niż ich koleżanki i koledzy niepodzielający takiego przekonania sięgali po papierosy i alkohol (Ostaszewski i wsp., 2011). Niestety, wraz z dorastaniem młodzieży kontrola sąsiedzka ma dla nastolatków coraz mniejsze znaczenie (Pisarska i Ostaszewski, 2011).

4. Podsumowanie i wskazówki dla szkół

Czynniki ryzyka mają kumulacyjny charakter. Oznacza to: *że tworzą ścieżki wzajemnie powiązanych relacji i wpływów* (Ostaszewski, 2006, s. 29). Z tego względu ważne jest, by dostrzegać w życiu dziecka występowanie czynników sprzyjających zachowaniom problemowym, oraz reagować i tym samym zapobiegać dalszemu kumulowaniu się ryzyka.

Wiele spośród opisanych tu czynników ryzyka oraz czynników chroniących pozostaje poza wpływem szkoły, ale zarazem wiele jest takich, na które pracownicy szkół mogą mieć istotny wpływ. Przede wszystkim powinni dbać o pozytywny klimat szkoły, i to we wszystkich jego aspektach. Pozytywne relacje między uczestnikami życia szkolnego, wspólne podejmowanie przez rodziców i uczniów ważnych decyzji, współpraca, docenianie wysiłków uczniów, a nie jedynie ocenianie wyników w nauce, dbałość o bezpieczeństwo uczniów, mają kluczowe znaczenie dla zachowania i samopoczucia dzieci i młodzieży.

Jeśli zdarza się, że uczniowie sprawiają trudności edukacyjne i wychowawcze, trzeba pamiętać, że prawdopodobnie kryją się za tym problemy przeżywane przez dziecko czy młodego człowieka. Nie zawsze można wpłynąć na poprawę ich sytuacji, ale zazwyczaj można zadbać, by własnym zachowaniem nie przyczyniać się do pogłębiania problemów doświadczanych przez uczniów.

Istotne jest również wczesne rozpoznawanie symptomów niepożądanych zachowań, takich jak używanie substancji psychoaktywnych, i podejmowanie interwencji, by nie dopuścić do nasilenia problemu. Warto jednak pamiętać, że większość młodych ludzi nie zachowuje się w sposób ryzykowny czy problemowy, ani nie pochwała takich zachowań.

Skuteczną strategią profilaktyczną jest więc edukacja normatywna, która polega na przekazywaniu młodzieży informacji o rzeczywistym rozpowszechnieniu używania substancji psychoaktywnych i innych zachowań ryzykownych/problemowych, a w efekcie – eliminowaniu przez nastolatków aprobaty dla tych zachowań.

Bibliografia

Borucka A., Raduj J., Okulicz-Kozaryn K., Pisarska A., Ostaszewski K., (2013), *Spostrzeganie klimatu szkoły przez uczniów i nauczycieli warszawskich gimnazjów*, „Zdrowie Publiczne. Monografie”, t. II, Warszawa: Wydawnictwo Wszechnicy Polskiej Szkoły Wyższej.

Coie J., Watt N., West S., Hawkins J., Asarnow J., Markman H., Ramey S., Shure M., Long B., (1996), *Profilaktyka: teoria i badania*, „Nowiny Psychologiczne”, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, nr 2, s. 15–38.

Jessor R. (red.), (1998), *New perspectives on adolescent risk behavior*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ostaszewski K., (2003), *Skuteczność profilaktyki używania substancji psychoaktywnych. Podstawy opracowywania oraz ewaluacja programów dla dzieci i młodzieży*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Ostaszewski K., (2010), *Kompendium wiedzy o profilaktyce*, [w:] *Przewodnik metodyczny po programach promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki*, Warszawa: Fundacja ETOH, s. 73–95.

Ostaszewski K., (2006), *Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży*, [w:] Mazur J. i in. *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka – Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży, s. 19–46.

Ostaszewski K., Rustecka-Krawczyk A., Wójcik M., (2011), *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów: klasy I–III*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychiatrii i Neurologii.

Pisarska A., Ostaszewski K., (2011), *Środowisko sąsiedzkie w percepcji warszawskich gimnazjalistów w kontekście koncepcji resilience*, [w:] Junik W. (red.), *Resilience. Teoria – badania – praktyka* Warszawa: PARPAMEDIA, s. 67–82.

Pisarska A., Ostaszewski K., (2012), *Resilience w rodzinie – wyniki badań warszawskich gimnazjalistów*, [w:] *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, nr 3 (40), s. 62–83.

Opis diagnozy potrzeb według analizy czynników chroniących oraz czynników ryzyka występujących w szkole i placówce oświatowej (skrótowy schemat)

Magdalena Wieczorek

Opis problemu

1. **Kontekst wychowawczy – mocne i słabe strony szkoły/placówki w aspekcie występowania czynników chroniących oraz czynników ryzyka:**
 - sporządzamy opis szkoły/placówki na podstawie analizy dostępnych w szkole dokumentów: programu wychowania, programu profilaktyki, raportów, np. z ewaluacji wewnętrznej, zewnętrznej, badań prowadzonych wcześniej w szkole, dzienników, dokumentacji szkolnej prowadzonej przez pedagoga, psychologa, wychowawców, obserwacji, wywiadów;
 - sporządzamy opis problemów wychowawczych występujących w szkole, biorąc pod uwagę dyscyplinę, w tym bójki, spóźnienia, wagary, palenie, frekwencję.
2. **Występowanie czynników chroniących oraz czynników ryzyka:**
 - wyliczamy występujące w szkole zdiagnozowane czynniki chroniące i czynniki ryzyka;
 - krótko wyliczamy czynniki chroniące i czynniki ryzyka, przy czym zwracamy uwagę, by dane pokrywały się z tymi, które wcześniej zostały wskazane w programie wychowania i programie profilaktyki.
3. **Wnioski:**
 - stwierdzamy fakty wynikające z diagnozy problemu, np. częste spóźnienia uczniów (nie więcej niż 3–4 wnioski), ustalone przyczyny.
4. **Rekomendacje:**
 - przygotowujemy zalecenia na temat rozwiązania zdiagnozowanych problemów (może być kilka zaleceń dotyczących jednego wniosku).

Ustalenia do wykorzystania w programie wychowawczo-profilaktycznym

1. **Cel ogólny:**
 - cel nadrzędny dla programu wychowawczo-profilaktycznego –
rozwijanie, doskonalenie, wspomaganie, kształtowanie (cel).....
poprzez organizowanie, stwarzanie warunków, przeprowadzenie (zadanie).....
2. **Cele szczegółowe:**
 - uszczegółowienie celu ogólnego (sposób jego realizacji).....
 - cel główny z programu wychowawczo-profilaktycznego.....
3. **Zadania (realizacja celu):**
kształtowanie (cel)..... poprzez (zadanie).....

Badanie klimatu społecznego

Ankieta dla uczniów, nauczycieli i innych pracowników szkoły oraz rodziców uczniów³⁰

Magdalena Woynarowska-Sołdan

Dobry klimat społeczny szkoły decyduje w znacznym stopniu o jakości pracy i życia szkoły oraz jest zasobem dla zdrowia uczniów i pracowników.

Wymiary i wskaźniki do ich oceny

Klimat społeczny szkoły jest pojęciem subiektywnym i wielowymiarowym, trudnym do zdefiniowania i zmierzenia. Dla potrzeb autoewaluacji wybrano tylko niektóre jego elementy, uznane za ważne na podstawie dotychczasowych doświadczeń (tabela 1).

Tabela 1. Wymiary klimatu społecznego szkoły uwzględnione w badaniu poszczególnych grup społeczności szkolnej i numery stwierdzeń (wskaźniki) w części B ankiety

Badana grupa	Wymiary	Numery stwierdzeń w części B ankiety (wskaźniki)
Uczniowie	Stwarzanie uczniom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły	3–5
	Relacje i wsparcie ze strony nauczycieli	6–9
	Relacje między uczniami	10–14
Nauczyciele	Stwarzanie nauczycielom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły	4–5
	Relacje i wsparcie ze strony dyrekcji szkoły	6–9
	Relacje między nauczycielami	10–12
	Relacje z uczniami	13–16
	Relacje z rodzicami uczniów	17–19
Pracownicy niepedagogiczni	Stwarzanie pracownikom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły	4–5
	Relacje i wsparcie ze strony dyrekcji szkoły	6–8
	Relacje z nauczycielami	9–11
	Relacje z innymi pracownikami szkoły, którzy nie są nauczycielami	12–14
	Relacje z uczniami	15–17
Rodzice	Stwarzanie rodzicom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły	3–6
	Relacje z nauczycielami i dyrekcją	7–9
	Postrzeganie przez rodziców sposobu, w jaki nauczyciele traktują ich dziecko	10–13

Metody badania i narzędzia

Badanie ankietowe: uczniów (od klasy VI szkoły podstawowej), nauczycieli, pracowników niepedagogicznych i rodziców. Zasady doboru badanych podano w instrukcji do badań

³⁰ Woynarowska B. (red.), (2016), *Szkoła promująca zdrowie. Poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji, s. 54–56.

ankietowych. Wyniki części B ankiety należy podsumować, wypełniając *Arkusze zbiorczy: badanie klimatu społecznego szkoły za pomocą ankiety* (Załącznik I) według podanej niżej instrukcji.

W szkołach podstawowych zachęcamy do badania **klimatu społecznego klasy** z wykorzystaniem następujących metod:

- **technika *Narysuj i napisz* – klasa II lub III;**
- **prace pisemne uczniów na temat *Jak czuję się w mojej klasie?* – klasy IV, V.**

Instrukcje do przeprowadzania badań za pomocą obu metod oraz zasady interpretacji wyników można znaleźć w publikacji *Szkoła promująca zdrowie. Poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia*, www.ore.edu.pl

Instrukcja wypełniania *Arkusza zbiorczego: badanie klimatu społecznego za pomocą ankiety* (Załącznik I)

Osoby wypełniające arkusz

Arkusze wypełniają osoby, które dokonały oceny drugiego standardu, wykorzystując wyniki części B ankiety dotyczącej klimatu społecznego.

Przygotowanie danych

1. Zgromadź ankiety dla czterech grup badanych z procentowym rozkładem kategorii odpowiedzi na poszczególne stwierdzenia w części B ankiety.
2. Zsumuj odsetki odpowiedzi *tak* + *raczej tak* na każde stwierdzenie w każdej grupie badanych.
3. Przelicz odsetki na punkty według następującej zasady:
 - 91 – 100% = 5 pkt
 - 75 – 90% = 4 pkt
 - 60 – 74% = 3 pkt
 - 59% i mniej = 2 pkt
 Zapisz liczbę punktów na marginesie przy każdym stwierdzeniu.
4. Dla każdej grupy badanych **oblicz średnią liczbę punktów** z jednym miejscem po przecinku:
 - ze wszystkich stwierdzeń w każdym wymiarze,
 - ze wszystkich wymiarów.

Sposób wypełniania arkusza

1. W tabeli zapisz:
 - w kolumnie 1: liczbę osób zbadanych w każdej grupie;
 - w kolumnie 3: ocenę, tzn. średnią liczbę punktów ze wszystkich stwierdzeń w poszczególnych wymiarach dla każdej grupy badanych;
 - w kolumnie 4: ocenę, tzn. średnią liczbę punktów ze wszystkich wymiarów łącznie dla każdej grupy badanych;
 - w kolumnie 5: to, co wymaga poprawy, jeśli wyniki odbiegają od stanu pożądanego (ocena 5 pkt).

2. W podsumowaniu wyników w standardzie drugim:

- oblicz średnią liczbę punktów z jednym miejscem po przecinku dla wszystkich badanych grup;
- określ problem priorytetowy wybrany na podstawie zapisów w kolumnie 5.

Dodatkowe uwagi dotyczące niektórych stwierdzeń

W ankiecie dla uczniów stwierdzenie nr 13 dotyczy sytuacji związanej z różnymi formami przemocy międzyrówieśniczej. Zapisano je w sposób pozytywny (tak, jak powinno być): *Uczniowie w mojej klasie dokuczają sobie rzadko lub wcale (np. rzadko przezywają się, ośmieszają, popychają, biją się ze sobą)*. Jest to zgodne z zasadą przyjętą w całej ankiecie.

Załącznik I
ARKUSZ ZBIORCZY do badania klimatu społecznego szkoły za pomocą ankiety

Badana grupa/liczba zbadanych osób	Wymiary (numery stwierdzeń)	Ocena (średnia punktów) w każdym wymiarze	Ocena (średnia punktów) we wszystkich wymiarach	Elementy wymagające po- rawy (jeśli aktualny stan odbiega od pożądanego, czyli oceny 5)
1	2	3	4	5
Uczniowie liczba:	Stwarzanie uczniom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły (3–5)			
	Relacje i wsparcie ze strony nauczycieli (6–9)			
	Relacje między uczniami (10–14)			
Nauczyciele liczba:	Stwarzanie nauczycielom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły (4–5)			
	Relacje i wsparcie ze strony dyrekcji szkoły (6–9)			
	Relacje między nauczycielami (10–12)			
	Relacje z uczniami (13–16)			
	Relacje z rodzicami uczniów (17–19)			
Pracownicy niepedagogiczni liczba:	Stwarzanie pracownikom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły (4–5)			
	Relacje i wsparcie ze strony dyrekcji szkoły (6–8)			
	Relacje z nauczycielami (9–11)			

Badana grupa/liczba zbadanych osób	Wymiary (numery stwierdzeń)	Ocena (średnia punktów) w każdym wymiarze	Ocena (średnia punktów) we wszystkich wymiarach	Elementy wymagające po- rawy (jeśli aktualny stan odbiega od pożądanego, czyli oceny 5)
	Relacje z z innymi pracownikami szkoły, którzy nie są nauczycie- lami (12–14)			
	Relacje z uczniami (15–17)			
Rodzice uczniów liczba:	Stwarzanie rodzicom możliwości uczestnictwa w życiu szkoły (3–6)			
	Relacje z nauczycielami i dyrekcją (7–9)			
	Postrzeganie przez rodziców sposobu, w jaki nauczyciele traktują ich dziecko (10–13)			

Podsumowanie wyników

Średnia liczba punktów dla wszystkich badanych grup:

Problem priorytetowy (wybrany na podstawie zapisów w kolumnie 5):

Data:..... Podpis:

Ankiety dla poszczególnych grup społeczności szkolnej³¹

Magdalena Woynarowska-Sołdan, Barbara Woynarowska

Instrukcja do przeprowadzania badań ankietowych oraz opracowania i wykorzystania ich wyników

W ankietach dla uczniów, nauczycieli, pracowników niepedagogicznych i rodziców uwzględniono elementy dotyczące wszystkich standardów i efektów działań. Są one podzielone na 6 części, od A do F (w ankiecie dla rodziców jest 5 części, od A do E), z tytułami dostosowanymi do danej grupy. W tabeli 7 podano numery stwierdzeń odnoszących się do poszczególnych standardów/efektów we wszystkich ankietach.

Tabela 7. Numery stwierdzeń dotyczących poszczególnych standardów/efektów działań w ankietach dla uczniów, nauczycieli, pracowników niepedagogicznych i rodziców

Standard/efekty	Numery pytań w poszczególnych ankietach			
	Uczniowie	Nauczyciele	Pracownicy niepedagogiczni	Rodzice
A. Standard pierwszy	1–2	1–3	1–3	1–2
B. Standard drugi (klimat szkoły)	3–14	4–19	4–17	3–13
C. Standard trzeci	15–19	2–28	18	14–15
D. Standard czwarty	20–25	29–31	19–20	16–19
Efekty działań				
E. Dobre samopoczucie w szkole	26–28	32–34	21–23	20–22
F. Podejmowanie działań dla umacniania zdrowia	29–36	35–43	24–32	–

Uczniowie, nauczyciele i pracownicy niepedagogiczni:

- w części ankiety od A do E wybierają jedną z **czterech kategorii odpowiedzi**: *tak, raczej tak, raczej nie, nie*, a w części F – **jedną z dwóch**: *tak* lub *nie*
- udzielają odpowiedzi na pytania otwarte zamieszczone w ramkach po części E.

Rodzice we wszystkich częściach ankiety wybierają jedną z **pięciu kategorii odpowiedzi**: *tak, raczej tak, raczej nie, nie, nie wiem* oraz udzielają odpowiedzi na pytania otwarte.

Badane osoby

- Uczniowie klas VI szkół podstawowych oraz klas II lub III gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych uczęszczający co najmniej jeden rok do szkoły, w której odbywa się badanie.
- Nauczyciele wszystkich przedmiotów mający co najmniej 2-letni staż pracy w danej szkole;
- Pracownicy niepedagogiczni, mający co najmniej 2-letni staż pracy w danej szkole;
- Rodzice uczniów, najlepiej z klas, w których przeprowadzano ankietę dla uczniów.

Uwaga: mimo że członkowie dyrekcji są nauczycielami, nie wypełniają ankiet dla nauczycieli. W ankiecie zamieszczono stwierdzenia dotyczące postępowania i relacji z dyrekcją szkoły. Do stwierdzeń tych nie powinni ustosunkowywać się członkowie dyrekcji. Gdyby

³¹ Woynarowska B., (red.), (2016), *Szkoła promująca zdrowie. Poradnik dla szkół i osób wspierających ich działania w zakresie promocji zdrowia*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji, s. 84–94.

wypełniania ankietę i opuścić stwierdzenia, możliwa byłaby identyfikacja osoby wypełniającej ankietę, co jest niezgodne z zasadą zachowania anonimowości respondentów.

Dobór badanych grup

Liczba badanych osób w poszczególnych grupach zależy od wielkości szkoły oraz decyzji zespołu ewaluacyjnego:

- w szkołach o małej liczbie uczniów i pracowników należy starać się zbadać wszystkich uczniów ww. klas oraz wszystkich nauczycieli, pracowników niepedagogicznych i rodziców;
- w szkołach większych należy zbadać **co najmniej**:
 - 60 uczniów – najlepiej zastosować dobór losowy uczniów ze wszystkich klas na danym poziomie, ewentualnie przy liczbie klas większej niż trzy dokonać wyboru losowego klas,
 - 70% nauczycieli i pracowników niepedagogicznych,
 - 40 rodziców.

Osoby przeprowadzające badanie

Badanie przeprowadzają członkowie zespołu ewaluacyjnego. Zadaniem osoby przeprowadzającej badanie jest przygotowanie odpowiedniej liczby ankiet oraz kopert zbiorczych (format A4) do wkładania wypełnionych ankiet, a także stworzenie atmosfery sprzyjającej udzielaniu szczerych odpowiedzi.

Sposób przeprowadzenia badania

Badanie należy przeprowadzić grupowo: u uczniów w klasie, w pozostałych grupach na zebraniach lub radzie pedagogicznej. **Nie należy rozdawać ankiet do domu lub do wypełnienia w innym czasie.**

Przebieg badania

1. Wyjaśnij cel badania, powiedz, że uzyskane wyniki posłużą do wspólnej dyskusji nad tym, jak postrzegamy to, co się dzieje w naszej szkole, co jest jej mocną, a co słabą stroną i co możemy zmienić na lepsze.
2. Poinformuj, że:
 - ankieta jest **anonimowa** (nie ma w niej żadnego pytania umożliwiającego identyfikację osoby udzielającej odpowiedzi), zapewnij, że po jej wypełnieniu każdy włoży ankietę do dużej koperty zbiorczej;
 - wypełnianie ankiety jest dobrowolne i powinno być samodzielne;
 - badani zostaną poinformowani o wynikach ankiety i wspólnie je przedyskutujecie.
3. Rozdaj ankietę, poproś, aby badani przeczytali jej wstęp, i wyjaśnij sposób jej wypełniania zgodnie z instrukcją podaną na początku ankiety (tzn. należy wstawić X w jedną kratkę w każdym wierszu przy wszystkich stwierdzeniach³²). Poproś badanych, aby w razie wątpliwości podnosili rękę, a wtedy podejdziesz i udzielisz informacji.
4. Zachęć do odpowiedzi na dwa pytania otwarte (w ramach, s. 2 ankiety). Zapewnij, że są to ważne informacje, nikt nie będzie dociekał ich autorstwa na podstawie charakteru pisma.

³² W ankietach są stwierdzenia, które badany może opuścić, nie zakreślając żadnej kratki. Są to: stwierdzenie nr 25 w ankiecie dla uczniów; stwierdzenia nr 26 i 43 w ankiecie dla nauczycieli; stwierdzenie nr 32 w ankiecie dla pracowników niepedagogicznych. Przy tych stwierdzeniach zamieszczono odpowiednią adnotację.

5. Poproś osoby oddające wypełnione ankiety o sprawdzenie, czy udzieliły wszystkich odpowiedzi. Zbierz wypełnione ankiety do koperty zbiorczej tak, aby badani byli przekonani o zachowaniu anonimowości.
6. Porozmawiaj z badanymi o ich odczuciach w czasie wypełniania ankiety (zanotuj ich opinie).

Sposób opracowania wyników ankiety

O pomoc w opracowaniu wyników ankiety, tj. kodowaniu odpowiedzi oraz obliczaniu wyników, warto poprosić nauczyciela informatyki lub matematyki. Do opracowania wyników można wykorzystać program *Excel*, matryca do kodowania jest dostępna na stronie ORE (www.ore.edu.pl). Nad tabelami w ankietach umieszczono cyfry ułatwiające kodowanie odpowiedzi.

W opracowaniu wyników ankiet należy:

- wyliczyć odsetki odpowiedzi na każde stwierdzenie w poszczególnych grupach badanych (rozkład procentowy odpowiedzi);
- wpisać te odsetki w czystych formularzach ankiet.

Rozkłady procentowe będą wykorzystywane w ocenie wskaźników w *arkuszach zbiorczych dla wszystkich standardów*. Dlatego obliczenia odsetków należy dokonać przed rozpoczęciem wypełniania tych arkuszy. Każda grupa sporządzająca arkusz zbiorczy dla tych standardów (Załącznik I, II, III, IV) powinna otrzymać kopię formularzy ankiet z wpisanym w niej rozkładem odpowiedzi.

Sposób analizy i interpretacji wyników ankiety

Aby dokonać analizy i interpretacji wyników ankiet:

- **w części A–E** weź pod uwagę **sumę odsetków odpowiedzi *tak* + *raczej tak***. Przyjmij następującą zasadę punktacji tej sumy:
 - 91 – 100% = 5 pkt
 - 75 – 90% = 4 pkt
 - 60 – 74% = 3 pkt
 - 59% i mniej = 2 pkt
- **w części F** uwzględniamy tylko **odpowiedzi *tak***. Przyjmujemy, że wynik pozytywny (pożądany) to odsetek tych odpowiedzi na poziomie co najmniej 60%. Decyzja w sprawie przyjęcia innej wartości tego odsetka zależy od zespołu w kontekście warunków i działań podejmowanych w danej szkole.

Wyniki powinny być poddane wnikliwej analizie w kontekście funkcjonowania danej szkoły.

Uwagi dodatkowe

Odsetki odpowiedzi należy zapisać z jednym miejscem po przecinku i sprawdzić, czy w przypadku każdego stwierdzenia sumują się do 100%.

W podanej wyżej propozycji sposobu analizy i interpretacji wyników ograniczono się do łącznej analizy kategorii odpowiedzi *tak* lub *raczej tak*. Warto jednak przeanalizować rozkład wszystkich kategorii odpowiedzi, zwłaszcza dwóch skrajnych (*tak* i *nie*).

W ankiecie dla rodziców warto przeanalizować rozkład odpowiedzi *nie wiem*. Duży odsetek odpowiedzi może wskazywać na to, że współpraca z rodzicami nie jest zadowalająca i wymaga poprawy.

W standardzie drugim (część B ankiet) nie wyróżniono w ankiecie nazw poszczególnych wymiarów. Nazwy te podano w tabeli 3 (cz. II, rozdz. 3), a w ankiecie wymiary oddzielono grubszy-
mi kreskami. Można zatem przeanalizować odsetki kategorii odpowiedzi dla poszczególnych stwierdzeń, wymiarów i dla całego standardu.

Ankieta dla uczniów

Chcemy dowiedzieć się, co myślisz o wybranych sprawach dotyczących naszej szkoły. Dzięki temu możemy spróbować zmienić coś w szkole na lepsze. Ankieta jest **anonimowa**, to znaczy, że nie podpisujesz się w niej i nikt nie będzie wiedział, kto ją wypełnił. Bardzo prosimy Cię o szczerą odpowiedź.

Poniżej znajduje się lista zdań. Przeczytaj uważnie każde z nich i zastanów się, w jakim stopniu się z nim zgadzasz. Wstaw X w jedną kratkę w każdym wierszu.

	1	2	3	4
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
A. Znaczenie zdrowia w mojej szkole				
1. W mojej szkole uważa się, że zdrowie i dobre samopoczucie jest ważną sprawą				
2. Wyjaśniono mi, co to znaczy, że moja szkoła jest szkołą promującą zdrowie				
B. Atmosfera w mojej klasie i szkole				
3. Nauczyciele ustalają z nami reguły (zasady) pracy na lekcjach				
4. Nauczyciele pytają nas o zdanie w sprawach, które nas dotyczą				
5. Nauczyciele biorą pod uwagę nasze opinie				
6. Nauczyciele traktują mnie sprawiedliwie				
7. Nauczyciele są dla mnie życzliwi				
8. Nauczyciele dostrzegają to, w czym jestem dobra/-y				
9. Nauczyciele pomagają mi, kiedy mam jakieś kłopoty lub trudności				
10. Uczniowie w mojej klasie są dla siebie życzliwi				
11. Uczniowie w mojej klasie akceptują (przyjmują) mnie takim, jakim jestem				
12. Gdy jakiś uczeń w mojej klasie ma jakiś kłopot, inny uczeń stara się mu pomóc				
13. Uczniowie w mojej klasie dokuczają sobie rzadko lub wcale (np. rzadko przezywają się, ośmieszają, popychają, biją się ze sobą)				
14. Uczniowie w mojej klasie starają się, aby nikt nie był pozostawiony na uboku				
C. Uczenie się o zdrowiu				
15. Na lekcjach różnych przedmiotów zajmujemy się tematami dotyczącymi naszego zdrowia i samopoczucia				
16. Na godzinach wychowawczych omawiamy tematy dotyczące zdrowia i dbałości o nie				
17. Możemy proponować tematy o zdrowiu, które nas interesują				
18. Zajęcia na temat zdrowia i samopoczucia są dla mnie ciekawe				
19. To, czego uczę się o zdrowiu w szkole, zachęca mnie do dbania o zdrowie				
D. Warunki w szkole i organizacja zajęć				
20. W mojej szkole jest czysto				
21. Toalety i umywalnie w szkole są czyste i prawie zawsze jest w nich papier toaletowy, mydło, jednorazowe ręczniki lub suszarki				
22. Uczniowie zachowują porządek i dbają o czystość w szkole (np. nie śmiecą, nie niszczą sprzętu)				

	1	2	3	4
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
23. Przy sprzyjającej pogodzie możemy spędzać przerwy międzylekcyjne na powietrzu				
24. W klasie zwykle codziennie zjadamy drugie śniadanie wspólnie z nauczycielem				
25. Jeśli jem obiad w stołówce szkolnej, mogę go zjeść spokojnie, bez pośpiechu (<i>jeśli nie jesz obiadów w szkole, opuść ten punkt</i>)				
E. Moje samopoczucie w szkole				
26. Zwykle dobrze czuję się w szkole				
27. Lubię być w szkole				
28. W szkole czuję się bezpiecznie				

Co powoduje, że DOBRZE czujesz się w szkole? – wpisz

Co powoduje, że ŻŁE czujesz się w szkole? – wpisz

F. Co zrobiłaś/-eś dla swojego zdrowia w ostatnim roku?

Niżej podano przykłady działań, które sprzyjają zdrowiu i dobremu samopoczuciu.

Pomyśl, czy **w ostatnim roku** podejmowałaś/-eś takie działania. Wstaw X w jedną kratkę w każdym wierszu

	1	2
	Tak	Nie
29. Staram się być bardziej aktywna/-ny fizycznie (np. więcej chodzić, biegać, jeździć na rowerze, ćwiczyć, tańczyć, uprawiać sport)		
30. Zwracam większą uwagę na to, jak się odżywiam (np. jem codziennie śniadanie, jem codziennie owoce i warzywa, piję więcej mleka lub kefiru/jogurtu, ograniczam słodkie, chipsy)		
31. Ograniczam czas spędzany przy komputerze, tablecie, smartfonie, na oglądaniu telewizji		
32. Bardziej dbam o higienę osobistą (np. czyszczę zęby co najmniej 2 razy dziennie, często myję ręce)		
33. Staram się w ciągu dnia znajdować czas na odpoczynek, przyjemne zajęcia (np. zabawę, hobby)		
34. Staram się myśleć o sobie pozytywnie (dostrzegać swoje zalety, sukcesy)		
35. Proszę kogoś o pomoc, gdy mam jakieś kłopoty		
36. Kiedy zdarza mi się nieporozumienie z koleżankami/kolegami, staram się rozwiązywać je pokojowo (bez kłótni, bójek, agresji)		

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

Ankieta dla nauczycieli

Chcemy poznać Twoje zdanie na temat wybranych spraw dotyczących naszej szkoły. Dzięki temu możemy spróbować zmienić coś w szkole na lepsze. Ankieta jest **anonimowa**. Bardzo prosimy o szczere odpowiedzi.

Niżej znajduje się lista zdań. Przeczytaj uważnie każde z nich i zastanów się, w jakim stopniu się z nim zgadzasz. Wstaw X w jedną kratkę w każdym wierszu.

	1	2	3	4
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
A. Warunki dla tworzenia szkoły promującej zdrowie				
1. W szkole, w której pracuję, uważa się, że zdrowie i dobre samopoczucie jest ważną sprawą				
2. Zapoznano mnie z koncepcją szkoły promującej zdrowie				
3. W szkole podejmowane są działania na rzecz promocji zdrowia nauczycieli (np. organizowane są szkolenia/warsztaty na temat zdrowia i dbałości o nie, jesteśmy zachęcani do dbałości o zdrowie, organizowane są zajęcia ruchowe dla pracowników szkoły)				
B. Klimat społeczny w szkole				
4. Dyrekcja pyta mnie o zdanie w sprawach dotyczących życia i pracy szkoły				
5. Moje zdanie na temat życia i pracy szkoły jest brane pod uwagę				
6. Moje relacje z dyrekcją są dobre				
7. Czuję się doceniana/-ny przez dyrekcję szkoły				
8. Dyrekcja udziela mi konstruktywnych informacji zwrotnych dotyczących mojej pracy				
9. Dyrekcja udziela mi pomocy, gdy jej potrzebuję				
10. Relacje między nauczycielami są dobre				
11. Nauczyciele chętnie ze sobą współpracują				
12. Mogę otrzymać pomoc od innych nauczycieli, gdy jej potrzebuję				
13. Moi uczniowie traktują mnie z szacunkiem				
14. Czuję, że uczniowie mnie lubią				
15. Większość moich uczniów przykłada się do nauki				
16. Większość moich uczniów przestrzega ustalonych reguł pracy na lekcjach				
17. Moje relacje z rodzicami uczniów są dobre				
18. Większość rodziców uczniów współpracuje ze mną w sprawach swoich dzieci				
19. Mogę liczyć na pomoc wielu rodziców uczniów, gdy tego potrzebuję				
C. Edukacja zdrowotna uczniów i nauczycieli				
20. Edukacja zdrowotna jest ważnym zadaniem w szkole, w której pracuję				
21. Uwzględniam tematy dotyczące zdrowia w ramach programu przedmiotu, którego uczę				
22. Stwarzam uczniom możliwość proponowania tematów o zdrowiu, które ich interesują				
23. Na zajęciach o zdrowiu stosuję metody aktywizujące				
24. Pytam uczniów, czy zajęcia o zdrowiu były dla nich ciekawe i zachęciły ich do dbałości o zdrowie				

	1	2	3	4
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
25. Uczestniczę w realizacji szkolnego programu profilaktyki				
26. Konsultuję z rodzicami tematy dotyczące zdrowia, które omawiam z ich dziećmi w czasie godzin wychowawczych (informuję rodziców o nich, pytam ich o ich opinie i propozycje w tej sprawie <i>(jeśli nie jesteś wychowawcą, opuść ten punkt)</i>)				
27. Realizacja edukacji zdrowotnej dla uczniów jest dla mnie okazją do refleksji nad moim stylem życia i dbałością o własne zdrowie				
28. Uczestniczyłam/-em w ostatnich 3 latach w zajęciach/szkoleniach dotyczących zdrowia nauczycieli				
D. Warunki i organizacja nauki i pracy				
29. W szkole jest czysto				
30. Podejmowane są systematyczne działania dla zmniejszenia hałasu w szkole w czasie przerw międzylekcyjnych				
31. Praca w szkole jest dobrze zorganizowana, równomiernie rozłożone są zadania do wykonania				
E. Samopoczucie w szkole				
32. Zwykle dobrze czuję się w pracy w szkole				
33. Lubię pracować w tej szkole				
34. Poleciałabym/-łbym innym nauczycielom tę szkołę jako przyjazne miejsce pracy				

Co powoduje, że DOBRZE czujesz się w pracy w szkole? – wpisz

Co powoduje, że ŹLE czujesz się w pracy w szkole? – wpisz

F. Co zrobiłaś/-eś dla swojego zdrowia w ostatnim roku?

Niżej podano przykłady działań, które sprzyjają zdrowiu i dobremu samopoczuciu.

Pomyśl, czy w ostatnim roku podejmowałaś/-eś takie działania. Wstaw X w jedną kratkę w każdym wierszu.

	1	2
	Tak	Nie
35. Staram się być bardziej aktywna/-y fizycznie (np. więcej chodzić, biegać, jeździć na rowerze, ćwiczyć, tańczyć, uprawiać sport, pracować w ogrodzie)		
36. Zwracam większą uwagę na to, jak się odżywiam (np. jem codziennie śniadanie, owoce i warzywa, piję więcej mleka lub kefiru/jogurtu, ograniczam słodczy, tłuszcz, sól)		
37. Zwracam większą uwagę na systematyczne wykonywanie samobadania (np. masy ciała, ciśnienia tętniczego, kobiety – piersi; mężczyźni – jąder)		
38. Zwracam większą uwagę na utrzymywanie dobrych relacji z bliskimi osobami (np. rodziną, znajomymi)		
39. Zwracam się do innych ludzi o pomoc, gdy mam jakiś trudny problem do rozwiązania		
40. Znajduję częściej czas na relaks/odpoczynek (np. „wyluzowuję” się, robię to, co lubię)		
41. Staram się szukać pozytywów zarówno w sobie, jak i w innych ludziach (np. w uczniach, współpracownikach, rodzinie, znajomych)		
42. Rozwijam swoje umiejętności radzenia sobie ze stresem, napięciami		
43. Wyeliminowałam/-em jakieś zachowanie ryzykowne dla zdrowia, np. rzuciłam/-em palenie, nie nadużywam alkoholu, lub podjęłam/-jąłem próby w tym kierunku <i>(jeżeli nie podejmowałaś/-eś takich zachowań, opuść ten punkt)</i>		

Ankieta dla pracowników szkoły, którzy nie są nauczycielami

Chcemy poznać Pani/Pana zdanie na temat wybranych spraw dotyczących naszej szkoły. Dzięki temu możemy spróbować zmienić coś w szkole na lepsze. Ankieta jest **anonimowa**. Bardzo prosimy o szczere odpowiedzi.

Poniżej znajduje się lista zdań. Proszę uważnie przeczytać każde z nich i zastanowić się, w jakim stopniu Pani/Pan się z nim zgadza. Proszę wstawić X w jedną kratkę w każdym wierszu.

	1	2	3	4
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
A. Warunki dla tworzenia szkoły promującej zdrowie				
1. W szkole, w której pracuję uważa się, że zdrowie i dobre samopoczucie jest ważną sprawą				
2. Wyjaśniono mi, co to znaczy, że szkoła, w której pracuję, jest szkołą promującą zdrowie				
3. W szkole podejmowane są działania na rzecz promocji zdrowia pracowników, którzy nie są nauczycielami (np. organizowane są szkolenia/ warsztaty na temat zdrowia i dbałości o nie, jesteśmy zachęcani do dbałości o zdrowie, organizowane są zajęcia ruchowe dla pracowników szkoły)				
B. Atmosfera w szkole				
4. Jestem pytany o zdanie w sprawach dotyczących życia i pracy szkoły				
5. Moje zdanie na temat życia i pracy szkoły jest brane pod uwagę				
6. Dyrekcja jest dla mnie życzliwa				
7. Czuję się doceniana/-ny przez dyrekcję				
8. Dyrekcja szkoły udziela mi pomocy, gdy jej potrzebuję				
9. Nauczyciele są dla mnie życzliwi				
10. Nauczyciele szanują moją pracę				
11. Nauczyciele pomagają mi, gdy tego potrzebuję				
12. Pracownicy szkoły, którzy nie są nauczycielami, są dla siebie życzliwi				
13. Pracownicy szkoły, którzy nie są nauczycielami, chętnie współpracują ze sobą				
14. Pracownicy szkoły, którzy nie są nauczycielami, pomagają sobie wzajemnie, gdy jest taka potrzeba				
15. Czuję, że uczniowie mnie lubią				
16. Większość uczniów reaguje na moje prośby i zalecenia				
17. Większość uczniów szanuje moją pracę				
C. Szkolenia dotyczące zdrowia dla pracowników w szkole				
18. Uczestniczyłam/-em w ostatnich 3 latach w zajęciach/szkoleniach dotyczących zdrowia pracowników szkoły				
D. Warunki i organizacja pracy w szkole				
19. Uczniowie zachowują porządek i dbają o czystość w szkole (np. nie śmiecą, nie niszczą sprzętu)				
20. Moja praca w szkole jest dobrze zorganizowana, równomiernie rozłożone są zadania				

	1	2	3	4
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie
E. Samopoczucie w pracy w szkole				
21. Zwykle dobrze czuję się w pracy w szkole				
22. Lubię pracować w tej szkole				
23. Poleciałabym/-łbym innym osobom tę szkołę jako przyjazne miejsce pracy				

Co powoduje, że DOBRZE czuje się Pan/Pani w pracy w szkole? – proszę wpisać

Co powoduje, że ŻŁE czuje się Pan/Pani w pracy w szkole? – proszę wpisać

F. Co Pan/Pani zrobił/-a dla swojego zdrowia w ostatnim roku?

Niżej podano przykłady działań, które sprzyjają zdrowiu i dobremu samopoczuciu.

Proszę pomyśleć, czy w **ostatnim roku** podejmował/-a Pan/Pani takie działania. Proszę wstawić X w jedną kratkę w każdym wierszu.

	1	2
	Tak	Nie
24. Staram się być bardziej aktywna/-y fizycznie (np. więcej chodzić, biegać, jeździć na rowerze, ćwiczyć, tańczyć, uprawiać sport, pracować w ogrodzie)		
25. Zwracam większą uwagę na to, jak się odżywiam (np. jem codziennie śniadanie, owoce i warzywa, piję więcej mleka lub kefiru/jogurtu, ograniczam słodczy, tłuszcz, sól)		
26. Zwracam większą uwagę na systematyczne wykonywanie samobadania (np. masy ciała, ciśnienia tętniczego, kobiety – piersi; mężczyźni – jąder)		
27. Zwracam większą uwagę na utrzymywanie dobrych relacji z bliskimi osobami (np. rodziną, znajomymi)		
28. Zwracam się do innych ludzi o pomoc, gdy mam jakiś trudny problem do rozwiązania		
29. Znajduję częściej czas na relaks/odpoczynek (np. „wyluzowuję” się, robię to, co lubię)		
30. Staram się szukać pozytywów zarówno w sobie, jak i w innych ludziach (np. w uczniach, współpracownikach, rodzinie, znajomych)		
31. Rozwijam swoje umiejętności radzenia sobie ze stresem, napięciami		
32. Wyeliminowałam/-em jakieś zachowanie ryzykowne dla zdrowia, np. rzuciłam/-em palenie, nie nadużywam alkoholu, lub podjęłam/-jąłem próby w tym kierunku (<i>jeżeli nie podejmowałaś/-eś takich zachowań, opuść ten punkt</i>)		

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

Ankieta dla rodziców

Chcemy poznać Pani/Pana zdanie na temat wybranych spraw dotyczących naszej szkoły. Dzięki temu możemy spróbować zmienić coś w szkole na lepsze. Ankieta jest **anonimowa**. Bardzo prosimy o szczere odpowiedzi.

Poniżej znajduje się lista zdań. Proszę przeczytać każde z nich i zastanowić się, w jakim stopniu Pani/Pan się z nim zgadza. Proszę wstawić X w jedną kratkę w każdym wierszu.

	1	2	3	4	5
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie	Nie wiem
A. Warunki dla tworzenia szkoły promującej zdrowie					
1. W szkole mojego dziecka uważa się, że zdrowie i dobre samopoczucie jest ważną sprawą					
2. Wyjaśniono mi, co to znaczy, że szkoła mojego dziecka jest szkołą promującą zdrowie					
B. Atmosfera w szkole mojego dziecka					
3. W szkole mojego dziecka są jasno określone zasady współpracy z rodzicami					
4. Jestem pytana/-ny o zdanie w sprawach dotyczących życia i pracy klasy lub szkoły					
5. Moje zdanie na temat życia i pracy klasy lub szkoły jest brane pod uwagę					
6. Jestem zachęcana/-ny do udziału w życiu i pracy klasy lub szkoły					
7. Dyrekcja szkoły i nauczyciele są dla mnie życzliwi					
8. Nauczyciele udzielają mi wyczerpujących informacji o postępach i zachowaniu mojego dziecka w szkole					
9. Nauczyciele i dyrekcja udzielają mi pomocy w sprawach mojego dziecka, gdy jej potrzebuję					
10. Nauczyciele są dla mojego dziecka życzliwi					
11. Nauczyciele traktują moje dziecko sprawiedliwie					
12. Nauczyciele dostrzegają to, w czym moje dziecko jest dobre					
13. Nauczyciele pomagają mojemu dziecku, kiedy ma jakieś kłopoty					
C. Edukacja zdrowotna dzieci w szkole					
14. Moje dziecko dużo uczy się w szkole o tym, jak dbać o zdrowie					
15. Wychowawca klasy konsultuje z rodzicami tematy dotyczące zdrowia, które omawia z dziećmi w czasie godzin wychowawczych (informuje rodziców o nich, pyta ich o ich opinie i propozycje w tej sprawie)					

	1	2	3	4	5
	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie	Nie wiem
D. Warunki i organizacja nauki w szkole					
16. W szkole mojego dziecka jest czysto					
17. Na zebraniach rodziców omawiane są sprawy związane z aktywnością fizyczną uczniów i ich uczestnictwem w zajęciach wychowania fizycznego					
18. Na zebraniach rodziców omawiane są sprawy zjadania przez dzieci śniadań w domu i posiłków w szkole					
19. Jestem zapraszana/-ny do współorganizacji i/lub udziału w imprezach szkolnych związanych z aktywnością fizyczną i zdrowym żywieniem					
E. Moje samopoczucie w szkole dziecka					
20. Zwykle dobrze czuję się w szkole mojego dziecka					
21. Lubię przychodzić do szkoły mojego dziecka					
22. Poleciłabym/-łbym innym rodzicom tę szkołę jako przyjazne miejsce dla dziecka i jego rodziców					

Co powoduje, że DOBRZE czuje się Pan/Pani, przebywając w szkole swojego dziecka? – proszę wpisać

Co powoduje, że ŹLE czuje się Pan/Pani, przebywając w szkole swojego dziecka? – proszę wpisać

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

Aneks

Wyciąg z Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, (Dz.U. z 2017 r., poz. 59)

Nauczanie i wychowanie – respektując chrześcijański system wartości – za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości Ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności.

Art. 1.

System oświaty zapewnia w szczególności:

- 1) realizację prawa każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej do kształcenia się oraz prawa dzieci i młodzieży do wychowania i opieki, odpowiednich do wieku i osiągniętego rozwoju;
- 2) wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny;
- 3) wychowanie rozumiane jako wspieranie dziecka w rozwoju ku pełnej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, wzmacniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki problemów dzieci i młodzieży;
- 12) kształtowanie u uczniów postaw prospołecznych, w tym poprzez możliwość udziału w działaniach z zakresu wolontariatu, sprzyjających aktywnemu uczestnictwu uczniów w życiu społecznym;
- 14) utrzymywanie bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach i placówkach;
- 21) upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń, w tym związanych z korzystaniem z technologii informacyjno-komunikacyjnych, i sytuacji nadzwyczajnych;

Art. 3.

1. System oświaty wspierają organizacje pozarządowe, w tym organizacje harcerskie, a także osoby prawne prowadzące statutową działalność w zakresie oświaty i wychowania.

Art. 4.

Ilekcja w dalszych przepisach jest mowa bez bliższego określenia o:

24) podstawie programowej wychowania przedszkolnego lub podstawie programowej kształcenia ogólnego – należy przez to rozumieć obowiązkowe zestawy celów kształcenia i treści nauczania, w tym umiejętności, opisane w formie ogólnych i szczegółowych wymagań dotyczących wiedzy i umiejętności, które powinien posiadać uczeń po zakończeniu określonego etapu edukacyjnego, oraz zadania wychowawczo-profilaktyczne szkoły, uwzględniane odpowiednio w programach wychowania przedszkolnego, programach nauczania i podczas realizacji zajęć z wychowawcą oraz umożliwiające ustalenie kryteriów ocen szkolnych i wymagań egzaminacyjnych, a także warunki i sposób realizacji tych podstaw programowych;

Art. 5. Nauczyciel w swoich działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych ma obowiązek kierowania się dobrem uczniów, troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską, z poszanowaniem godności osobistej ucznia.

Art. 26. 1. Szkoły oraz placówki, o których mowa w art. 2 pkt 3–5, 7 i 8, realizują program wychowawczo-profilaktyczny obejmujący:

- 1) treści i działania o charakterze wychowawczym skierowane do uczniów, oraz
- 2) treści i działania o charakterze profilaktycznym dostosowane do potrzeb rozwojowych uczniów, przygotowane w oparciu o przeprowadzoną diagnozę potrzeb i problemów występujących w danej społeczności szkolnej, skierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców.

2. Przepisu ust. 1 nie stosuje się do przedszkoli i szkół dla dorosłych.

Wyjaśnienie: art. 2 pkt 3–5, 7 i 8:

- 3) placówki oświatowo-wychowawcze, w tym szkolne schroniska młodzieżowe, umożliwiające rozwijanie zainteresowań i uzdolnień oraz korzystanie z różnych form wypoczynku i organizacji czasu wolnego;
- 4) placówki kształcenia ustawicznego, placówki kształcenia praktycznego oraz ośrodki do kształcenia i doskonalenia zawodowego, umożliwiające uzyskanie i uzupełnienie wiedzy, umiejętności i kwalifikacji zawodowych;
- 5) placówki artystyczne – ogniska artystyczne umożliwiające rozwijanie zainteresowań i uzdolnień artystycznych;
- 7) młodzieżowe ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze oraz specjalne ośrodki wychowawcze dla dzieci i młodzieży wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy i wychowania, a także ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze umożliwiające dzieciom i młodzieży, o których mowa w art. 36 ust. 17, a także dzieciom i młodzieży z niepełnosprawnościami sprzężonymi, z których jedną z niepełnosprawności jest niepełnosprawność intelektualna, realizację odpowiednio obowiązku, o którym mowa w art. 31 ust. 4, obowiązku szkolnego i obowiązku nauki;
- 8) placówki zapewniające opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania;

Art. 28. 1. Przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych oraz inne formy wychowania przedszkolnego są obowiązane do prowadzenia zajęć rozwijających sprawność fizyczną dzieci poprzez zapewnienie udziału w zajęciach ruchowych, grach i zabawach.

2. Szkoły, z wyłączeniem szkół dla dorosłych, są obowiązane do prowadzenia zajęć wychowania fizycznego. Obowiązkowy wymiar zajęć wychowania fizycznego dla uczniów klas IV–VIII szkół podstawowych wynosi 4 godziny lekcyjne, a dla uczniów szkół ponadpodstawowych – 3 godziny lekcyjne, w ciągu tygodnia.

3. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw kultury fizycznej określi, w drodze rozporządzenia, dopuszczalne formy realizacji obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego, mając w szczególności na względzie potrzeby zdrowotne uczniów, specyfikę ich zainteresowań sportowych, warunki realizacji zajęć wychowania fizycznego oraz tradycje sportowe danego środowiska lub szkoły.

Art. 44. 1. Szkoły i placówki podejmują niezbędne działania w celu tworzenia optymalnych warunków realizacji działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej oraz innej działalności statutowej, zapewnienia każdemu uczniowi warunków niezbędnych do jego rozwoju, podnoszenia jakości pracy szkoły lub placówki i jej rozwoju organizacyjnego.

2. Działania, o których mowa w ust. 1, dotyczą: 1) efektów w zakresie kształcenia, wychowania i opieki oraz realizacji celów i zadań statutowych; 2) organizacji procesów kształcenia, wychowania i opieki; 3) tworzenia warunków do rozwoju i aktywności, w tym kreatywności, uczniów; 4) współpracy z rodzicami i środowiskiem lokalnym; 5) zarządzania szkołą lub placówką.

3. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania określi, w drodze rozporządzenia, w odniesieniu do różnych typów szkół i rodzajów placówek, wymagania wobec szkół i placówek, dotyczące prawidłowości i skuteczności działań, o których mowa w ust. 1, w zakresie: 1) przebiegu procesów kształcenia, wychowania i opieki; 2) umożliwienia każdemu uczniowi rozwoju na miarę jego indywidualnych możliwości; 3) podejmowania przez szkołę lub placówkę działań podnoszących jakość jej pracy; 4) angażowania uczniów, rodziców i nauczycieli w działania szkoły lub placówki; 5) współpracy ze środowiskiem lokalnym; 6) uzyskiwanych efektów kształcenia i wychowania; 7) aktywności uczniów i ich rozwoju osiąganego adekwatnie do potrzeb i możliwości; 8) doskonalenia pracy szkoły lub placówki przy zaangażowaniu społeczności szkolnej i środowiska lokalnego.

Art. 55. 1. Nadzór pedagogiczny polega na:

1) obserwowaniu, analizowaniu i ocenianiu przebiegu procesów kształcenia i wychowania oraz efektów działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej oraz innej działalności statutowej szkół i placówek;
2) ocenianiu stanu i warunków działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej oraz innej działalności statutowej szkół i placówek;
3) udzielaniu pomocy szkołom i placówkom, a także nauczycielom w wykonywaniu ich zadań dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych;
4) inspirowaniu nauczycieli do poprawy istniejących lub wdrożenia nowych rozwiązań w procesie kształcenia, przy zastosowaniu innowacyjnych działań programowych, organizacyjnych lub metodycznych, których celem jest rozwijanie kompetencji uczniów.

2. W zakresie wymienionym w ust. 1 pkt 1 i 2 nadzorowi podlega w szczególności: 1) posiadanie przez nauczycieli wymaganych kwalifikacji do prowadzenia przydzielonych im zajęć; 2) realizacja podstaw programowych i ramowych planów nauczania; 3) przestrzeganie zasad oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania egzaminów, a także przestrzeganie przepisów dotyczących obowiązku szkolnego oraz obowiązku nauki; 4) przestrzeganie statutu szkoły lub placówki; 5) przestrzeganie praw dziecka i praw ucznia oraz upowszechnianie wiedzy o tych prawach;

Art. 83. 1. W szkołach i placówkach, z zastrzeżeniem ust. 6, działają rady rodziców, które reprezentują ogół rodziców uczniów.

2. W skład rad rodziców wchodzi:

1) w szkołach – po jednym przedstawicielu rad oddziałowych, wybranych w tajnych wyborach przez zebranie rodziców uczniów danego oddziału;
2) w placówkach – co najmniej 7 przedstawicieli, wybranych w tajnych wyborach przez zebranie rodziców wychowanków danej placówki;
3) w szkołach artystycznych – przedstawiciele w liczbie określonej w statucie szkoły, wybrani w tajnych wyborach przez zebranie rodziców uczniów danej szkoły.

3. W wyborach, o których mowa w ust. 2, jednego ucznia reprezentuje jeden rodzic. Wybory przeprowadza się na pierwszym zebraniu rodziców w każdym roku szkolnym.

4. Rada rodziców uchwała regulamin swojej działalności, w którym określa w szczególności:

- 1) wewnętrzną strukturę i tryb pracy rady;
- 2) szczegółowy tryb przeprowadzania wyborów do rad, o których mowa w ust. 2 pkt 1–3, oraz przedstawicieli rad oddziałowych, o których mowa w ust. 2 pkt 1, do rady rodziców odpowiednio szkoły lub placówki.
5. Rady rodziców mogą porozumiewać się ze sobą, ustalając zasady i zakres współpracy.
6. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania, a w przypadku szkół i placówek artystycznych – minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określa, w drodze rozporządzenia, rodzaje szkół i placówek, w których nie tworzy się rad rodziców, uwzględniając organizację szkoły lub placówki lub brak możliwości bezpośredniego uczestniczenia w ich działalności reprezentacji rodziców.

Art. 84. 1. Rada rodziców może występować do dyrektora i innych organów szkoły lub placówki, organu prowadzącego szkołę lub placówkę oraz organu sprawującego nadzór pedagogiczny z wnioskami i opiniami we wszystkich sprawach szkoły lub placówki.

2. Do kompetencji rady rodziców, z zastrzeżeniem ust. 3 i 4, należy:

- 1) uchwalanie w porozumieniu z radą pedagogiczną programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 26;
- 2) opiniowanie programu i harmonogramu poprawy efektywności kształcenia lub wychowania szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 56 ust. 2;
- 3) opiniowanie projektu planu finansowego składanego przez dyrektora szkoły.

3. Jeżeli rada rodziców w terminie 30 dni od dnia rozpoczęcia roku szkolnego nie uzyska porozumienia z radą pedagogiczną w sprawie programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 26, program ten ustala dyrektor szkoły lub placówki w uzgodnieniu z organem sprawującym nadzór pedagogiczny. Program ustalony przez dyrektora szkoły lub placówki obowiązuje do czasu uchwalenia programu przez radę rodziców w porozumieniu z radą pedagogiczną.

4. W szkołach i placówkach, w których nie tworzy się rad rodziców, program wychowawczo-profilaktyczny szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 26, uchwała rada pedagogiczna.

5. W szkołach i placówkach publicznych prowadzonych przez osoby prawne inne niż jednostki samorządu terytorialnego lub przez osoby fizyczne oraz w szkołach i placówkach niepublicznych program wychowawczo-profilaktyczny szkoły lub placówki, o którym mowa w art. 26, ustala organ wskazany w statucie szkoły lub placówki.

6. W celu wspierania działalności statutowej szkoły lub placówki, rada rodziców może gromadzić fundusze z dobrowolnych składek rodziców oraz innych źródeł. Zasady wydatkowania funduszy rady rodziców określa regulamin, o którym mowa w art. 83 ust. 4.

7. Fundusze, o których mowa w ust. 6, mogą być przechowywane na odrębnym rachunku bankowym rady rodziców. Do założenia i likwidacji tego rachunku bankowego oraz dysponowania funduszami na tym rachunku są uprawnione osoby posiadające pisemne upoważnienie udzielone przez radę rodziców.

Art. 86. 1. W szkole i placówce mogą działać, z wyjątkiem partii i organizacji politycznych, stowarzyszenia i inne organizacje, a w szczególności organizacje harcerskie, których celem statutowym jest działalność wychowawcza albo rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i innowacyjnej szkoły lub placówki.

2. Podjęcie działalności w szkole lub placówce przez stowarzyszenie lub inną organizację, o których mowa w ust. 1, wymaga uzyskania zgody dyrektora szkoły lub placówki, wyrażonej

po uprzednim uzgodnieniu warunków tej działalności oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii rady szkoły lub placówki i rady rodziców.

3. W szkołach i placówkach, określonych w przepisach wydanych na podstawie art. 83 ust. 6, oraz w szkołach i placówkach, w których nie utworzono rady szkoły lub placówki, nie stosuje się wymogu uzyskania pozytywnej opinii odpowiednio rady szkoły lub placówki i rady rodziców, o których mowa w ust. 2.

Art. 96. 1. Podstawową jednostką organizacyjną szkoły, z wyjątkiem szkoły artystycznej realizującej wyłącznie kształcenie artystyczne, jest oddział.

2. Oddziałem opiekuje się nauczyciel wychowawca.

3. W celu zapewnienia ciągłości i skuteczności pracy wychowawczej nauczyciel wychowawca opiekuje się danym oddziałem w ciągu całego etapu edukacyjnego.

Art. 98. 1. Statut szkoły zawiera w szczególności:

4) cele i zadania szkoły wynikające z przepisów prawa oraz sposób ich wykonywania, w tym w zakresie udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej, organizowania opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi, umożliwiania uczniom podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, z uwzględnieniem zasad bezpieczeństwa oraz zasad promocji i ochrony zdrowia;

7) zakres zadań nauczycieli, w tym nauczyciela wychowawcy i nauczyciela bibliotekarza, oraz innych pracowników szkoły, w tym także zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę, a także sposób i formy wykonywania tych zadań dostosowane do wieku i potrzeb uczniów oraz warunków środowiskowych szkoły;

17) prawa i obowiązki uczniów, w tym przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów szkoły, a także tryb składania skarg w przypadku naruszenia praw ucznia;

21) sposób organizacji i realizacji działań w zakresie wolontariatu;

2. W przypadku szkoły dla dzieci i młodzieży statut określa także:

1) organizację współdziałania z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi oraz innymi instytucjami działającymi na rzecz rodziny, dzieci i młodzieży;

2) organizację i formy współdziałania szkoły z rodzicami w zakresie nauczania, wychowania, opieki i profilaktyki;

4. W przypadku szkoły dla dzieci i młodzieży cele i zadania szkoły określone w statucie uwzględniają program wychowawczo-profilaktyczny szkoły, o którym mowa w art. 26.

Art. 109. 1. Podstawowymi formami działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły są:

1) obowiązkowe zajęcia edukacyjne, do których zalicza się zajęcia edukacyjne z zakresu kształcenia ogólnego i z zakresu kształcenia w zawodzie, o których mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 47 ust. 1 pkt 3, w tym praktyczną naukę zawodu, a w przypadku szkół artystycznych – zajęcia edukacyjne artystyczne;

2) dodatkowe zajęcia edukacyjne, do których zalicza się: a) zajęcia z języka obcego nowożytnego innego niż język obcy nowożytny nauczany w ramach obowiązkowych zajęć edukacyjnych, o których mowa w pkt 1, b) zajęcia, dla których nie została ustalona podstawa programowa, lecz program nauczania tych zajęć został włączony do szkolnego zestawu programów nauczania;

3) zajęcia rewalidacyjne dla uczniów niepełnosprawnych;

4) zajęcia prowadzone w ramach kwalifikacyjnych kursów zawodowych;

- 5) zajęcia prowadzone w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej;
- 6) zajęcia rozwijające zainteresowania i uzdolnienia uczniów, w szczególności w celu kształtowania ich aktywności i kreatywności;
- 7) zajęcia z zakresu doradztwa zawodowego.

Art. 110. 1. Arkusz organizacji szkoły i przedszkola określa szczegółową organizację nauczania, wychowania i opieki w danym roku szkolnym.

Art. 125. Minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw pracy określi, w drodze rozporządzenia, ogólne przepisy bezpieczeństwa i higieny obowiązujące w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach, z uwzględnieniem w szczególności warunków pracy i nauki w czasie pobytu w szkole, w tym w warsztatach, laboratoriach i pracowniach szkolnych oraz w czasie zajęć z wychowania fizycznego, w czasie zawodów sportowych i wycieczek turystycznych, oraz postępowanie w sprawach wypadków uczniów.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2015 r. w sprawie zakresu i form prowadzenia w szkołach i placówkach systemu oświaty działalności wychowawczej, edukacyjnej, informacyjnej i profilaktycznej w celu przeciwdziałania narkomanii, (Dz.U. z dnia 28 sierpnia 2015 r. poz. 1249)

Na podstawie art. 22 ust. 3 Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2012 r. poz. 124 oraz z 2015 r. poz. 28 i 875) zarządza się, co następuje:

§ 1. 1. Szkoły i placówki prowadzą systematyczną działalność wychowawczą, edukacyjną, informacyjną i profilaktyczną wśród uczniów i wychowanków, ich rodziców lub opiekunów oraz nauczycieli, wychowawców i innych pracowników szkoły i placówki w celu przeciwdziałania narkomanii.

2. Działalność, o której mowa w ust. 1, obejmuje działania uprzedzające mające na celu przeciwdziałanie pojawianiu się zachowań ryzykownych związanych z używaniem środków odurzających, substancji psychotropowych, środków zastępczych, nowych substancji psychoaktywnych przez uczniów i wychowanków, charakteryzujących się nieprzestrzeganiem przyjętych dla danego wieku zwyczajowych norm i wymagań, niosących ryzyko negatywnych konsekwencji dla zdrowia fizycznego i psychicznego ucznia lub wychowanka oraz jego otoczenia społecznego.

§ 2. 1. Działalność wychowawcza w szkole i placówce polega na prowadzeniu działań z zakresu promocji zdrowia oraz wspomaganiu ucznia i wychowanka w jego rozwoju ukierunkowanym na osiągnięcie pełnej dojrzałości w sferze:

- 1) fizycznej – ukierunkowanej na zdobycie przez ucznia i wychowanka wiedzy i umiejętności pozwalających na prowadzenie zdrowego stylu życia i podejmowania zachowań prozdrowotnych;
- 2) psychicznej – ukierunkowanej na zbudowanie równowagi i harmonii psychicznej, ukształtowanie postaw sprzyjających wzmacnianiu zdrowia własnego i innych ludzi, kształtowanie środowiska sprzyjającego rozwojowi zdrowia, osiągnięcie właściwego stosunku do świata, poczucia siły, chęci do życia i witalności;
- 3) społecznej – ukierunkowanej na kształtowanie postawy otwartości w życiu społecznym, opartej na umiejętności samodzielnej analizy wzorów i norm społecznych oraz ćwiczeniu umiejętności wypełniania ról społecznych;
- 4) aksjologicznej – ukierunkowanej na zdobycie konstruktywnego i stabilnego systemu wartości, w tym docenienie znaczenia zdrowia oraz poczucia sensu istnienia.

2. Działalność wychowawcza obejmuje w szczególności:

- 1) współpracę z rodzicami lub opiekunami uczniów i wychowanków w celu budowania postawy prozdrowotnej i zdrowego stylu życia;
- 2) kształtowanie hierarchii systemu wartości, w którym zdrowie należy do jednych z najważniejszych wartości w życiu;
- 3) wzmacnianie wśród uczniów i wychowanków więzi ze szkołą lub placówką oraz społecznością lokalną;
- 4) kształtowanie przyjaznego klimatu w szkole lub placówce, budowanie prawidłowych relacji rówieśniczych oraz relacji uczniów i nauczycieli, wychowanków i wychowawców, a także nauczycieli, wychowawców i rodziców lub opiekunów, w tym wzmacnianie więzi z rówieśnikami oraz nauczycielami i wychowawcami;

- 5) doskonalenie umiejętności nauczycieli i wychowawców w zakresie budowania podmiotowych relacji z uczniami, wychowankami oraz ich rodzicami lub opiekunami oraz warsztatowej pracy z grupą uczniów lub wychowanków;
- 6) wzmacnianie kompetencji wychowawczych nauczycieli i wychowawców oraz rodziców lub opiekunów;
- 7) rozwijanie i wspieranie działalności wolontarystycznej oraz zaangażowania w działalność podmiotów, o których mowa w art. 2a ust. 1 oraz art. 56 ust. 1 *Ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.), zwanej dalej „ustawą o systemie oświaty”;
- 8) wspieranie edukacji rówieśniczej i programów rówieśniczych mających na celu modelowanie postaw prozdrowotnych i prospołecznych.

§ 3. 1. Działalność edukacyjna w szkole i placówce polega na stałym poszerzaniu i ugruntowywaniu wiedzy i umiejętności u uczniów i wychowanków, ich rodziców lub opiekunów, nauczycieli i wychowawców z zakresu promocji zdrowia i zdrowego stylu życia.

2. Działalność edukacyjna obejmuje w szczególności:

- 1) poszerzenie wiedzy rodziców lub opiekunów, nauczycieli i wychowawców na temat prawidłowości rozwoju i zaburzeń zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży, rozpoznawania wczesnych objawów używania środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2, a także suplementów diet i leków w celach innych niż medyczne oraz postępowania w tego typu przypadkach;
- 2) rozwijanie i wzmacnianie umiejętności psychologicznych i społecznych uczniów i wychowanków;
- 3) kształtowanie u uczniów i wychowanków umiejętności życiowych, w szczególności samokontroli, radzenia sobie ze stresem, rozpoznawania i wyrażania własnych emocji;
- 4) kształtowanie krytycznego myślenia i wspomaganie uczniów i wychowanków w konstruktywnym podejmowaniu decyzji w sytuacjach trudnych, zagrażających prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu;
- 5) prowadzenie wewnątrzszkolnego doskonalenia kompetencji nauczycieli i wychowawców w zakresie rozpoznawania wczesnych objawów używania środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2, oraz podejmowania szkolnej interwencji profilaktycznej;
- 6) doskonalenie kompetencji nauczycieli i wychowawców w zakresie profilaktyki używania środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2, norm rozwojowych i zaburzeń zdrowia psychicznego wieku rozwojowego.

§ 4. 1. Działalność informacyjna w szkole i placówce polega na dostarczaniu rzetelnych i aktualnych informacji, dostosowanych do wieku oraz możliwości psychofizycznych odbiorców, na temat zagrożeń i rozwiązywania problemów związanych z używaniem środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2, skierowanych do uczniów i wychowanków oraz ich rodziców lub opiekunów, a także nauczycieli i wychowawców oraz innych pracowników szkoły lub placówki.

2. Działalność informacyjna obejmuje w szczególności:

- 1) dostarczenie aktualnych informacji nauczycielom, wychowawcom i rodzicom lub opiekunom na temat skutecznych sposobów prowadzenia działań wychowawczych i profilaktycznych związanych z przeciwdziałaniem używaniu środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2;
- 2) udostępnienie informacji o ofercie pomocy specjalistycznej dla uczniów i wychowanków, ich rodziców lub opiekunów w przypadku używania środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2;

- 3) przekazanie informacji uczniom i wychowankom, ich rodzicom lub opiekunom oraz nauczycielom i wychowawcom na temat konsekwencji prawnych związanych z naruszeniem przepisów *Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii*, zwanej dalej „ustawą”;
- 4) informowanie uczniów i wychowanków oraz ich rodziców lub opiekunów o obowiązujących procedurach postępowania nauczycieli i wychowawców oraz o metodach współpracy szkół i placówek z Policją w sytuacjach zagrożenia narkomanią.

§ 5. 1. Działalność profilaktyczna w szkole i placówce polega na realizowaniu działań z zakresu profilaktyki uniwersalnej, selektywnej i wskazującej.

2. Działalność profilaktyczna obejmuje:

- 1) w przypadku profilaktyki uniwersalnej – wspieranie wszystkich uczniów i wychowanków w prawidłowym rozwoju i zdrowym stylu życia oraz podejmowanie działań, których celem jest ograniczanie zachowań ryzykownych niezależnie od poziomu ryzyka używania przez nich środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2;
- 2) w przypadku profilaktyki selektywnej – wspieranie uczniów i wychowanków, którzy ze względu na swoją sytuację rodzinną, środowiskową lub uwarunkowania biologiczne są w wyższym stopniu narażeni na rozwój zachowań ryzykownych;
- 3) w przypadku profilaktyki wskazującej – wspieranie uczniów i wychowanków, u których rozpoznano wczesne objawy używania środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2, lub występowania innych zachowań ryzykownych, które nie zostały zdiagnozowane jako zaburzenia lub choroby wymagające leczenia.

3. Działania profilaktyczne w szkołach i placówkach w ramach działalności, o której mowa w ust. 1, obejmują w szczególności:

- 1) realizowanie wśród uczniów i wychowanków oraz ich rodziców lub opiekunów programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego dostosowanych do potrzeb indywidualnych i grupowych oraz realizowanych celów profilaktycznych, rekomendowanych w ramach systemu rekomendacji, o którym mowa w Krajowym Programie Przeciwdziałania Narkomanii określonym w przepisach wydanych na podstawie art. 7 ust. 5 ustawy;
- 2) przygotowanie oferty zajęć rozwijających zainteresowania i uzdolnienia, jako alternatywnej pozytywnej formy działalności zaspakajającej ważne potrzeby, w szczególności potrzebę podniesienia samooceny, sukcesu, przynależności i satysfakcji życiowej;
- 3) kształtowanie i wzmacnianie norm przeciwnych używaniu środków i substancji, o których mowa w § 1 ust. 2, przez uczniów i wychowanków, a także norm przeciwnych podejmowaniu innych zachowań ryzykownych;
- 4) doskonalenie zawodowe nauczycieli i wychowawców w zakresie realizacji szkolnej interwencji profilaktycznej w przypadku podejmowania przez uczniów i wychowanków zachowań ryzykownych;
- 5) włączanie, w razie potrzeby, w indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny, o którym mowa w art. 71b ust. 1b *Ustawy o systemie oświaty, działań z zakresu przeciwdziałania używaniu środków i substancji*, o których mowa w § 1 ust. 2.

§ 6. 1. Szkoła i placówka, przy prowadzeniu działalności, o której mowa odpowiednio w § 2–5, współpracuje z jednostkami samorządu terytorialnego, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, w tym poradniami specjalistycznymi, placówkami doskonalenia nauczycieli, podmiotami realizującymi świadczenia zdrowotne z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej, opieki psychiatrycznej i leczenia uzależnień, wojewódzkimi i powiatowymi stacjami

sanitarno-epidemiologicznymi, Policją, pracodawcami, a także podmiotami, o których mowa w art. 5 ust. 3 ustawy, oraz podmiotami, o których mowa w art. 2a *Ustawy o systemie oświaty*, w szczególności przy opracowaniu diagnozy w zakresie występujących w środowisku szkolnym czynników chroniących oraz czynników ryzyka, o których mowa odpowiednio w ust. 3 i 4, dotyczącej uczniów lub wychowanków, rodziców lub opiekunów, nauczycieli, wychowawców i innych pracowników szkoły lub placówki.

2. Podstawę do podejmowania działalności, o której mowa odpowiednio w § 2–5, stanowi opracowywana w każdym roku szkolnym diagnoza, o której mowa w ust. 1.

3. Przez czynniki chroniące należy rozumieć indywidualne cechy i zachowania uczniów lub wychowanków, cechy środowiska społecznego i efekty ich wzajemnego oddziaływania, których występowanie wzmacnia ogólny potencjał zdrowotny ucznia lub wychowanka i zwiększa jego odporność na działanie czynników ryzyka, o których mowa w ust. 4.

4. Przez czynniki ryzyka należy rozumieć indywidualne cechy i zachowania uczniów lub wychowanków, cechy środowiska społecznego i efekty ich wzajemnego oddziaływania, które wiążą się z wysokim prawdopodobieństwem wystąpienia zachowań ryzykownych stanowiących zagrożenie dla ich prawidłowego rozwoju, zdrowia, bezpieczeństwa lub funkcjonowania społecznego.

§ 7. 1. Działalność, o której mowa w § 1, może być realizowana w ramach:

1) zajęć edukacyjnych z zakresu kształcenia ogólnego, o których mowa w art. 64 ust. 1 pkt 1 *Ustawy o systemie oświaty*;

2) zajęć, o których mowa w art. 64 ust. 1 pkt 6 i ust. 2 *Ustawy o systemie oświaty*;

3) zajęć edukacyjnych, o których mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 12 ust. 2 *Ustawy o systemie oświaty*;

4) zajęć edukacyjnych, o których mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 4 ust. 3 *Ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* (Dz.U. Nr 17, poz. 78, z późn. zm.);

5) zajęć z wychowawcą;

6) zajęć, o których mowa w art. 42 ust. 2 pkt 2 *Ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela* (Dz.U. z 2014 r. poz. 191 i 1198 oraz z 2015 r. poz. 357).

2. Działalność, o której mowa w § 1, może odbywać się także w ramach pomocy psychologiczno-pedagogicznej, o której mowa w przepisach wydanych na podstawie art. 22 ust. 2 pkt 11 *Ustawy o systemie oświaty*, w formach określonych w tych przepisach.

3. Działalność, o której mowa w § 1, realizowana w ramach zajęć, o których mowa w ust. 1 i 2, może odbywać się w oddziale, grupie oddziałowej, międzyoddziałowej lub międzyklasowej, z udziałem całej społeczności szkolnej lub w trakcie bieżącej pracy z uczniem.

4. Działalność, o której mowa w § 1, realizowana w ramach zajęć, o których mowa w ust. 1, może odbywać się w szczególności w formie interaktywnych wykładów, warsztatów, treningów umiejętności, projektów, debat, szkoleń, spektakli teatralnych, spotów, kampanii społecznych, happeningów, pikników edukacyjnych lub w innych formach uwzględniających wykorzystanie aktywnych metod pracy.

5. Działalność, o której mowa w § 1, może odbywać się także w ramach realizacji programów, o których mowa w § 5 ust. 3 pkt 1, w formach wskazanych w tych programach.

6. Działalność, o której mowa w § 1, powinna być realizowana z uwzględnieniem form i działań określonych w gminnym programie przeciwdziałania narkomanii, o którym mowa w art. 10 ust. 2 ustawy, oraz w Krajowym Programie Przeciwdziałania Narkomanii określonym w przepisach wydanych na podstawie art. 7 ust. 5 ustawy.

7. W działalności, o której mowa w § 1, mogą brać udział rodzice, opiekunowie, specjaliści oraz przedstawiciele jednostek samorządu terytorialnego, poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym poradni specjalistycznych, placówek doskonalenia nauczycieli, podmiotów realizujących świadczenia zdrowotne z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej, opieki psychiatrycznej i leczenia uzależnień, wojewódzkich i powiatowych stacji sanitarno-epidemiologicznych, Policji, pracodawców, podmiotów, o których mowa w art. 5 ust. 3 ustawy, oraz podmiotów, o których mowa w art. 2a *Ustawy o systemie oświaty*.

8. W oparciu o diagnozę, o której mowa w § 6 ust. 1, nauczyciel lub wychowawca w uzgodnieniu z dyrektorem szkoły lub placówki wybiera formę, w której realizuje działalność, o której mowa w § 1, uwzględniając wykorzystanie aktywnych metod pracy.

§ 8. Szkoły i placówki dostosują, w terminie 6 miesięcy od dnia wejścia w życie rozporządzenia, program wychowawczy i program profilaktyki, o których mowa w art. 54 ust. 2 pkt 1 *Ustawy o systemie oświaty*, do przepisów rozporządzenia.

§ 9. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 1 września 2015 r.

Treści dotyczące obszarów wychowania i profilaktyki zawarte w podstawach programowych przedmiotów kształcenia ogólnego w wybranych typach szkół

Opracowanie: Marek Konopczyński, Joanna Borowik, Piotr Chlebowski, Marcin Kolemba, Katarzyna Szorc, Jolanta Szada-Borzyszkowska

Tabela nr 1. Zdrowie – edukacja zdrowotna

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła podstawowa	
Edukacja wczesnoszkolna	– dba o higienę oraz estetykę własną i otoczenia; – ma świadomość znaczenia odpowiedniej diety dla utrzymania zdrowia człowieka; – posługuje się numerami telefonów alarmowych, formułuje komunikat wezwania o pomoc: Policji, Pogotowia Ratunkowego, Straży Pożarnej; – posługuje się danymi osobowymi w kontakcie ze służbami mundurowymi i medycznymi, w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia; – reaguje stosownym zachowaniem w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa, zdrowia jego lub innej osoby; – wymienia wartości odżywcze produktów żywnościowych, ma świadomość znaczenia odpowiedniej diety dla utrzymania zdrowia, ogranicza spożywanie posiłków o niskich wartościach odżywczych i niezdrowych, zachowuje umiar w spożywaniu produktów słodzonych, zna konsekwencje zjadania ich w nadmiarze; – przygotowuje posiłki służące utrzymaniu zdrowia; – ubiera się odpowiednio do stanu pogody, poszukuje informacji na temat pogody, wykorzystując np. internet; – ma świadomość, iż nieodpowiedzialne korzystanie z technologii ma wpływ na utratę zdrowia człowieka;
Informatyka	– w sposób odpowiedzialny posługuje się technologią dostosowaną do jego predyspozycji psychofizycznych i zdrowotnych;
Biologia	– analizuje związek pomiędzy własnym postępowaniem a zachowaniem zdrowia oraz rozpoznaje sytuacje wymagające konsultacji lekarskiej; – uzasadnia konieczność ochrony przyrody; – opisuje i prezentuje postawę i zachowania człowieka odpowiedzialnie korzystającego z dóbr przyrody;
Wychowanie fizyczne	– opisuje, jakie znaczenie ma aktywność fizyczna dla zdrowia; – opisuje piramidę żywienia i aktywności fizycznej; – opisuje zasady zdrowego odżywiania; – przestrzega zasad higieny osobistej i czystości odzieży; – przyjmuje prawidłową postawę ciała w różnych sytuacjach; – omawia sposoby postępowania w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia; – wymienia czynniki, które wpływają pozytywnie i negatywnie na zdrowie i samopoczucie oraz wskazuje te, na które może mieć wpływ; – omawia sposoby redukcji nadmiernego stresu i radzenia sobie z nim w sposób konstruktywny; – wymienia przyczyny i skutki otyłości oraz nieuzasadnionego odchudzania się i używania sterydów w celu zwiększenia masy mięśni; – wyjaśnia wymogi higieny wynikające ze zmian zachodzących w organizmie w okresie dojrzewania;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
WOS	– rozpoznaje przypadki wymagające postaw asertywnych; – podaje przykłady trudnych społecznie sytuacji, w których należy zachować się asertywnie; uzasadnia, że można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań innych ludzi lub przeciwstawić się im; przedstawia różne formy zachowań asertywnych;
Przyroda	– kształtowanie umiejętności właściwego reagowania na niebezpieczeństwa zagrażające życiu i zdrowiu; – doskonalenie umiejętności dbałości o własne ciało, jak i najbliższe otoczenie; – poznawanie siebie, swoich zdolności i rozwijanie zainteresowań sprzyjających motywacji do uczenia się;
Edukacja dla bezpieczeństwa	– wyjaśnia zależności między zdrowiem fizycznym, psychicznym, emocjonalnym a społecznym; wyjaśnia wpływ stresu na zdrowie; – wymienia zachowania, które sprzyjają zdrowiu (prozdrowotne), zagrażają zdrowiu oraz wskazuje te, które szczególnie często występują wśród nastolatków; odróżnia czynniki środowiskowe i społeczne (korzystne i szkodliwe), na które człowiek może mieć wpływ od takich, na które nie może mieć wpływu; – omawia krótkoterminowe i długoterminowe konsekwencje zachowań sprzyjających (prozdrowotnych) i zagrażających zdrowiu; – dobiera i demonstruje umiejętności komunikacji interpersonalnej istotne dla zdrowia i bezpieczeństwa (odmowa, zachowania asertywne, negocjowanie); – wymienia rzetelne źródła informacji o zdrowiu, chorobach, świadczeniach i usługach zdrowotnych; – ocenia własne zachowania związane ze zdrowiem, ustala indywidualny plan działania na rzecz własnego zdrowia; – ustala, co sam może zrobić, aby tworzyć warunki środowiskowe i społeczne, które są korzystne dla zdrowia (ochrona środowiska przyrodniczego, wsparcie społeczne, komunikacja interpersonalna, współpraca osób, instytucji i organizacji na rzecz zdrowia itp.);
Technika	– przyjmuje postawy odpowiedzialności za współczesny i przyszły stan środowiska; – kształtuje umiejętności segregowania i wtórnego wykorzystania odpadów znajdujących się w najbliższym otoczeniu;
Wychowanie do życia w rodzinie	– radzi sobie w sytuacji konfliktu, presji grupy, stresu;
Szkoła podstawowa dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym	
	– uczy się dbałości o zdrowie – różnicowania pojęć: „człowiek zdrowy”, „człowiek chory”; – uczy się przestrzegania zasad higieny – mycia rąk, mycia owoców i warzyw, korzystania z czystych naczyń itd.; – uczy się dobierania produktów spożywczych do poszczególnych posiłków; – poznaje i przestrzega zasad zdrowego trybu życia; – uczy się dbałości o odpowiednią pozycję podczas pracy oraz dobre oświetlenie; rozumienie znaczenia snu oraz odpoczynku; – rozumie konieczność przeprowadzania badań profilaktycznych – wizyta u lekarza pierwszego kontaktu, stomatologa, ginekologa itp. – uczy się określania własnych mocnych stron i trudności;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła branżowa I stopnia	
Podstawy przedsiębiorczości	– rozpoznaje mocne i słabe strony własnej osobowości; odnosi je do cech osoby przedsiębiorczej; – zna korzyści wynikające z planowania własnych działań i inwestowania w siebie;
Wychowanie fizyczne	– ocenia reakcje własnego organizmu na wysiłek fizyczny o różnej intensywności; – wyjaśnia, na czym polega prozdrowotny styl życia; – wyjaśnia związek między aktywnością fizyczną i żywieniem a zdrowiem i dobrym samopoczuciem oraz omawia sposoby utrzymania odpowiedniej masy ciała we wszystkich okresach życia; – wymienia choroby cywilizacyjne uwarunkowane niedostatkami ruchu, w szczególności choroby układu krążenia, układu ruchu i otyłość, oraz omawia sposoby zapobiegania im; – wyjaśnia, dlaczego zdrowie jest wartością dla człowieka i zasobem dla społeczeństwa oraz na czym polega dbałość o zdrowie w okresie młodości i wczesnej dorosłości; – wyjaśnia, co oznacza odpowiedzialność za zdrowie własne i innych ludzi; – omawia konstruktywne, optymistyczne sposoby wyjaśniania trudnych zdarzeń i przeformułowania myśli negatywnych na pozytywne; – wyjaśnia, na czym polega praca nad sobą dla zwiększenia wiary w siebie, poczucia własnej wartości i umiejętności podejmowania decyzji; – wyjaśnia, na czym polega konstruktywne przekazywanie i odbieranie pozytywnych i negatywnych informacji zwrotnych oraz radzenie sobie z krytyką; – omawia zasady racjonalnego gospodarowania czasem; – wyjaśnia, na czym polega samobadanie i samokontrola zdrowia oraz dlaczego należy poddawać się badaniom profilaktycznym w okresie całego życia; – wyjaśnia, co to znaczy być aktywnym pacjentem i jakie są podstawowe prawa pacjenta; – omawia przyczyny i skutki stereotypów i stygmatyzacji osób chorych psychicznie i dyskryminowanych (np. żyjących z HIV/AIDS); – planuje projekt dotyczący wybranych zagadnień zdrowia oraz wskazuje na sposoby pozyskania sojuszników i współuczestników projektu w szkole, domu lub w społeczności lokalnej; – omawia, na czym polega współuczestnictwo i współpraca ludzi, organizacji i instytucji w działaniach na rzecz zdrowia; – wyjaśnia, jaki jest związek między zdrowiem i środowiskiem oraz co sam może zrobić, aby tworzyć środowisko sprzyjające zdrowiu.
Wychowanie do życia w rodzinie	– potrafi określić podstawowe źródła ludzkich kompleksów i podjąć próbę określenia źródła własnych kompleksów; – akceptuje siebie, swoje słabe i mocne strony; – rozumie trudności w osiągnięciu tożsamości płciowej, wie, gdzie szukać pomocy; – jest odpowiedzialny za własny rozwój emocjonalny; – rozumie, czym jest dojrzewanie: zna, rozumie i akceptuje kryteria dojrzałości biologicznej, psychicznej i społecznej; – zna problemy okresu dojrzewania i sposoby radzenia sobie z nimi;
Etyka	– podaje przykłady działań, które są wyrazem troski o własne zdrowie i życie;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi	
	– rozumie własną niepełnosprawność i ograniczenia z niej wynikające; – doskonali umiejętność wyboru odzieży i ubierania się adekwatnego do sytuacji, pogody; – akceptuje zmiany i ma szacunek dla własnego ciała; – doskonali umiejętności rozpoznawania i wyrażania uczuć; – doskonali umiejętności oceny własnych kompetencji; – doskonali umiejętności dbania o zdrowy styl życia; – rozumie konieczność wykonywania badań profilaktycznych (badania okresowe, wizyty u stomatologa, urologa, ginekologa); – uczy się radzić sobie z problemem chorób i śmierci bliskich osób, przeżywać żałobę; – uczy się radzić sobie ze stresem; – uczy się być asertywnym;

Tabela nr 2. Relacje – kształtowanie postaw społecznych

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła podstawowa	
Edukacja wczesnoszkolna	– identyfikuje się z grupą społeczną, do której należy: rodzina, klasa w szkole, drużyna sportowa, społeczność lokalna, naród; respektuje normy i reguły postępowania w tych grupach; – przyjmuje konsekwencje swojego uczestnictwa w grupie i własnego w niej postępowania w odniesieniu do przyjętych norm i zasad; – współpracuje z uczniami, wymienia się z nimi pomysłami i doświadczeniami, wykorzystując technologię; – dostrzega, że każdy powinien brać odpowiedzialność za swoje wybory; – dostrzega, że lepiej poznaje siebie, bardziej się rozwija i czerpie szczęście w relacji z innymi osobami niż w samotności; – odkrywa, że współtworzy różne wspólnoty osób, np. rodzinę, klasę, państwo; – ma świadomość, że każdej osobie ludzkiej, także jemu, należy się szacunek, że szacunkiem należy obdarzać także wspólnoty osób – rodzinę, klasę, naród (ojczyznę), w tym wspólnotę religijną – a także symbole tych wspólnot; – szanuje godność każdej osoby ludzkiej oraz swoją, wyraża swoim komunikatem werbalnym i niewerbalnym; – uwzględnia coraz częściej godność i dobro innych osób, podejmując decyzję o działaniu; – wyraża szacunek wobec osób, wspólnot osób oraz ich symboli w sytuacjach codziennych i uroczystych, przejawiając właściwe zachowanie; – wchodzi w relacje z innymi osobami (równieśnikami, nauczycielami), szanując to, co jest wartością dla nich, i nazywając to, co jest wartością dla niego; – naśladuje i przyjmuje jako własne zachowania dobre na podstawie doświadczeń ze świata realnego oraz przykładów płynących z tekstów literackich, filmów i innych źródeł; – przestrzega zasad obowiązujących we wspólnocie osób, której jest członkiem;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Informatyka	– uczestniczy w zespołowym rozwiązaniu problemu, posługując się technologią taką jak: poczta elektroniczna, forum, wirtualne środowisko kształcenia, dedykowany portal edukacyjny; – identyfikuje i docenia korzyści płynące ze współpracy nad wspólnym rozwiązywaniem problemów; – bierze udział w różnych formach współpracy, jak: programowanie w parach lub w zespole, realizacja projektów, uczestnictwo w zorganizowanej grupie uczących się; projektuje, tworzy i prezentuje efekty wspólnej pracy;
Wychowanie fizyczne	– uczestniczy w sportowych rozgrywkach klasowych w roli zawodnika, stosując zasady „czystej gry”: szacunku dla rywala, respektowania przepisów gry, podporządkowania się decyzjom sędziego; potrafi właściwie zachować się w sytuacji zwycięstwa i porażki, podziękować za wspólną grę; – pełni rolę organizatora, sędziego i kibica w ramach szkolnych zawodów sportowych; – wyjaśnia zasady kulturalnego kibicowania; – wyjaśnia, jak należy zachować się w sytuacjach związanych z aktywnością taneczną; – omawia znaczenie dobrych relacji z innymi ludźmi, w tym z rodzicami oraz rówieśnikami tej samej i odmiennej płci; – identyfikuje swoje mocne strony, budując poczucie własnej wartości, planuje sposoby rozwoju oraz ma świadomość słabych stron, nad którymi należy pracować; – wykazuje kreatywność w poszukiwaniu rozwiązań sytuacji problemowych; – wykazuje umiejętność adekwatnej samooceny swoich możliwości psychofizycznych; – współpracuje w grupie szanując poglądy i wysiłki innych ludzi, wykazując asertywność i empatię; – motywuje innych do udziału w aktywności fizycznej, ze szczególnym uwzględnieniem osób o niższej sprawności fizycznej i specjalnych potrzebach edukacyjnych (np. osoby niepełnosprawne, osoby starsze);
WOS	– współpracuje z innymi – dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich; – wykazuje konieczność współdziałania w życiu społecznym i wyjaśnia istotę samorządności; – uzasadnia, że człowiek jest istotą społeczną; rozumie znaczenie potrzeb społecznych człowieka (kontaktu, przynależności, uznania); – przedstawia zasady komunikowania się; wyjaśnia zasady skutecznej auto-prezentacji – kształtowania swojego wizerunku; – wymienia cechy grup społecznych; charakteryzuje grupę koleżeńską i grupę nastawioną na realizację określonego zadania; uzasadnia, że efektywna współpraca przynosi różne korzyści; przedstawia różne formy współpracy w grupie; – rozpoznaje sytuacje wymagające podjęcia decyzji indywidualnej i grupowej; wyjaśnia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji; – rozpoznaje sytuacje wymagające podjęcia decyzji indywidualnej i grupowej; wyjaśnia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji; – przedstawia cele i przykłady działania organizacji społecznych skupiających młodych ludzi w Polsce; wyjaśnia ideę wolontariatu i przedstawia formy działalności wolontariuszy;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Przyroda	– zachęcanie do działania na rzecz środowiska lokalnego; – doskonalenie umiejętności w zakresie komunikowania się, współpracy i działania oraz pełnienia roli lidera w zespole;
Biologia	– prezentuje postawę szacunku wobec siebie i wszystkich istot żywych;
Wychowanie do życia w rodzinie	– zna i stosuje zasady <i>savoir-vivre'u</i> w różnych sytuacjach społecznych; – rozumie zasady komunikacji werbalnej i niewerbalnej i jej znaczenie w relacjach interpersonalnych; przyjmuje odpowiedzialność za manifestowane reakcje, wypowiedziane i pisane słowa; – kształtuje i wyraża postawy asertywne, gdy nie może lub nie powinien czegoś wykonać, stara się odmawiać tak, by nie ranić drugiego; – bierze udział w życiu społecznym przez: wolontariat, stowarzyszenia, grupy nieformalne i aktywność indywidualną; ujawnia wrażliwość na osoby potrzebujące pomocy i zna konkretne sposoby jej udzielania;
Szkoła podstawowa dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym	
	– rozumie i nazywa relacje i więzi między członkami rodziny; – przestrzega zasad panujących w rodzinie; – przestrzega zasad panujących w klasie; – przestrzega norm współżycia w grupie; – uczy się współuczestnictwa i współpracy podczas zabawy i zajęć; – poznaje sąsiadów, znajomych rodziny i ich role społeczne; – poznaje i korzysta z miejsc użyteczności publicznej; – poznaje organizacje społeczne działające na rzecz osób z niepełnosprawnościami; – przyswaja język i doskonali rozwój mowy; – uczy się porozumiewania w formie dialogu; poznaje zasady prowadzenia rozmowy; – uczy się komunikowania z zastosowaniem wspomagających i alternatywnych metod komunikacji – AAC: gesty, mimika, zdjęcia, obrazy, znaki przestrzenno-dotykowe, symbole, pismo, urządzenia i oprogramowanie wspomagające komunikację (dla uczniów niekomunikujących się werbalnie lub ze znacznymi ograniczeniami w tym zakresie); – bierze udział w wydarzeniach klasowych i szkolnych, także z zastosowaniem urządzeń głosowych – prostych komunikatorów, urządzeń wysokiej technologii; – uczy się i doskonali wyrażanie własnego zdania; – uczy się stosowania form grzecznościowych i komplementów w życiu codziennym; – uczy się wyjaśniania swojego zachowania i mówienia o planach;
Szkoła branżowa I stopnia	
WOS	– współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich;
Podstawy przedsiębiorczości	– wykorzystuje formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej; podejmuje decyzje i ocenia ich skutki, zarówno pozytywne, jak i negatywne; – charakteryzuje swoje role społeczne i typowe dla nich zachowania; – stosuje różne formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej w celu autoprezentacji oraz prezentacji własnego stanowiska;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Wychowanie do życia w rodzinie	– rozumie, na czym polega wierność, zaufanie i dialog w relacjach międzyludzkich; – wskazuje różnice i podobieństwa między przyjaźnią, zakochaniem, miłością; rozumie znaczenie miłości w życiu człowieka; – rozumie, że lepsze zrozumienie siebie powoduje lepsze zrozumienie innych; – zna i rozumie podłoża konfliktów w rodzinie i określa ich przyczyny; wskazuje sposoby rozwiązywania konfliktów; – posługuje się różnymi formami komunikowania się; – odczytuje i interpretuje komunikaty; – rozumie znaczenie mowy ciała w kontaktach interpersonalnych; – potrafi lepiej zrozumieć siebie i drugiego człowieka; – rozumie znaczenie odpowiedzialności w przeżywaniu własnej płciowości i budowaniu emocjonalnych więzi;
Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi	
	– doskonalą umiejętność nawiązywania relacji z innymi ludźmi; – uczy się nawiązywania właściwych relacji z płcią przeciwną: koleżeństwo, przyjaźń, zakochanie, związek; – rozumie sytuację małżeństwa, w którym występuje niepełnosprawność; – poznaje zasady sprawowania opieki nad dzieckiem; rozumie, co oznacza odpowiedzialne rodzicielstwo; – doskonalą umiejętność aktywnego udziału w życiu rodziny; – rozumie konieczność budowania wokół siebie kręgu wsparcia – grupy przyjaciół (sąsiedzi, dalsza rodzina, rówieśnicy, znajomi, rodzina itd.); – doskonalą umiejętność współpracy z innymi osobami; – rozumie sytuacje utrzymania bliskości lub dystansu w relacjach z innymi; – doskonalą umiejętność pomagania sobie i innym; – uczy się wykonywania pracy charytatywnej/wolontariackiej; – uczy się prowadzenia życia towarzyskiego;

Tabela nr 3. Kultura – wartości, normy i wzory zachowań

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła podstawowa	
Klasa I–III	– ocenia swoje postępowanie i innych osób, odnosząc się do poznanych wartości, takich jak: godność, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przeproszenie, uznanie, uczciwość, wdzięczność oraz inne respektowane przez środowisko szkolne; – szanuje zwyczaje i tradycje różnych grup społecznych i narodów, przedstawia i porównuje zwyczaje ludzi, np. dotyczące świąt w różnych regionach Polski, a także w różnych krajach; – określa, co jest dobre, a co jest złe, w otaczającym go świecie i w świecie poznawanych tekstów oraz podaje uzasadnienie swojego zdania; – odróżnia szczęście od doraźnie odczuwanej przyjemności i poznaje, że dobro jest źródłem szczęścia własnego oraz innych osób; – odkrywa, że wspólnota osób, której jest członkiem, ustanawia swoje zasady (normy) i oczekuje ich respektowania;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Język polski	– kształtuje umiejętność uczestniczenia w kulturze polskiej i europejskiej, szczególnie w jej wymiarze symbolicznym i aksjologicznym; – rozwija zdolności dostrzegania wartości: prawdy, dobra, piękna, szacunku dla człowieka i kierowania się tymi wartościami; – kształci postawy szacunku dla przeszłości i tradycji literackiej jako podstawy tożsamości narodowej; – rozwija zainteresowania kulturą w środowisku lokalnym i potrzeby uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych; – rozwija szacunek dla wiedzy, wyrabia pasję poznawania świata i zachęca do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości; – rozwija umiejętność samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania; – rozwija umiejętność rzetelnego korzystania ze źródeł wiedzy, w tym stosowania cudzysłowu, przypisów i odsyłaczy, oraz szacunku dla cudzej własności intelektualnej; – kształci nawyki systematycznego uczenia się oraz porządkowania zdobytej wiedzy i jej pogłębiania; – jest zachęcany do rozwijania swoich uzdolnień przez udział w różnych formach poszerzania wiedzy, na przykład w konkursach, olimpiadach przedmiotowych i wykładach, oraz rozwijania umiejętności samodzielnej prezentacji wyników swojej pracy;
Historia	– poznaje historię i tradycje swojej okolicy i ludzi dla niej szczególnie zasłużonych; zna lokalne zabytki i opisuje ich dzieje;
Muzyka	– poznaje i popularyzuje przykłady muzycznej twórczości ludowej, obrzędy, zwyczaje, tradycje swojego regionu; – zna repertuar kulturalnego człowieka, orientując się w sztandarowych utworach z dziejów historii muzyki i współczesnej kultury muzycznej oraz wartościowej muzyki popularnej; – zna i wymienia instytucje upowszechniające kulturę muzyczną we własnym regionie, kraju i na świecie oraz ich działalność, a także śledzi wydarzenia artystyczne; – uczestniczy w tworzeniu artystycznych projektów edukacyjnych o charakterze interdyscyplinarnym (również z wykorzystaniem technologii informacyjnej); – angażuje się w kreowanie kultury artystycznej swojej szkoły i najbliższego środowiska; – uczestniczy realnie lub wirtualnie w różnorodnych wydarzeniach muzycznych; – stosuje zasady wynikające ze świadomego korzystania i uczestniczenia w dorobku kultury muzycznej: odpowiednie zachowanie podczas koncertu, przedstawienia operowego itp., tolerancja dla preferencji muzycznych innych osób oraz szacunek dla twórców i wykonawców;
Plastyka	– zna dziedzictwo kulturowe najbliższego otoczenia, wymienia zabytki i dzieła architektury (historycznej i współczesnej); – zapoznaje się z twórczością artystów w obrębie „małej ojczyzny”;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
WOS	– uzasadnia, że konflikt w grupie może wynikać z różnych przyczyn (spreczne interesy, inne cele); przedstawia sposoby rozwiązywania konfliktów oraz analizuje ich zalety i wady; – podaje cnoty obywatelskie (odpowiedzialność, troska o dobro wspólne, aktywność, przedsiębiorczość, solidarność, roztropność, tolerancja, odwaga cywilna); wykazuje, odwołując się do działań wybitnych Polaków, znaczenie ich urzeczywistnienia dla pożytku publicznego; – wymienia mieszkające w Polsce mniejszości narodowe i etniczne, grupę posługującą się językiem regionalnym oraz grupy migrantów (w tym uchodźców) i lokalizuje miejsca ich zwartego zamieszkiwania; przedstawia – za Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej – prawa przysługujące etnicznym grupom mniejszościowym; – uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/etniczną, państwową/obywatelską, europejską); rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom; – planuje dalszą edukację, uwzględniając własne zainteresowania, zdolności i umiejętności oraz rady innych osób i sytuację na rynku pracy;
Przyroda	– kształtuje postawy związane z tożsamością kulturową regionu;
Geografia	– łączy racjonalność naukową z refleksją nad pięknem i harmonią świata przyrody oraz dziedzictwem kulturowym ludzkości; – przyjmuje postawy szacunku do środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz rozumienie potrzeby racjonalnego w nim gospodarowania; – rozwija w sobie poczucie tożsamości oraz wykazywanie postawy patriotycznej, wspólnotowej i obywatelskiej; – ma poczucie dumy z piękna ojczystej przyrody i dorobku narodu (różnych obiektów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego własnego regionu i Polski, krajobrazów Polski, walorów przyrodniczych, kulturowych, turystycznych oraz sukcesów polskich przedsięwzięć na arenie międzynarodowej); – kształtuje pozytywne – emocjonalne i duchowe – więzi z najbliższym otoczeniem, krajem ojczystym, a także z całą planetą Ziemią; – rozwija postawy współodpowiedzialności za stan środowiska geograficznego, kształtowanie ładu przestrzennego oraz przyszłego rozwoju społeczno-kulturowego i gospodarczego „małej ojczyzny”, własnego regionu i Polski; – przełamuje stereotypy i kształtuje postawy szacunku, zrozumienia, akceptacji i poszanowania innych kultur przy jednoczesnym zachowaniu poczucia wartości dziedzictwa kulturowego własnego narodu i własnej tożsamości;
Informatyka	– opisuje kwestie etyczne związane z wykorzystaniem komputerów i sieci komputerowych, takie jak: bezpieczeństwo, cyfrowa tożsamość, prywatność, własność intelektualna, równy dostęp do informacji i dzielenie się informacją; – postępuje etycznie w pracy z informacjami;
Wychowanie do życia w rodzinie	– jest odpowiedzialny za własny rozwój i samowychowanie;
Szkoła podstawowa dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym	
	– bierze udział w świętach i tradycjach rodzinnych; – przestrzega kultury życia codziennego; – uczy się korzystania z ośrodków i instytucji kultury; – uczy się właściwego zachowania w różnych miejscach i sytuacjach (teatr, kino, muzeum, wystawy, koncerty itp.);

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Kształcenie specjalne	
	– uczy się udziału w różnych formach twórczości (formy parateatralne, muzykowanie, zajęcia plastyczne, imprezy itp.); – rozumie przynależność do kraju, regionu, narodu; – poznaje region, tradycje, obyczaje; – bierze udział w lokalnych świętach i uroczystościach;
Szkoła branżowa I stopnia	
Język polski	– dostrzega związek języka z wartościami oraz to, że stanowi on źródło poznania wartości (takich jak dobro, prawda, piękno; wiara, nadzieja, miłość; wolność, równość, braterstwo; Bóg, honor, ojczyzna; solidarność, niepodległość, tolerancja); – dostrzega obecne w utworach literackich oraz innych tekstach kultury wartości narodowe i uniwersalne.
WOS	– znajduje i wykorzystuje informacje na temat sposobu, w jaki prawo reguluje życie obywateli; – wyraża własne zdanie w wybranych sprawach na różnych forach publicznych i uzasadnia je; – jest otwarty na odmienne poglądy; – gromadzi i wykorzystuje informacje potrzebne do zaplanowania dalszej nauki i kariery zawodowej;
Wychowanie do życia w rodzinie	– rozumie, czym jest niepełnosprawność, starość, choroby, umieranie i śmierć, w tym w aspekcie życia rodzinnego; – ma świadomość własnej tożsamości; – rozumie potrzebę poznania siebie i kształtowania obrazu własnej osoby; – rozumie potrzebę poznania swojego partnera; – wyraża szacunek dla siebie i innych; – jest tolerancyjny wobec odmienności kulturowych, etnicznych, religijnych, seksualnych; – określa wartości i pojęcia związane z płciowością człowieka: męskość, kobiecość, miłość, rodzina, rodzicielstwo; – porównuje role kobiet i mężczyzn w kontekście stereotypów;
Etyka	– zna, rozumie i stosuje pojęcia niezbędne do opisu przeżyć i działań moralnych; – zna i rozwija swoje zalety, rozpoznaje i eliminuje swoje wady; – wyjaśnia, czym jest sumienie i jaką pełni rolę w życiu człowieka; – wyjaśnia ideę rozwoju moralnego i podaje przykłady działań egoistycznych, konformistycznych, altruistycznych; – wyjaśnia, na czym polega autonomia człowieka, podaje przykłady działań i postaw autonomicznych i nieautonomicznych; – wyjaśnia, na czym polega interioryzacja wartości i norm moralnych; – objaśnia, czym jest sens życia, uczciwość, roztropność, umiarkowanie, męstwo, honor, prywatność, asertywność, prawdomówność; – dba o przedmioty będące jego prywatną własnością, własnością innych oraz będące własnością publiczną; – potrafi podzielić się z innymi tym, co jest jego własnością; – dostrzega i wyjaśnia związek między uczeniem się a wykonywaną pracą; wyjaśnia znaczenie pracy zarobkowej; – rozważa problem własności intelektualnej; wyjaśnia, czym jest plagiat, oraz formułuje ocenę moralną dotyczącą plagiatu; – jest świadomy, że postęp cywilizacyjny dokonuje się dzięki wiedzy; wyjaśnia, dlaczego wiedza jest dobrem (wartością);

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi	
	– odkrywa siebie jako osobę dorosłą; – kształtuje świadomość własnej tożsamości; – uczy się elementów kultury osobistej – wygląd zewnętrzny, higiena osobista, odpowiednie zachowanie się w różnych sytuacjach; – rozumie rolę ucznia jako osoby dorosłej w szkole przysposabiającej do pracy; – rozwija swoje zainteresowania; – uczy się odróżniania marzeń realnych od nierealnych; – dalej poznaje własny region, kulturę, tradycje regionalne, organizacje i instytucje działające na danym terenie; – rozumie ważne wydarzenia w rodzinie, miejscu zamieszkania, kraju, uczestniczy w tych wydarzeniach; – uczy się utożsamiania z własnym krajem; – uczy się określania planów na przyszłość; – doskonali umiejętności organizowania sobie czasu wolnego; – doskonali umiejętność poprawnego zachowania się w miejscach publicznych; – doskonali umiejętność dokonywania wyborów w różnych sytuacjach życiowych; – stosuje się do zasad <i>savoir-vivre'u</i> (odpowiednie zachowanie w różnych sytuacjach, postawy wobec innych osób); – rozpoznaje i nazywa własne potrzeby i oczekiwania w odniesieniu do pracy; uczy się wskazywania swoich mocnych i słabych stron w sytuacji pracy; – uczy się określania swoich preferencji (zainteresowań) i predyspozycji zawodowych, doskonali umiejętność planowania swojej przyszłości zawodowej; – poznaje znaczenie pracy w życiu człowieka;

Tabela nr 4. Bezpieczeństwo – profilaktyka zachowań ryzykownych (problemowych)

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła podstawowa	
Edukacja wczesnoszkolna	– wyjaśnia, iż wszyscy ludzie posiadają prawa i obowiązki, wymienia własne prawa i obowiązki, przestrzega ich i stosuje je w codziennym życiu; – rozróżnia podstawowe znaki drogowe, stosuje przepisy bezpieczeństwa w ruchu drogowym i miejscach publicznych; przestrzega zasad zachowania się środkach publicznego transportu zbiorowego; – stosuje się do zasad bezpieczeństwa w szkole, odnajduje drogę ewakuacyjną, rozpoznaje znaki i symbole informujące o różnych rodzajach niebezpieczeństw oraz zachowuje się zgodnie z informacją w nich zawartą; stosuje zasady bezpiecznej zabawy w różnych warunkach i porach roku; – ma świadomość istnienia zagrożeń ze środowiska naturalnego, np. nagła zmiana pogody, huragan, ulewne deszcze, burza, susza oraz ich następstwa: powódź, pożar, piorun; określa odpowiednie sposoby zachowania się człowieka w takich sytuacjach; – stosuje zasady bezpieczeństwa podczas korzystania z urządzeń cyfrowych, rozumie i respektuje ograniczenia związane z czasem pracy z takimi urządzeniami, oraz stosuje zasady netykiety; – rozróżnia pożądane i niepożądane zachowania innych osób (również uczniów) korzystających z technologii, zwłaszcza w sieci Internet;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Informatyka	– rozróżnia pozytywne i negatywne zachowania innych osób (również uczniów) korzystających z technologii, w tym zwłaszcza w sieci Internet; – przestrzega ogólnie przyjęte zasady związane z bezpieczeństwem w Internecie;
Wychowanie fizyczne	– omawia zasady bezpiecznego zachowania się nad wodą i w górach w różnych porach roku; – omawia konsekwencje zdrowotne stosowania używek w odniesieniu do podejmowania aktywności fizycznej; – wymienia zasady bezpiecznego korzystania ze sprzętu sportowego; – wymienia najczęstsze przyczyny oraz okoliczności wypadków i urazów w czasie zajęć ruchowych, omawia sposoby zapobiegania im; – wskazuje zagrożenia związane z uprawianiem niektórych dyscyplin sportu;
WOS	– rozpoznaje zachowania związane z przemocą fizyczną i psychiczną, w tym werbalną, wobec siebie i innych; wymienia osoby i instytucje, które należy powiadomić w takich sytuacjach; – przedstawia korzyści i zagrożenia wynikające z korzystania z zasobów Internetu; rozpoznaje przemoc w cyberprzestrzeni i wyjaśnia, jak należy na nią reagować; – wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie wykroczeń i przestępstw; – przedstawia uprawnienia policjantów i funkcjonariuszy innych służb porządkowych oraz swoje prawa w kontakcie z tymi służbami;
Informatyka	– posługuje się technologią zgodnie z przyjętymi zasadami i prawem; przestrzega zasad bezpieczeństwa i higieny pracy; – uznaje i respektuje prawo do prywatności danych i informacji oraz prawo do własności intelektualnej; – wymienia zagrożenia związane z powszechnym dostępem do technologii oraz do informacji i opisuje metody wystrzegania się ich; – stosuje profilaktykę antywirusową i potrafi zabezpieczyć przed zagrożeniem komputer wraz z zawartymi w nim informacjami; – ocenia krytycznie informacje i ich źródła, w szczególności w sieci, pod względem rzetelności i wiarygodności w odniesieniu do rzeczywistych sytuacji, docenia znaczenie otwartych zasobów w sieci i korzysta z nich;
Technika	– przewiduje zagrożenia płynące z niewłaściwego użytkowania sprzętu technicznego; – analizuje sytuacje zagrażające zdrowiu i życiu podczas pracy z narzędziami i urządzeniami (procedura postępowania podczas wypadku przy pracy; umiejętność udzielenia pierwszej pomocy przedmedycznej w typowych sytuacjach zagrożenia);
Edukacja dla bezpieczeństwa	– wymienia przykłady nadzwyczajnych zagrożeń (pochodzenia naturalnego i wywołane przez człowieka); – wymienia zasady ostrzegania ludności o zagrożeniach; rozróżnia poszczególne sygnały alarmowe i środki alarmowe; omawia zasady właściwego zachowania się w razie uruchomienia sygnałów alarmowych;
Wychowanie do życia w rodzinie	– świadomie i odpowiedzialnie korzysta ze środków społecznego przekazu, w tym z Internetu, dokonując wyboru określonych treści i limitując czas im poświęcany;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Szkoła podstawowa dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym	
	– uczy się dostrzegania czynników i sytuacji zagrażających zdrowiu i życiu (w tym także zagrożeń ze strony innych osób, używania alkoholu, środków odurzających); – uczy się i doskonali umiejętności zachowania się w sytuacjach trudnych i niebezpiecznych (dotyczących siebie i innych); – poznaje odpowiedzialnych za bezpieczeństwo ludzi (Straż Pożarna, Policja, Wojsko Polskie, Straż Miejska, pracownicy ochrony); – poznaje i korzysta z ważnych numerów alarmowych; – uczy się zachowania bliskości i dystansu w relacjach z innymi ludźmi; – uczy się prawidłowego zachowywania się w środkach komunikacji; – poznaje nietypowe i nagłe sytuacje, które mogą się zdarzyć w domu, szkole, na ulicy, w innych miejscach; – uczy się przestrzegania zasad bezpieczeństwa podczas posługiwania się różnymi urządzeniami w domu i w szkole; – uczy się rozpoznawania i rozumienia znaków drogowych, symboli, oznaczeń w różnych miejscach itp.
Szkoła branżowa I stopnia	
WOS	– rozpoznaje prawne aspekty codziennych problemów życiowych i szuka ich rozwiązania; – wymienia przestępstwa, których ofiarą najczęściej padają młodzi ludzie; wie, jak można próbować ich uniknąć, i przestrzega zasad bezpiecznego zachowania się w sytuacji zagrożenia; – wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie przestępstwa (środki wychowawcze i poprawcze); – przedstawia przepisy prawne dotyczące sprzedaży i konsumpcji alkoholu, papierosów i narkotyków i wskazuje na konsekwencje ich łamania.
Podstawy przedsiębiorczości	– podejmuje racjonalne decyzje, opierając się na posiadanych informacjach, i ocenia skutki własnych działań;
Informatyka	– korzysta z podstawowych usług w sieci komputerowej, lokalnej i rozległej, związanych z dostępem do informacji, wymianą informacji i komunikacją, przestrzega przy tym zasad netykiety i norm prawnych, dotyczących bezpiecznego korzystania i ochrony informacji oraz danych w komputerach w sieciach komputerowych; – omawia normy prawne odnoszące się do stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych, dotyczące m.in. rozpowszechniania programów komputerowych, przestępczości komputerowej, poufności, bezpieczeństwa i ochrony danych oraz informacji w komputerze i w sieciach komputerowych;
Wychowanie do życia w rodzinie	– rozumie, na czym polegają zagrożenia życia społecznego: alkoholizm, narkomania, agresja, sekty, pornografia; – rozumie zasady przeciwstawiania się wszelkim manipulacjom – niebezpieczeństwom ze strony otoczenia; – potrafi być krytyczny wobec treści szkodliwych dla młodzieży; – wyjaśnia, na czym polega przemoc i przestępstwa seksualne; wskazuje możliwości zapobiegania im oraz sposoby obrony; – wie, gdzie szukać informacji o ośrodkach pomocy psychologicznej, medycznej i prawnej; rozumie ich znaczenie; – zna sposoby szukania pomocy w sytuacjach trudnych;

Szkoła/przedmiot	Wymagania szczegółowe. Uczeń:
Etyka	– zna swoje podstawowe prawa i obowiązki oraz wypełnia własne obowiązki; – analizuje problem stosowania środków psychoaktywnych i formułuje ocenę moralną dotyczącą tego typu działań; – podaje przykłady właściwego i niewłaściwego wykorzystywania nowoczesnych technologii informacyjnych;
Szkoła specjalna przysposabiająca do pracy dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi	
	– doskonalą umiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych i niebezpiecznych; – uczy się odróżniania fikcji od rzeczywistości – świat kina, teatru, literatury, gier komputerowych; – poznaje prawa, w tym uprawnienia osób z niepełnosprawnościami do korzystania z systemu wsparcia społecznego; – poznaje obowiązki wobec prawa; – doskonalą umiejętność radzenia sobie w sytuacjach groźnych i trudnych; – poznaje zasady bezpieczeństwa w kontaktach z innymi ludźmi, nawiązywanych za pomocą Internetu i innych nowych technologii; – uczy się orientacji w przestrzeni bliższego i dalszego środowiska; – rozwija i doskonalą umiejętność korzystania z transportu publicznego; – uczy się samodzielności w mieszkaniu treningowym;

**Dobra
Szkoła**

www.reformaedukacji.men.gov.pl

www.ore.edu.pl